Det var här det hände

Hit och dit genom historien

Charley Nilsson

Det var här det hände

Detta är en webbversion av bok som utgavs i december 2021.

Copyright © Charley Nilsson 2021
Grafisk form och originalmontage: Charley Nilsson.

Utgiven av Charley Nilsson
Vindögatan 62
257 33 Rydebäck
0727-22 51 77

www.vindogatan62.se
home@vindogatan62.se

Omslagsbild: Hadrianus mur vid Sycamore Gap, Northumberland, England.
Foto: Charley Nilsson, 2018.

Historia förknippas ofta med kungar, krig och katastrofer. Men det är också byggnadsverk, uppfinningar, konst, musik och mycket annat. Framförallt är det människor.

Historia kan berättas på många sätt. Jag har valt att göra ett hundratal korta nedslag i historien, från USA i väster till Kina i öster, från 776 f.Kr. till nutiden.

Rydebäck i november 2021,
Charley Nilsson

Att notera

Först och främst ett stort tack till dem som välvilligt bidragit genom att granska olika delar av manus, korrigera fel och lämna konstruktiva synpunkter. Om felaktigheter fortfarande förekommer är det enbart jag som är skyldig till dem.

Agneta Boström, Elisabeth Ivansson, Folke Mårtensson, Johan Nilsson, Lennart Persson och Per Eriksson – varmt tack!

Tack också till Lena Mårtensson, min fru Ingemo och sönerna Johan och Pär för förträffliga fotobidrag.

Noter

- Fotnoter anges med upphöjd bokstav ([A]).
- Källhänvisningar noteras med upphöjd siffra ([1]) och återfinns under *Källor* på sidan 284.
- Under *Litteratur* på sidan 281 finns förteckning över de böcker som huvudsakligen anlitats som underlag för berättelserna.

Illustrationer

- Bilder som markerats med upphöjd romersk siffra ([IV]) har hämtats från de böcker eller andra sammanhang som anges under *Bilder* på sidan 280.
- Bilder ur kyrkböcker har hämtats från ArkivDigital (arkivdigital.se).
- I övrigt har, där inte annat anges, samtliga foton tagits av mig under åren 1965–2021 (eller har hämtats från familjealbum i min ägo). Detta gäller även i bild förekommande målningar och andra konstverk, vilka avfotograferats i respektive museum, kyrka eller liknande.

Innehåll

Innehållsförteckning finns på sidan 277.

Tider, platser och händelser

”Likt Odysseus han irrat” kommer du kanske att tänka när du läser de i denna bok ingående berättelserna, och noterar de tvära kasten mellan stort och smått, nära och fjärran. Men till skillnad från den mytologiske figuren från Ithaka var mina färder oftast välplanerade, och istället för skönsjungande sirener lockades jag av platser där något hänt – eller påstås ha hänt – av större eller mindre historisk betydelse.

Förmodligen beror detta mitt intresse av att jag i ungdomen läste många berättelser om platser där något verkligen hänt, eller (kanske framförallt) där den fiktiva berättelsen tilldragit sig.

Tarzan, Tom Sawyer och D'Artagnan

Bland det jag läste under tidiga skolår på 1950-talet fanns sådant som W. E. Johns böcker om stridsflygaren *Biggles* vilka jag lånade ur min brors bokhylla. E. R. Burroughs *Tarzan apornas son*, Mark Twains *Tom Sawyer* och mycket annat lånade jag från Billesholms bibliotek, som låg hundra meter från vårt hus. Föreståndaren Nils Holm gav gärna unga boklånare tips om spännande läsning.

Liksom de flesta av mina jämnåriga läste jag också fantasifulla serietidningar och böcker om ”kobojsare och indianer”. Just västernmotivet var väldigt populärt bland barn- och ungdomslitteraturen på 1950-talet. Mycket av det som gavs ut var helt påhittade historier, men det fanns också berättelser med åtminstone en gnutta bakgrund i verkliga händelser och personer.

Med början 1956 utgavs *Illustrerade klassiker*. Där hade man kondenserat handlingen i romaner ungefär som i *Det Bästa*[A], fast med illustrationer som i en serietidning. Här läste jag om västernhjältar som *Daniel Boone* och *Kit Carson*, om pirater i *Skattkammarön* och om den skeppsbrutne *Robinson Crusoe*, liksom annat som på det sättet återgavs i tecknad form.

[A] *Det bästa* (Reader's Digest) är en tidskrift som började ges ut i Sverige 1943. Varje nummer innehöll bland annat Månadens bok, som var en lite längre berättelse, novell eller roman som återgavs förkortad.

Från vuxet håll (som väl var inte från mina föräldrar) hördes ibland negativa synpunkter på Illustrerade klassiker, eftersom man menade att ungdomen därigenom inte lärde sig att läsa *riktiga* böcker.

I mitt fall blev det i alla fall tvärtom. Mycket tack vare Illustrerade klassiker kom jag efter hand att läsa åtskilliga av de så kallade klassiska romanerna och äventyrsböckerna.

Böcker som Doyles *En studie i rött* och Dumas *De tre musketörerna* ledde mig vidare till att försöka ta reda på historiska fakta[A]. Jag ville till exempel veta hur det egentligen gick till i den så kallade vilda västern, hur det såg ut i London på den fiktive detektiven Sherlock Holmes tid – och varför alla dessa förfärliga krig?

Beethoven, Beatles och blues

Musik är en del av historien. Mozart och Beethoven verkade i sin tid och miljö, och det Dylan, Beatles och Stones åstadkom i min ungdom har också sin historia, sin bakgrund.

Under sju år med start 2013 medverkade jag i musiktidningen Jefferson med en serie artiklar, där jag på temat *Det var här det hände* kortfattat berättade om platser där något med anknytning till framförallt blues- och soulmusik inträffat. Några av de artiklarna finns med här i lite omarbetat skick.

Genom åren har jag med kameran i handen även varit på platser av annat historiskt intresse än det musikanknutna. Därför går jag nu vidare med att här, i ungefär samma stil men ur en betydligt bredare synvinkel, i ord och bild berätta för dig att *Det var här det hände*.[B]

Berättelserna utgör korta nedslag i historien, och man kan också se dem som ett slags utvidgade bildtexter eller förklaringar till bilderna. De är till viss del skrivna med mina barnbarn i åtanke, men förhoppningen är att du som läser detta ska, oavsett ålder, inspireras till fördjupat läsande om vår historia – och lära av den.

[A] Fakta och fakta, förresten – det gäller att komma ihåg att det ofta är segraren som skriver historien!

[B] Jag skulle också kunnat kalla boken *Resor med Charley*, men John Steinbeck hann före (*Travels with Charley*, 1962).

Den första olympiaden

På Peloponnesos i Grekland hölls för snart 2800 år sedan de tävlingar som är ursprunget till moderna tiders olympiska spel.

Med sitt namn efter guden Zeus boning på berget Olympos var Olympia under ett par tusen år en viktig religiös kultplats och blev dessutom antikens främsta plats för idrottstävlingar. De första olympiska spelen år 776 f.Kr. anses vara den första klart definierbara händelsen i grekisk historia.[1]

Tävlingarna hölls till de grekiska gudarnas ära. Till en början var männens kortdistanslopp[A] den enda grenen, och enbart tävlande från trakten deltog. Under 700- och 600-talen tillkom boxning och ryttartävlingar, liksom den klassiska femkampen *pentathlon* som omfattade löpning, brottning, längdhopp samt spjut- och diskuskastning. De tävlande var nakna, och kvinnor tilläts varken att tävla eller att vara åskådare. Tävlingarna hölls vart fjärde år, och då proklamerade grekerna vapenvila medan tävlingarna pågick. Segrarna fick bara en lagerkrans, men blev berömda och hyllades som hjältar.

Sedan kristendomen spritt sig i det romerska riket accepterades spelen inte längre, eftersom de var en del av vad som ansågs vara hedniska riter. Tävlingarna i Olympia upphörde därför vid slutet av 300-talet e.Kr.

På Olympias stadion. Foto: Ingemo Nilsson, 2008.

[A] Sträckan var en *stadion*. Längdmåttet stadion varierade dock lokalt, men det klassiska måttet var 192,3 meter vilket var banans längd i Olympia.

Återuppståndelse

På initiativ av den franske baronen Pierre de Coubertin beslöts 1894 att återuppliva de antika olympiska spelen. Man ville att dessa inledningsvis skulle hållas på klassisk mark, och Aten fick därför uppdraget att stå för det första arrangemanget.

Spelen den 6–15 april 1896 hölls huvudsakligen i Atens nyrestaurerade antika stadion. Det blev en stor idrottsfest under tio dagar, även om deltagandet från övriga europeiska stater var lågt. Spelen omfattade 43 grenar i 9 sporter och några hundra deltagare från omkring 14 länder.[A]

Amerikanen James Connolly blev de moderna olympiska spelens förste segrare när han hoppade 13,17 m i tresteg, tyngdlyftaren Viggo Jensen blev Danmarks förste olympiske segrare, och den grekiska bonden Spyridon Louis vann maratonloppet med tiden 2.58:50. Sveriges bäste längd- och höjdhoppare Henrik Sjöberg var ende tävlande från Sverige. Han blev sexa i längdhopp med 5,80 medan hans 1,60 i höjdhopp räckte till en fjärdeplats.

Som jämförelse kan nämnas att vid spelen i Tokyo 2021 deltog drygt 11 000 aktiva från 205 nationer. Bland herrarna var segertiden i maraton 2:08.38, bäste längdhoppare skuttade 8,41 m och bästa höjdhoppskvinna vann på 2,04 m.

Atens olympiska stadion, 2008.

[A] Se även kapitlet *Olympiska spelen i Helsingfors* (sidan 225) om senare tiders olympiska spel.

Shi Huangdis terrakottaarmé

Han var Kinas förste kejsare i endast elva år, men har lämnat efter sig spår som bestått i årtusenden.

När några bönder i Xian i Kina 1974 grävde en brunn upptäcktes det som blev känt som *Terrakottaarmén*, en av världens genom tiderna största och mest berömda arkeologiska upptäckter. De flera tusen fullskaliga krigare[A] och hästar av bränd lera som begravdes tillsammans med den förste kejsaren år 210 f.Kr. hade legat bortglömda i mer än två årtusenden.

Kejsaren av Kina

Shi Huangdi (259–210 f.Kr.) var furste över riket Qin och började erövra de intilliggande länderna. Hans erövringar ledde till att han blev kejsare för ett enormt rike, Kina.

Huangdi införde en mer eller mindre enhetlig byråkrati över hela det väldiga riket. Gemensamma mått- och myntenheter infördes och vidsträckta vägar byggdes som knöt ihop landet. Dessutom lät han ta fram ett standardiserat skrivsätt. På så vis fick Kina sina tecken, och basen skapades för rikets kultur.

Men kejsaren ville också framhäva sin storhet och för all framtid sätta sin prägel på historien. Kinas historia skulle börja med honom! Alla berättelser om tidigare furstar och deras bedrifter skulle därför förstöras, liksom till exempel texter som filosofen Konfucius ansågs ligga bakom. År 213 f.Kr. beslöt därför Shi Huangdi att alla böcker skulle brännas. Men inte bara böckerna: även de människor som hade kunskapen om dem skulle bort. Sålunda dödades mer än 400 lärda män.

> Det var kungen av Tsin, Chi-Huang-Ti
> Som lät bränna gula kejsardömets böcker
> Och Changs och Konfutses och Laotses böcker
> Kinas historia ska börja med mig
> Präntade Chi-Huang-Ti

[A] Uppgifter om antalet terrakottafigurer varierar, men de har på 2010-talet beräknats till omkring 8 000.

Det var tretusen års kinesisk pränt
Som Chi-Huang-Ti lät bränna på bålet
För att historien skulle börja med honom
Var och en som gömt någon bok
Blev märkt med glödgat järn

Den som blivit märkt med glödgat järn
Blev sänd till den kinesiska muren
Fick bära sten och mura stenar på muren
Var och en som gömt undan en skrift
Blev slav på Chi-Huang-Tis mur[2]

Den store Shi Huangdi ville såklart att det efter hans död fanns ett rejält minnesmärke över honom. Hundratusentals tvångsarbetare sattes därför igång att bygga ett enormt gravmonument. När graven var färdig gav kejsaren order om att konstnärer skulle avbilda hans livvakter i lera och placera dessa intill gravmonumentet. Terrakottafigurerna, som var i naturlig storlek, skulle således för all framtid vakta kejsaren efter hans död.

Det brunnsgrävarna upptäckte 1974 ledde till omfattande utgrävningar, och idag kan besökare se en stor del av terrakottaarmén med dess soldater, hästar och vagnar. En del krigare står i givakt, andra knäböjer eller tar långa steg, kör en vagn, leder en häst eller står redo för strid.

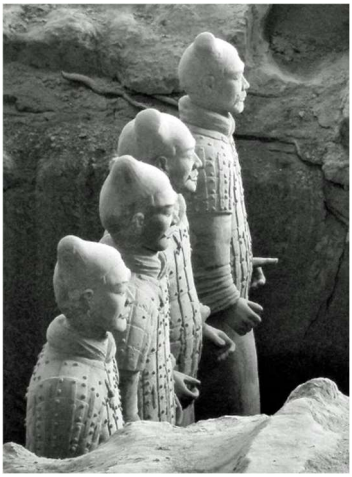

En diktators begravning

Härföraren och statsmannen Julius Caesar kremeras i Rom tre dagar efter att han mördats i samband med ett möte i senaten.

Det är den 15 mars år 44 f.Kr. I Rom håller senaten möte i pelarhallen vid Pompejus teater. Innan mötet formellt öppnas samlas ett tjugotal senatorer runt romarrikets 55-årige diktator Julius Caesar. Plötsligt attackeras Caesar. Han får ta emot åtskilliga knivhugg och sjunker till golvet. Panik utbryter i lokalen. Till sist vågar sig tre av Caesars slavar in i hallen, lyfter upp honom, lägger honom i hans bärstol och bär hem honom.

Senaten beslutar att ge Caesar en offentligt begravning, vilken hålls på Forum den 18 mars. En stor folkmassa har samlats. Efter bland annat tal och uppläsning av den dödes testamente är det dags för kremering.

> En grupp av ämbetsmän och tidigare ämbetsmän började lyfta upp likbåren för att bära den till Marsfältet där det var meningen att Caesar skulle kremeras bredvid sin dotters grav. Det kunde den upprörda folkmassan inte gå med på. Liksom deras hjälte Clodius hade fått sitt likbål inne i senatshuset skulle även Caesar kremeras inne i staden, i dess hjärta som var Forum. Ämbetsmännens och domstolarnas stolar och bänkar krossades och användes som brännved. Stämningen var hysterisk.[3]

Gajus Julius Caesar var troligen född år 100 f.Kr. i Rom. Han skaffade sig militär erfarenhet, och har genom sina militära erövringar och segrar blivit känd som en av världshistoriens mest framgångsrika fältherrar. Redan i trettioårsåldern blev han senator och en av den romerska republikens ledande politiker. År 60 f.Kr. kom han till makten som en del av ett triumvirat tillsammans med Pompejus och Crassus. Han blev därefter ståthållare i de galliska provinserna och erövrade hela Gallien, det vill säga det som idag är Frankrike.

Här kremerades Julius Caesar.

Efter intriger mot honom i senaten begav han sig år 49 f.Kr. mot Rom. Ett inbördeskrig utbröt där Caesar segrade. Han for sedan till Egypten där han inledde ett kärleksförhållande med drottning Kleopatra, vilket resulterade i sonen Caesarion Ptolemaios.

År 45 f.Kr. återvände Caesar till Rom. Där utropade han sig till diktator på livstid. Men oppositionen mot diktaturen växte snabbt, och en sammansvärjning tog form som slutade med att han mördades.

Julius Caesar. Bath, England.

Konspiratörernas försök att rädda republiken visade sig dock vara förgäves. Caesar efterträddes av sin adoptivson Octavianus, som blev Roms förste kejsare under namnet Augustus.

Beträffande namnet Caesar ligger det till grund för ordet *kejsare*, liksom bland annat det tyska *Kaiser* och det ryska *tsar*.

Forum Romanum var Roms ceremoniella centrum under kejsardömet, och här paraderade Caesar och rikets övriga härförare efter sina segrar och erövringar.

Vulkanen vaknar

De som inte hinner fly omkommer när giftiga gaser, lava och aska väller ut från toppen av vulkanen och begraver staden.

År 79 e.Kr. Ett tjugotal mil söder om Rom och strax öster om Neapel ligger Pompeji, en stad med omkring 20 000 invånare. Det är en stad som bland annat innehåller ett Jupiter-tempel, träningsarena för gladiatorer och många förnäma byggnader rikt smyckade med mosaik och andra konstverk. En knapp mil norr om Pompeji ligger Vesuvius, ett berg som ingen längre minns att det är en vulkan eftersom den hållit sig lugn i hundratals år.

Den 24 augusti vaknar vulkanen. Ett eldsken lyser upp himlen ovanför vulkanen. Magma slungas upp i luften och kyls därefter ner till pimpsten innan den faller ned. Samtidigt strömmar giftiga ångor ut. De stora flertalet av stadsborna hinner fly, men inom några timmar är nästan alla som blivit kvar döda. De har antingen förgiftats av ångor, begravts under pimpsten och aska eller blivit instängda i byggnader som rasat.

När Vesuvius tystnar efter lite mer än ett dygn ligger Pompeji begravd under ett sex meter djupt lager av aska och pimpsten. Omkring 2 000 av stadens invånare är döda.

Vesuvius bildar fond åt Jupitertemplet i Pompeji.

En konserverad kultur

Vesuvius utbrott var givetvis en förfärlig katastrof för de drabbade. Men det innebar också att den antika kulturen i Pompeji bevarades, och de utgrävningar som gjorts sedan 1700-talet har gett en unik bild av vardagslivet i en romersk landsortsstad. Men här har också konserverats lyxiga byggnader och konst som stadens rika invånare dekorerade sina hem eller offentliga platser med.

I dagens utgrävda Pompeji kan man bland annat se delar av dessa byggnader och de mosaiker som prydde väggarna. Många bruks- och konstföremål har hittats, och dessa (inkl. de nedan) förvaras och visas framförallt på Museo Archeologico Nazionale i Neapel.

Från Pompeji har bevarats en stor mängd fresker och andra väggdekorationer.

Vulkanen lever än, och med hjälp av mätinstrument i kratern försöker man ha koll på eventuella oroväckande förändringar.

Alexander den store. Del av en 6x3 meter stor mosaik från Pompeji som skildrar hur Alexanders kavalleri jagar Dareios persiska styrkor på flykten i slaget vid Issos år 333 f.Kr.

Hadrianus lät bygga en mur

Vi vandrar längs resterna av en mur som romarna byggde i norra England för snart 2000 år sedan. Om några timmar når vi värdshuset där dusch, middag, brasa och säng väntar.

I närmare 400 år ingick nästan hela England och Wales i det romerska imperiet. Efter att ha misslyckats att erövra Skottland hade romarna som gränsväg etablerat den väg som sedan medeltiden kallas Stanegate och som gick tvärs över norra delen av Britannien. Därmed länkade romarna samman sina viktiga militärbaser vid Corbridge och Carlisle, och ytterligare fort byggdes längs denna öst-västliga sträckning.

Hadrianus. Staty i Bath.

På order av den år 76 e.Kr. födde kejsare Hadrianus började man år 122 dessutom bygga en mur tvärs över norra England. Hadrianus lär själv ha övervakat igångsättandet vid nuvarande Wallsend-on-Tyne vid Newcastle.

Muren byggdes huvudsakligen av sten och blev 80 miles (128 km) lång. Den sträckte sig från Wallsend-on-Tyne i öster till Solway-fjorden vid Irländska sjön i väster. Skapandet av muren uppnådde två saker som alla härskare drömmer om: samtida lovord och varaktigt rykte.

Vindolanda

Omkring 4 mil öster om Carlisle och någon kilometer söder om Hadrianus mur ligger Vindolanda, ett romerskt fort som utvecklades till en mindre stad. Där har gjorts omfattande utgrävningar, vilka gett mycket kunskap om romarna och deras tid i Storbritannien. Inte minst är de där funna breven i form av skrivtavlor av trä viktiga. Dessa innehåller bland annat skrivelser från officersfruar och rapporter om militära aktiviteter, liksom kommunikation om mat, kläder, byggande och transporter.

Vindolanda byggdes år 85 som ett romerskt gränsfort längs Stanegate. Utöver att vara en betydande militärbas blev Vindolanda en viktig bas för byggandet av Hadrianus mur.

Utgrävning av Vindolanda pågår.

Den stad romarna efter hand byggde upp och använde fram till omkring år 400 innehöll utöver befästningsmurar och soldatbaracker även bland annat badhus, slakteributik, värdshus, tempel och allmänna toaletter.

Lite längre österut ligger forten Vercovicium och Brocolitia.

Muren idag

Genom århundradena har behovet av åkermark och byggmaterial kraftigt decimerat muren. Men på 1900-talet genomfördes flera restaureringar så att åtminstone den mellersta delen är tydligt synlig.

Idag följer en 135 kilometers vandringsled i stora drag där muren låg och delvis fortfarande ligger. Årligen vandrar omkring 12 000 personer leden, ännu fler endast på delar av den.

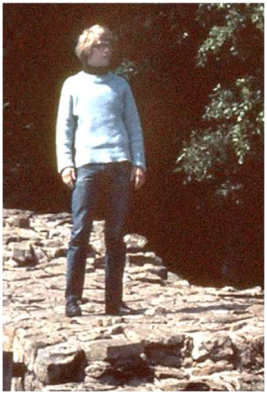

Liftande förf:s första möte med muren (1967). T.h. Vercovicium (Housesteads) 2018.

Karl den store i Aachen

I den gamla tyskromerska huvudstaden Aachen förvaras kvarlevorna efter medeltidens störste härskargestalt.

Katedralens kapell.

I katedralen i Aachen kan man gå in i ett åttakantigt kapell som den tyskromerske kejsaren Karl den store lät uppföra. I katedralens kor finns det så kallade Karlschrein, en drygt två meter lång låda av ek som dekorerats med förgylld metall och ädelstenar. Lådan innehåller sedan 1215 kvarlevorna efter Karl den store.

På 700-talet lät den frankiske kungen Pippin III ”den lille” uppföra en herrgård i Aachen, en gammal romersk kurort i västligaste delen av Tyskland.

Karlschrein i koret.

Pippins son Karl föddes på 740-talet, och efter faderns död regerade Karl tillsammans med sin bror Karlman. Efter dennes död 771 blev Karl ensam härskare. Han ärvde faderns herrgård i Aachen och utvidgade den till ett palats. Som Karl I (Karl den store, på franska Charlemange) gjorde han år 793 Aachen till huvudstad i det tyskromerska riket, och nyttjade sitt palats som residens.

Karl den store använde sin makt och sina soldater till att utvidga sitt rike så att det kom att omfatta stora delar av Väst- och Sydeuropa[A]. På juldagen år 800 kröntes Karl till romersk kejsare av påven i Rom.

> Karl den store motsvarar helt sin tids ideal av en kristen riddare och furste. Redan hans yttre måste ha varit ovanligt imponerande, då han sprängde fram på sin stridshäst, klädd i järn från topp till tå och svingande det väldiga slagsvärdet, eller då han under fredens dagar hög och vördnadsbjudande satt till doms i sitt palats i Aachen.[4]

För att hålla samman riket skapade Karl en effektiv förvaltning. Han delade upp riket i mindre områden som styrdes av vasaller vilka tilldelats makten mot att vid behov förse kejsaren med trupper. Men han lät även reformera rättsväsendet, han grundade skolor och utvecklade handel och kultur.

Efter Karl den stores död 814 lades makten i sonens, Ludvig den fromme, svaga händer. Det väldiga riket splittrades, och ur delarna kom senare Frankrike, Tyskland och Italien att växa fram.

Aachens katedral.

Karl den stores staty utanför Notre-Dame i Paris.

[A] Ungefärligen nuvarande Frankrike, västra Tyskland, nordöstligaste Spanien, norra Italien samt Schweiz och Österrike.

Vilhelm Erövraren från Falaise

Slaget vid Hastings 1066. Plats och årtal välkänt för många. Men vi tar oss till platserna där huvudpersonen föddes och begravdes.

Den Vilhelm som senare kallades Erövraren föddes i Falaise, Normandie i norra Frankrike omkring år 1027. Han var utomäktenskaplig son till Normandies hertig Robert I, men när Robert dog 1035 ärvde Vilhelm honom. Platsen där Vilhelm föddes fick senare namn efter honom, Château Guillaume-le-Conquerant (Vilhelm Erövrarens slott).

Château Guillaume-le-Conquerant.

I tonåren övertog Vilhelm makten i Normandie, och lyckades i kamp mot rebelliska vasaller snabbt skapa lag och ordning. Den barnlöse härskaren i England, Edvard Bekännaren, dog 1066. Vilhelm gjorde då anspråk på den engelska tronen på grund av ett vagt löfte han fått av Edvard. Edvards svåger Harald Godwinson besteg dock tronen. Vilhelm tog då en armé med sig över till England och besegrade Goodwinsons styrkor vid Hastings. En av de stupade var Harald Goodwinson.

Vilhelm lade snabbt England under sig, och på juldagen 1066 kröntes han till kung i Westminster Abbey i London. Flera försök till uppror under 1067–1071 slogs ner av Vilhelms trupper, varefter han drog in den engelska adelns län. Han överlämnade en del av dessa till normandiska baroner och behöll resten som omfattande kronodomäner.

Slaget vid Hastings 1066.
Del av Bayeux-tapeten.

Med stöd av ärkebiskopen i Canterbury skapade Vilhelm en stark kungamakt i England, trots att han från 1072 mestadels vistades i Normandie.

På hösten 1087 pågick en konflikt mellan Vilhelm och den franske kungen Filip I. I samband därmed attackerade Vilhelm och hans trupper en stad och stack den i brand. Det sägs att Vilhelms häst skrämdes av elden, och skyggade så häftigt att den då väldigt fete Vilhelm skadade sig illa på sadelknappen. Han transporterades till sin huvudstad Rouen, där han dog på morgonen den 9 september 1087.

Vilhelm hade 1077 grundat munkklostret Abbaye-aux-Hommes i Caen, och hade kungjort att han ville bli begravd i dess klosterkyrka Saint-Etienne. Man använde en oxhud som svepning åt kroppen och fraktade den sedan på floden Orne, där en stor folkmassa följde färden. Väl framme i Caen tog klostrets munkar hand om den döde kungen och tog honom till hans sista viloplats i Saint-Etienne. Vid det laget hade kroppen börjat ruttna, och när den sänktes ner i graven sprack oxhuden och en förfärlig lukt spred sig i kyrkan och tvingade de närvarande att dra sig undan. Begravningsakten kunde dock fullbordas efter en stund.

Vilhelms grav i Saint-Etienne, Caen. Den skändades av protestanter 1562, och öppnades även1793 under franska revolutionen. Sannolikt är det bara ett lårben som återstår av Vilhelm Erövraren där han idag ligger under denna minnessten från 1802.

Staty i Falaise.

Rikard Lejonhjärtas borg

Tillnamnet tyder på tapperhet och hjältestatus hos den man som förknippas med såväl korstågen som med myterna om Robin Hood.

I Normandie ligger det medeltida slottet Château Gaillard. Det började byggas 1196 på order av kung Rikard I (Rikard Lejonhjärta).

Rikard var född 1157 i Oxford. Han var av den normandiska ätten Plantagenet, och son till Henrik II av England och Eleonora av Akvitanien. Han kom att ägna större delen av sitt liv åt att delta i korståg eller försvara sina områden i Frankrike, däribland Normandie. Han beskrivs ofta som en from hjälte, men lär framförallt ha varit en frånvarande härskare som använde Englands skattkammare och skatter för att finansiera sina arméer och militära härjningar utomlands.

I berättelserna om den skicklige bågskytten och ädelmodige stråtrövaren Robin Hood framställs Rikard Lejonhjärta som en hederlig korstågskrigande hjälte, medan hans bror Johan ”utan land” vikarierar för Rikard som regent och förtrycker folket med hjälp av bland andra sheriffen i Nottingham.

Ovanför byn Les Andalys och floden Seine ligger ruinerna av Château Gaillard. Borgen uppfördes 1196–1198 av Rikard Lejonhjärta, kung av England och hertig av Normandie.

Château Gaillard

I januari 1196 undertecknade Rikard ett fredsfördrag med Frankrikes kung Filip II. Enligt villkoren i fördraget skulle Rikards egendom Andelys i Normandie förbli obefäst. Men Rikard valde att ignorera fördraget och byggde borgen Château Gaillard på Andelys-klippan. Det var hans svar på att Filip byggde slott i Vernon och Gaillon, vilket Rikard hävdade bröt mot fördraget.

De sista åren av sitt liv tillbringade Rikard mest i Château Gaillard, och där skrev han sina sista kungliga lagar och förordningar.

I samband med att Rikard Lejonhjärta och hans soldater 1199 belägrade borgen Chalus i mellersta Frankrike träffades han av en pil. Såret infekterades, han fick kallbrand och dog samma år.

På den tiden var det inte ovanligt att delar av berömda personers lik begravdes på olika platser. Sålunda hamnade hans hjärta i katedralen i Rouen i Normandie, inälvorna i Châlus och resten av kroppen i klosterkyrkan i Anjou.

Gravmonumentet i Rouen, där Rikards hjärta begravdes.

Efter Rikards död misslyckades hans bror, kung Johan av England, att försvara hertigdömet Normandie och släktens territorier i Frankrike. Kung Filip belägrade Château Gaillard under 1203–1204, men Johan gjorde inget försök att hjälpa slottsgarnisonen så den tvingades kapitulera. Därigenom fick fransmännen tillträde till Seinedalen och kunde inta Normandie.

Innehavet av Château Gaillard skiftade mellan parterna under det s.k. hundraårskriget[A], men 1449 intogs det slutligen av fransmännen.

[A] *Hundraårskriget* är den samlande benämngen på en rad väpnade konflikter mellan England och Frankrike under åren 1337–1453.

Sherwoodskogens berömde rövare

I våra tv-apparater på julafton drömmer Karl-Bertil Johnson om Robin Hood och dennes kamp för att ”ta från de rika och ge till de fattiga”. Men vem var egentligen Robin Hood?

Robin Hood är en legendarisk laglös hjälte ur den engelska folktraditionen som mycket flitigt förekommit i litteratur och på film. Det tidigaste kända omnämnandet är från ballader som antas ha nedtecknats på 1370-talet, ballader vars innehåll sedan byggts på ytterligare. Enligt den legend som då uppstod var han en ytterst skicklig bågskytt och fäktare. En vanlig variant på legenden är att han var en bonde vid namn Robert Locksley som blev fredlös efter en tjuvjakt, i vissa delar av legenden uppges han ha varit av adlig börd. I modernare berättelser uppges han ha deltagit i korstågen, och när han återvände till England fann han att sheriffen i Nottingham lagt beslag på hans egendomar.

Under årens lopp har en mängd ytterligare figurer skapats och lagts till myterna. Bland dessa kan nämnas hans älskade Marian, hans rövarband med Lille John och Broder Tuck, samt hans huvudmotståndare sheriffen av Nottingham.

Staty utanför slottet i Nottingham.

Huruvida denne Robin Hood verkligen existerat har debatterats i århundraden. Kanske kommer man sanningen närmast när man konstaterar att ”bevis för hans existens finns ej, utan berättelserna är snarare ett poetiskt uttryck för den sociala oron i 1200- och 1300-talens England”[5].

Men å andra sidan: varför låta sanningen fördärva en bra historia?

Det har också sagts om honom, liksom om den mytomspunne kung Artur, att ”om han inte existerade var det emotionellt nödvändigt att uppfinna honom”.

Den Robin Hood vi främst känner till idag baseras på *The Merry Adventures of Robin Hood* som Howard Pyle skrev på 1880-talet. Han hade samlat gamla texter och satt ihop dem till en sammanhängande berättelse och gett den ett modernare språk.

Broder Tuck och Robin Hood.[1]

Otaliga är de filmer och tv-serier där handlingen kretsar kring den skicklige bågskytten från Sherwoodskogen, däribland långfilmerna *The Adventures of Robin Hood* med Errol Flynn (1938), *Robin Hood: Prince of Thieves* med Kevin Costner och Morgan Freeman (1991) och *Robin Hood* med Russel Crowe (2010) – samt Disneys tecknade *Robin Hood* från 1973 icke att förglömma!

Sherwoodskogen ligger några mil nordost om Nottingham. Denna ek sägs ha stått där sedan Robin Hoods dagar, och stod åtminstone kvar 1985.

Klostergrundare och helgon

På en udde i sjön Boren ligger resterna av den medeltida borgen Ulvåsa. Här bodde under större delen av sitt liv kvinnan som blev känd som Den heliga Birgitta.

Ulvåsa vid Boren.

På Ulvåsa i Östergötland hölls 1316 bröllop mellan den 18-årige Ulf Gudmarsson och den 13-åriga Birgitta Birgersdotter. Birgitta var dotter till lagmannen Birger Persson i Finsta, Uppland, medan modern tillhörde den östgötska Bjälboätten.

Ulf och Birgitta bodde under 28 år på Ulvåsa. Ulf blev lagman i Närke och riksråd. Birgitta fick fyra döttrar och fyra söner, och var under en tid också hovdam hos drottning Blanka på Kungsgården i Vadstena. Hon lär också ha utspisat fattiga och vårdat sjuka hemma på Ulvåsa.

Här levde fru Birgitta med sin man och deras barn.

Under1341–1343 vallfärdade Birgitta och hennes make till Santiago de Compostela i Spanien, en resa som kom att radikalt förändra Birgittas liv. Under hemfärden blev Ulf allvarligt sjuk. Birgitta fick emellertid en uppenbarelse om att han skulle bli bättre, och han repade sig också något men dog året efter hemkomsten.

Efter Ulfs död bosatte sig Birgitta i närheten av Alvastra kloster. Där fick hon flera uppenbarelser som hon skrev ner eller dikterade för sin själasörjare.

”Den extatiska Birgitta”, träskulptur från ca 1435. Vadstena klosterkyrka.

Hennes uppenbarelser rör tilldragelser såväl i den här världen som i det hinsides och kan sägas vara på samma gång en självbiografi, en andens dokumentation och en historieskrivning över samtidens stora världshändelser. Bildrikedomen, realismen i skildringarna av bland annat Jesu liv och framställningen av de stora livsfrågorna gör uppenbarelserna till fullständigt unika skrifter.[6]

Bland de uppenbarelser Birgitta fick fanns också den att hon skulle stifta en ny klosterorden. Kampen för denna uppgift blev hård, och för att kunna genomföra den reste hon 1349 till Rom. Hon stannade där resten av sitt liv och ägnade sig bl.a. åt välgörenhet och andaktsövningar. Hon gjorde också flera vallfärder därifrån, bland annat till Jerusalem.

”Den porträttlika Birgitta”, troligen från Birgittaaltaret invigt 1392. Vadstena klosterkyrka.

Slutligen gav påven Urban V år 1370 Birgitta tillstånd att grunda kloster i Vadstena, ett för kvinnor och ett för män. Hon hann dock inte uppleva så mycket av klostrens uppbyggnad och utveckling, eftersom hon dog i sitt hus vid piazza Farnese i Rom den 23 juli 1373. En kista med Birgittas kvarlevor transporterades till Sverige, där färden gick från Söderköping och avslutades i Vadstena i juli 1374.[A]

I Vadstenas klosterkyrka förvaras idag reliker efter Birgitta, och i det intilliggande klostermuséet – som en gång var folkungaättens palats, byggt på 1260-talet– finns den träkista som kvarlevorna transporterades i.

[A] En pilgrimsled, Birgittaleden, går idag ungefärligen längs den väg Birgittas kvarlevor forslades, nämligen Söderköping–Gårdeby–Askeby–Linköping–Vreta kloster–Borensberg–avstickare till Birgittas udde och Ulvåsa–Motala–Vadstena. Vi gick delen mellan Vreta kloster och Vadstena i september 2017.

Birgittinkloster och kyrkor

Birgitta blev som första svenska helgonförklarad 1391. Hennes kloster i Vadstena blev ett av senmedeltidens stora kulturcentra i Skandinavien, och ytterligare 79 birgittinkloster[A] grundades runt om i Europa.

I England var man tidiga med att grunda birgittinkloster och att tillägna kyrkor åt Den heliga Birgitta. Så finns till exempel dokumenterat att biskopen av Exeter 1390 gav en kyrkoherde rätt att predika i kyrkan Sancta Brigida. Denna har senare identifierats som kyrkan i Morvah i Cornwall[B] och har sitt namn efter Saint Bridget (Heliga Birgitta. Vad gäller kloster så grundades bland annat ett birgittinkloster i Isleworth, Middlesex, 1419.[7]

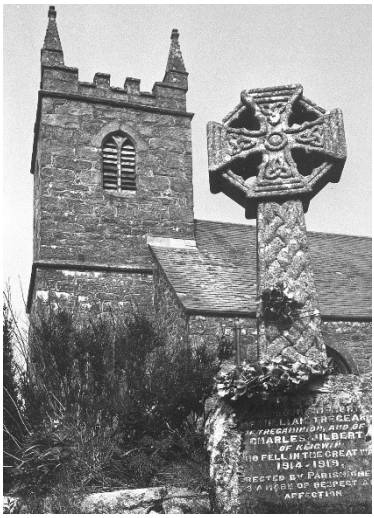

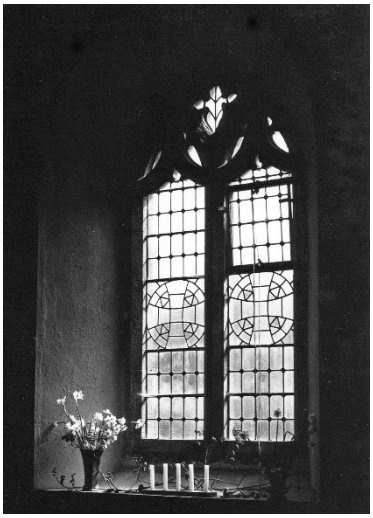

Kyrkan i Morwah, Cornwall, tillägnad Saint Bridget.

[A] Den klosterorden Birgitta grundade 1370 kallas vanligen Birgittinorden (alt. Birgittinerorden), men heter egentligen Den helige frälsarens orden.

[B] *Morwah* är en liten bondby ca 13 km väster om St Ives.

Den långa muren

Från Gansu i västra Kina till Bohaibukten i öster slingrar sig en flera hundra mil lång mur vars äldsta delar byggdes långt före vår tideräkning.

Det vi kallar Den kinesiska muren började uppföras under 700-talet f.Kr., och har därefter byggts på under historiens gång. Vissa delar kom till först under Ming-dynastin på 1400- och 1500-talen e.Kr. Avsikten kan antas ha varit att hindra intrång av krigiska nomadstammar norrifrån.

Mest känd i samband med murbyggandet är kejsaren Qin Shi Huangdi, som omkring 214 f.Kr. lät bygga ut och sammanfoga sektioner av muren.

Det var Chi-Huang-Ti, kungen av Tsin
som lät bygga den kinesiska muren
och bränna alla böcker i Kina
Detta hände på Hannibals tid
innan Jesus var född

Nära Beijing är det ofta dimma/smog och mycket folk, så även denna dag 2007.

Det var kungen av Tsin, Chi-Huang-Ti,
kring alla kungariken han besegrat
lät han bygga den kinesiska muren
Muren blev 2 000 kilometer lång
sex kungariken blev ett[8, A]

Muren har beräknats sträcka sig 240 mil fågelvägen, men räknar man med alla kurvor och utvikningar antas den totala längden hamna på runt 600 mil. Omkring 24 000 vakttorn finns på muren, ofta vid bergspass och genomfartsvägar.

Idag är muren på långa sträckor förfallen och på många ställen helt raserad. Som turist är det oftast den del som ligger nordväst om Beijing som man besöker, en del som fortfarande är i mycket gott skick.

[A] Evert Taubes *Muren och böckerna* utgavs 1958 i diktsamlingen *Septentrion*. Den spelades in 1960 och skulle kunna kallas Sveriges första rap-låt. En annan tidig svensk rap är Povel Ramels *Jag diggar dej* (1974).

Den förbjudna staden

I den äldsta delen av Beijing ligger det jättelika kejsarpalatset. Härifrån styrdes Kina under femhundra år.

Kinas diktator Mao Zedong (1893–1976) tronar över entrén.

Förbjudna staden kallas det kejserliga palats som ligger vid Himmelska fridens torg i centrala Beijing i Kina. Palatset användes av hovet under Ming- och Qingdynastierna, och härifrån har 24 kejsare styrt landet från 1421 till 1911.

Benämningen Förbjudna staden kommer av att det under kejsartiden var ytterst få som ägde tillträde till den.

Idag utgör Förbjudna staden världens till ytan största palats, och är ett av Kinas och världens mest besökta turistmål. Palatset är 961 meter i nord-sydlig riktning och 753 meter i ost-västlig, och det upptar en yta av mer än 720 000 kvadratmeter. Totalt finns nästan 1 000 tempel, salar, bostäder och paviljonger innehållande över 9 000 rum fördelat på en byggnadsyta av 150 000 kvadratmeter. Nästan alla byggnader är av trä med tak av gulglaserat tegel, och står på fundament av sten. Palatset omsluts av en 10 meter hög mur som i sin tur omsluts av en drygt 50 meter bred vallgrav. I varje hörn av stadsmuren finns tre våningar höga vakttorn.

Arkitekturen i det muromgärdade komplexet följer traditionell kinesisk feng shui. Riktningen för den förbjudna staden, och även hela Beijing, följer således en nord-sydlig linje. Inom området vetter alla de viktigaste byggnaderna, särskilt de längs huvudaxeln, söderut för att ära solen. Byggnaderna och de ceremoniella utrymmena mellan dem är arrangerade för att förmedla intrycket av stor kejserlig makt. Detta framhålls i minsta detalj, så att byggnadens betydelse kan inte bara bedömas utifrån dess höjd eller bredd utan också av takets stil och antalet figurer som pryder takåsarna.

Kejsarpalatset i nya huvudstaden

När Mingdynastin kom till makten 1368 blev Nanjing huvudstad i Kina, men lite senare beslutades att flytta huvudstaden till Beijing. År 1406 var planerna för den nya staden och dess palats färdiga. Palatset stod färdigt 1420.

Den förbjudna staden upphörde att vara säte för den kejserliga regeringen i och med revolutionen 1911–1912. Den siste kejsaren Pu Yi tvingades avsäga sig makten, men fick bo kvar i palatset till 1924[A]. Även om några av de forntida byggnaderna förstördes under revolutionen och under kriget med Japan 1937–1945 bibehölls platsen som helhet.

[A] 1987 kom den flerfaldigt Oscarsbelönade filmen *Den siste kejsaren*, som handlar om Pu Yis liv.

Bonddottern som blev nationalhelgon

Efter anklagelse om kätteri brändes Jungfrun av Orléans på bål i Rouen i maj 1431.

Jeanne d'Arc. Notre-Dame, Paris.

Jeanne d'Arc var född omkring 1412 och kom från en välbärgad bondefamilj i franska Lorraine. Hon började under uppväxten att se syner och höra röster, och ansåg sig kunna tala med helgon och änglar.

Vid den tiden pågick det som senare kallades hundraårskriget[A] mellan Frankrike och England. Jeanne ansåg sig vara utsänd av Gud att rädda Frankrike, något som hon gavs tillfälle att framföra till sin kung Karl VII.

På den tiden var det gott om personer som ansågs vara profeter, och sådana tvivlade man inte på. Frågan var dock om Jeanne var utsänd av Gud eller Satan. I hennes fall hävdade många det sistnämnda, eftersom hon uppförde sig skandalöst och hädiskt genom att klippa sitt hår och klä sig som en man. Men ett antal biskopar och teologer rannsakade henne och fann ett det enda hon ville var att främja kung Karl VII:s sak. De tillrådde att man skulle låta henne hållas.

Jeanne deltog i ett segerrikt fälttåg mot Orléans 1429. Hon hade inget militärt befäl, men ingöt mod i trupperna och kom därefter att kallas ”Jungfrun av Orléans”. Tiden därefter var framgångsrik för de kungliga franska styrkorna. Jeanne d'Arc deltog i flera militära insatser, och blev hjältinna och en viktig symbol för fransmännen som därigenom kunde hävda att Gud stod på deras sida i konflikten.

[A] Se not vid kapitlet *Rikard Lejonhjärtas borg* s. 22.

Året därpå tillfångatogs Jeanne av fiendesidan, som såg möjligheten till en propagandavinst om man kunde bevisa att Jeanne var en häxa och djävulens utsända. Hon ställdes inför rätta i Rouen, där hon under press undertecknade en bekännelse om kätteri[A]. Hon dömdes därför till fängelse på livstid.

Den engelske krigsledaren var dock inte nöjd och målet togs upp igen. På trots tog då Jeanne på sig mansklädер och tog tillbaka sin tidigare avsvärjelse. Den omkring 19 år gamla Jeanne d'Arc dömdes därför till döden, och brändes offentligt på torget i Rouen den 30 maj 1431.

Jeanne d'Arc helgonförklarades 1920 och är idag Frankrikes nationalhelgon. Hennes öde har bl.a. inspirerat till flera filmer, däribland *Jeanne d'Arc* (1999) med Milla Jovovic i huvudrollen och Faye Dunaway, Dustin Hoffman och John Malcovich i andra roller.

Frankrikes skyddshelgon Jeanne d'Arc brändes på bål i Rouen den 30 maj 1431. Till minne av henne står nu en modern kyrka och ett kors på avrättningsplatsen

[A] *Kätteri* eller *heresi* är en tidigare använd beteckning för villolära, det vill säga en trosåskådning som strider mot en etablerad trosuppfattning eller ett förhärskande samfunds tro.

Ingen vila i frid för Columbus

I den väldiga katedralen i Sevilla begravdes 1898 den man som kallats Amerikas upptäckare. Men är det verkligen resterna av Christoffer Columbus som ligger där?

Den 20 maj 1506 avled 54-årige Cristóbal Colón (eller Christoffer Columbus som vi kallar honom) i Valladolid i Spanien. Han begravdes efter en enkel ceremoni med få deltagare i franciskanerklostret i Valladolid. Tre år senare lät en av hans söner gräva upp Columbus ben och placera dem i ett mausoleum i klostret Las Cuevas i Sevilla. Därefter lät 1541 sonens änka sin makes och sin svärfars stoft föras över Atlanten för att begravas i Santo Domingo[A]. När franska revolutionen spred sig till kolonierna i väst intog franska trupper Santo Domingo. Columbus kista togs då upp och fraktades till Havanna på det då spanska Kuba.

Gravmonumentet i Sevilla.

Om det nu verkligen var Columbus som låg i kistan i Havanna så fick han vila där till 1898. Då förlorade Spanien kriget mot USA, och det beslöts att Columbus än en gång skulle korsa Atlanten. Han begravdes sedan under stora hedersbetygelser i katedralen i Sevilla, där han nu vilar i en ståtlig sarkofag. Därmed är dock inte allt frid och fröjd.

I Santo Domingo är man övertygad om att Columbus ben ligger kvar där, och att det var resterna av sonen Diego som hamnade i Sevilla. I Havanna säger man motsvarande, och i Spanien vägrar många att tro att klosterbröderna lät Columbus ben lämna Valladolid.

> Därför finns det många som menar att Amiralen av Oceanen ligger kvar där han begravdes först. Det skulle betyda att han ligger rakt under ett biljardbord i Café del Norte vid pelarkolonnaden på stora torget i Valladolid. Cafét har ersatt det gamla klostret.[9]

[A] I nuvarande Dominikanska republiken.

Myter och fakta

Vem var då denne man som ärats med en pampig sarkofag i Sevillas jättelika katedral? Och var kom han ifrån?

Åtskilliga städer i Italien och Spanien hävdar att Columbus föddes just där, och det finns även de som hävdar att han hade nordiska rötter.

> Seriösa forskare är eniga om vissa grundfakta, som att den blivande amiralen och vicekungen är född i eller i närheten av Genua någon gång under hösten 1451. Ingen vet exakt när. Det var troligtvis i stadsdelen Vico dell'Olivia.[10]

Columbus-monumentet, Barcelona.

Må vara hur det vill med det. Den 3 augusti 1492 seglade Columbus från Palos i Spanien med sitt tremastade skepp Santa Maria, liksom fartygen Niña och Pinta som också ingick i expeditionen. Drygt två månader senare, den 12 oktober, siktades land. Det man såg visade sig vara den lilla ö som idag kallas San Salvador, öster om Bahamas. Därifrån gick färden till Kuba, som Columbus trodde var Kina. Fortsatt seglande ledde till Hispaniola (Haiti) som Columbus misstog för Japan.

Den 15 mars 1493 var Christoffer Columbus tillbaka i Palos på Spaniens sydvästkust. Han kom att göra ytterligare tre resor över Atlanten, den sista 1502–1504. Dock nådde han aldrig sitt ursprungliga syfte med de strapatsrika upptäcktsresorna: att finna en sjöväg västerut till Asien.

Hus i Genua där Columbus uppges ha växt upp.

Columbus resor innebar inledningen till den europeiska koloniseringen av Amerika. Under de kommande åren gjordes många sjöresor för att utforska de olika delarna av dubbelkontinenten. Framförallt England, Frankrike, Spanien och Portugal gjorde därefter anspråk på olika – eller ibland samma – delar av områdena.

Rafael och Skolan i Aten

”Var det inte Rafael som gjorde ett flertal madonnor med barn?”[A] *Jo, Rafael målade mängder av ömsinta tavlor med Maria och Jesus-motiv, men också fantastiska fresker i Vatikanen åt påven.*

Madonna Diotalevi (ca 1503) är en av Rafaels många målningar med motivet madonna med barn. Gemäldegalerie, Berlin.

Den italienske målaren och arkitekten Rafael (Rafaello Santi/Sanzio) föddes i Urbino, ca 25 mil norr om Rom. Efter att ha gått i lära i Perugia kom han 1504 till Florens där han framförallt tog intryck av Leonardo da Vinci och Michelangelo. Samtidigt som han lärde av andra fann han sitt eget uttryckssätt. Under tiden i Florens målade han åtskilliga variationer av madonnamotivet.

1508 flyttade Rafael till Rom. Där fick han av påven Julius II det hedrande uppdraget att smycka flera stanzer (salar) i Vatikanen.

Samtidigt som Michelangelo arbetade med taket i Sixtinska kapellet målade Rafael under åren 1509–1511 freskerna i salen Stanza della Segnatura, däribland *Skolan i Aten*. Den anses som ett mästerverk inom freskomålningen, och ”blev ett mönster för hur man ordnar en stor mängd figurer i grupper så att det hela framstår fullt av liv och rörelse men samtidigt ger intryck av symmetri och harmoni”[11].

Rafael har haft enorm påverkan på efterföljande generationers konstnärer. Han dog i Rom 1520 och begravdes i det magnifika Pantheon.

[A] Så kunde man som läroverkselev skämta till det i början av 1960-talet.

Rafaels grav och minnestavla över honom i Pantheon, Rom.

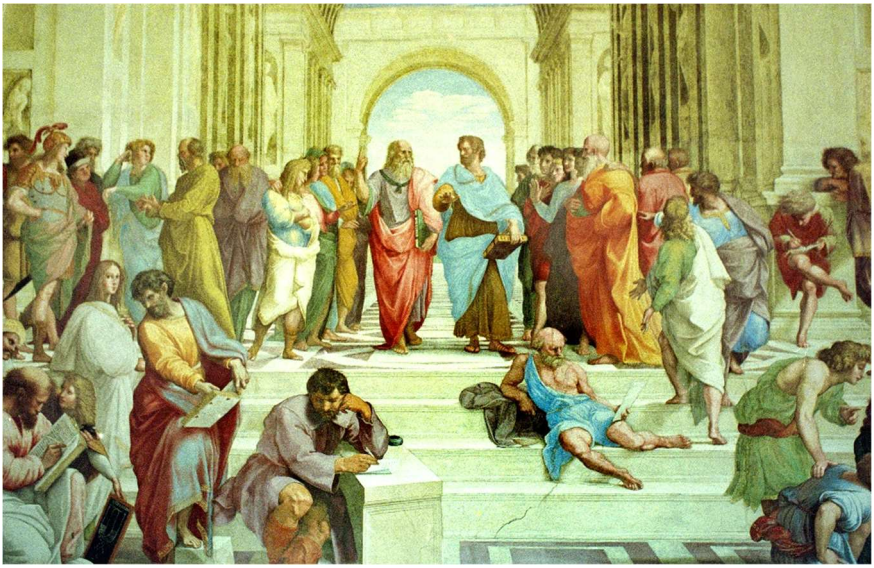

I Skolan i Aten (ca 1510) avbildade Rafael ett antal av antikens filosofer, däribland i tavlans mitt Platon och Aristoteles. Del av det ca 5 x 8 m stora konstverket, Vatikanen.

Magnifik regent med magnifikt palats

Henrik VIII var kung av England och Irland under 37 år. Bland de många slott han ägde var Hampton Court en av favoritbostäderna.

Hampton Court Palace ligger i Richmond upon Thames, ett par mil sydväst om London. Utöver St James's Palace är Hampton Court det enda av Henrik VIII:s många slott som finns kvar idag. Det ägs idag av brittiska kronan och drottning Elisabeth II.

Det var tidigt på 1500-talet som kardinal Thomas Wolsey, Henry VIIIs Lord Chancellor[A], påbörjade Hampton Courts omvandling från ordinär lantlig byggnad till magnifikt palats. Wolseys avsikt var att skapa en stor byggnad där han inte bara kunde vara värd för kungen och hans hov utan också monarker från hela Europa. Han investerade enorma summor pengar och skapade ett palats passande för en kung.

Wolsey var så framgångsrik i sitt arbete att Henrik VIII vid slutet av 1520-talet själv övertog Hampton Court. Slottet kom att bli en av Henriks favoritbostäder, och han lät tidigt bygga till det så att det lättare skulle kunna rymma hans stora följe av hovmän.

Hampton Court, Richmond upon Thames.

[A] *Lord Chancellor*, det högsta brittiska statsämbetet.

På Hampton Court kunde Henrik VIII verkligen visa upp sin storhet och kraft, bland annat genom överdådiga banketter, extravagant hovliv och fantastiskt dyr konst. Men slottet förknippas också med tragiska minnen för kungen. Hans tredje drottning Jane Seymour dog i samband med sonen Edvards (Edvard VI) födelse. Slottet var också platsen där femte frun Catherine Howard arresterades för otrohet och förräderi innan hon avrättades på Towern.

Henrik VIII (1451–1547).
National Portrait Gallery, London.

Mäktig kung under många år

Kung Henrik VII och drottning Elisabeth av York fick en son i juni 1491. Den 24 juni 1509 kröntes han i Westminster Abbey till kung av England med namnet Henrik VIII.

Henrik VIII regerade under närmare 38 år. Hans regeringstid har beskrivits som den viktigaste i Englands historia. Hans liv har gett stoff till åtskilliga berättelser och filmatiseringar. Han var gift sex gånger och var en monark med obegränsad makt. Under hans regeringstid 1509–1547 bröt England med den romersk-katolska kyrkan och upplöste klostren. Den självständiga anglikanska kyrkan etablerades, och England och Wales förenades till ett rike.

Kostbara krig och personliga extravaganser tärde hårt på såväl landets som Henriks egna finanser, och när han dog i januari 1547 efterlämnade han stora statsskulder. Under senare delen av livet karakteriserades han som en egoistisk, paranoid och tyrannisk monark. Han efterträddes av sin son, den tioårige Edvard VI.

Mycket av Henrik VIII:s ryktbarhet hänger samman med hans sex äktenskap:

- *Katarina av Aragonien* (1485–1536). Gifta 1509, skilda 1533. Med Katarina fick Henrik många barn, där dock bara den 1516 födda Maria överlevde. Maria regerade England och Irland 1553–1558 och återupprättade katolska kyrkan. I samband därmed avrättade hon (lät bränna) hundratals meningsmotståndare och fick därigenom öknamnet ”Bloody Mary”.
- *Anna Boleyn* (ca 1501–1536). Gifta 1533. De fick samma år dottern Elisabeth, som åren 1558–1603 regerade över England och Irland under namnet Elisabeth I. Anna Boleyn avrättades på Towern 1536, beskylld för otrohet.
- *Jane Seymor* (ca 1508–1537). Gifta 1536. Sonen Edward (senare regent som Edward VI) föddes i oktober 1537. Jane Seymour dog knappt två veckor därefter.
- *Anna av Kleve* (1515–1557). Gifta 1540. Äktenskapet upplöstes formellt efter sex månader.
- *Katarina Howard* (ca 1523–1542. Gifta 1540. Katarina avrättades 1542, beskylld för otrohet.
- *Katarina Parr* (1512–1548). Gifta från 1543 till Henrik VIII:s död 1547.

Här ovan ses t.v. Elisabeth I som var dotter till Anne Boleyn (t.h.) och Henrik VIII. National Portrait Gallery, London.

Drottning Katarinas slott

Sudeley Castle i natursköna Cotswolds har anknytning till bland andra Henrik VIII och Elisabeth I. Här bodde också Henriks sjätte hustru Katarina de sista åren av sitt liv.

Efter att tidigare ha ägts av bland andra kung Rickard III och Henrik VII övertogs Sudeley Castle av den senares son Henrik VIII. Denne lär dock ha besökt slottet bara vid ett tillfälle och då tillsammans med sin andra hustru Anna Boleyn.

Den kunglighet som främst förknippas med Sudeley Castle är Henriks sjätte hustru, Katarina Parr. De gifte sig 1543, och åtminstone ur Henriks synpunkt var äktenskapet lyckat. De delade kärleken till musik, och Henrik värderade sin drottnings intelligens och lojalitet högt. När han dog 1547 ärvde hon en rejäl förmögenhet som ytterligare ökade hennes rikedomar.

Katarina Parr. Sudeley Castle.

Under slutet av Henrik VIII:s liv och efter trettio år i hans ägo hade Sudeley Castle till stor del lämnats därhän och förfallit. När Henrik dog var hans son och arvtagare Edvard bara nio år. Den unge Edvard VI regerade därför under förmyndare. En av dessa var Thomas Seymor (bror till Edvards mor Jane) som blev ägare till slottet med titeln baron av Sudeley.

Thomas och Katarina

Thomas Seymor hade sedan länge haft ögonen på Katarina Parr. Redan innan hennes giftermål med kungen hade hon blivit passionerat kär i Seymour, och han minst lika passionerat kär i henne – och hennes förmögenhet. Han friade till Katarina, men brädades av den åldrande och korpulente kung Henrik.

Men sedan kungen dött återupptog Seymour relationen med Katarina, vars känslor för Seymour inte avtagit. De gifte sig i hemlighet kort efter att Katarina blivit änka.

Katarinas och Thomas Seymours huvudsakliga hem blev Sudeley, dit de flyttade inom några månader efter vigseln. Seymour hade redan tidigare renoverat och förbättrat slottet väsentligt, inte minst för att bland annat ge plats åt det stora hushåll som anstod en drottning.

Några månader efter giftermålet var den 36-åriga Katarina gravid, och den 30 augusti 1548 föddes hennes enda barn Mary. Fem dagar senare dog Katarina i barnsängsfeber. Katarina begrovs i Church of St Mary i Sudeley Castle. Det var första gången en engelsk kunglighet begrovs enligt protestantisk ritual.

Church of St Mary.

Thomas Seymour deltog inte vid Katarinas begravning. Han var redan iväg för att försöka få ihop det med Henrik VIII:s och Anna Boleyns dotter, den 15-åriga Elisabeth (senare drottning Elisabeth I). Seymour hade tidigare flirtat mycket med Elisabeth – och kanske mer än så. Han arresterades lite senare för förräderi, och avrättades i Towern i mars 1549.

Efter Seymours avrättning ärvdes Sudeley av Katarina Parrs bror William, markis av Northampton. William Parr ägde slottet fram till 1533 då även han anklagades för förräderi. William fick dock behålla huvudet, men förlorade sin titel och all egendom inklusive Sudeley. Slottet återgick då i kunglig ägo.

Efter inbördeskrig på 1600-talet låg slottet i ruiner fram till 1830. Då köpte ett par förmögna handskmakarbröder fastigheten och gjorde en omfattande renovering.

Katarina Parrs grav i St Mary's förföll efter hennes död, men 1782 återfanns hennes kista i den då förfallna kyrkan. Kistan öppnades därefter flera gånger och plundrades.

Längre fram restaurerades St Mary's, och det lilla som då fanns kvar av Katarina förvaras sedan senare delen av 1800-talet i ett gravmonument.

En skånsk astronom och hans kollegor

Hans forskning och epokgörande upptäckter gjordes på andra platser, men det var på Knutstorp i det danska Skåne som Thyge Brahe föddes 1546.

På den medeltida sätesgården[A] Knutstorp, som ligger 4 km öster om dagens Kågeröd i Svalövs kommun, uppfördes en borg som stod färdig 1551. Under byggtiden föddes den 14 december 1546 en son till ägaren Otte Brahe och hans fru Beata Bille. Pågen gavs namnet Thyge efter sin farfar.

Medan Thyge[B] Ottesen Brahe i nedre tonåren studerade vid universitetet i Köpenhamn väcktes hans intresse för himlakropparna, och han studerade sedan astronomi vid tyska och schweiziska universitet.

Den 29 december 1566 miste Brahe en del av sin näsa under en svärdsduell mot den danske adelsmannen Manderup Parsberg. De unga herrarna hade fyllnat till under en förlovningsfest och börjat bråka om vem av dem som var den bäste matematikern. De slöt senare fred och blev goda vänner. Tycho lät göra en protes av metall[C] som sedan prydde hans stympade näsa.

Här på Knutstorp föddes Thyge Brahe 1546.

Tycho Brahe kom tillbaka till Knutstorp 1570 sedan hans far blivit sjuk, och när denne året därpå dog ärvde Tycho och hans bror Knutstorp. Tycho tycks dock mest ha vistats hos sin morbror Steen Bille på Herre-

[A] *Sätesgård* (säteri), adligt ägd och skattebefriad större herrgård.

[B] *Thyge* senare latiniserat till *Tycho*.

[C] Protesen har genom tiderna påstått ha varit av tillverkad av silver eller guld. Efter gravöppning 2010 togs prov från näsbenet. Då fann man spår av koppar och zink, vilket tyder på att den berömda protesen var av mässing (Aarhus Universitet, pressmeddelande 2012).

vadskloster, där denne byggt ett laboratorium där Tycho kunde syssla med sina forskningar.

1572 upptäckte Tycho en ”ny” stjärna i stjärnbilden Cassiopeia och redovisade detta i *De nova stella* (1573). Boken gav honom framgång och berömmelse, och kung Fredrik II (1534–1588) gav honom ett årligt anslag och ön Ven i Öresund som förläning. Där gjorde han många noggranna iakttagelser. Han uppförde observatorierna Uranienborg och Stierneborg, och konstruerade själv de för den tiden synnerligen avancerade instrumenten.

Tycho Brahes staty vid Knutstorp.

Danska staten finansierade frikostigt Tychos arbete, men en tid efter Fredrik II:s död 1588 ändrades detta. När Tycho fick anbud från kejsar Rudolf II om att komma till Prag flyttade han därför dit. Där kunde han bygga upp ett nytt observatorium och ett kemiskt laboratorium, och på så sätt fortsätta sitt arbete.

Hösten 1601 insjuknade Tycho Brahe efter en fest i Prag. Enligt uppgift ville Brahe av etikettsskäl inte lämna bordet för att tömma blåsan, och när han samma kväll hade problem med detta drabbades han av svåra smärtor. Han dog den 24 oktober 1601 och begravdes i Týnkyrkan i Prag.

Dödsorsaken kan ha varit uremi (urinförgiftning) eller urinvägsinfektion, och den prostataförstoring han led av kan ha bidragit till detta. Eftersom symtom på uremi liknar de vid kvicksilverförgiftning har spekulationer i den riktningen förekommit. Efter gravöppning och analys av kvarlevorna kunde man dock 2012 avskriva teorin om kvicksilverförgiftning[12].

Tycho Brahe anses som en av alla tiders främsta astronomer, såväl som observatör som instrumentkonstruktör. Han ägnade bland mycket annat ingående observationer åt att undersöka riktigheten i den polske astronomen Copernicus uppfattning om förhållandet mellan solen och jorden.

Copernicus

Jagellonska universitetet, Krakow.

Nicolaus Copernicus (Nikolaj Kopernik, 1473–1543) hade under några år utbildat sig vid det 1364 grundade Jagellonska universitetet i Krakow. Efter ytterligare omfattande studier i bland annat medicin, teologi och naturvetenskap fick han 1503 tjänst som läkare och administratör i Frombork (Frauenburg) i norra Polen.

Det är dock framförallt som astronom Copernicus blivit känd. Han blev intresserad av antika avhandlingar och kom därigenom i kontakt med den s.k. heliocentriska världsuppfattningen. Enligt denna är det solen och inte jorden som är världsalltets medelpunkt, d.v.s. jorden rör sig kring solen och inte tvärtom.

Den nya läran var uppenbarligen stridande emot bibelns naturåskådning. Martin Luther hade genast sitt omdöme klart: ”Den narren vill vända upp och ned på hela den astronomiska vetenskapen […] Enligt Kopernikus är jorden en himlakropp såsom alla andra. Problemet att finna de lagar som bestämma dess rörelser kom därmed i ett nytt läge. Kopernikus’ lära utgör det första kapitlet i astronomiens nyare historia.[13]

Thorvaldsens staty av Nicolaus Copernicus framför vetenskapsakademien i Warszawa.

Copernicus dog i maj 1543, 70 år gammal. Hans skrift om sammanhanget mellan solen och jorden blev 1616 uppförd på katolska kyrkans lista över förbjudna böcker. Åttionio år efter Copernicus död torterades Galileo Galilei[A] för att han trodde på Copernicus teorier.

Brahes medhjälpare Kepler

Tycho Brahes vetenskapliga kvarlåtenskap omhändertogs av Johannes Kepler, och räddades därigenom åt mänskligheten. Kepler (1571–1630) hade år 1600 utsetts till Brahes medhjälpare, och efter Brahes död efterträdde han denne som Rudolf II:s hovastronom. Senare kom Keplers lagar om himlakropparnas elliptiska rörelser att hjälpa Isaac Newton att framställa sina teser om gravitationen.

Givetvis finns det en staty till minne av Tycho Brahe på Ven. Här håller min storebror Lennart astronomen i handen, medan vår far Hugo har ett stadigt tag om mig. De övriga är morfar Oskar och mormor Hilda.

Mor Ellas lådkamera har som framgår tyvärr inte fått med den allra översta delen av Tychos huvud.

[A] *Galileo Galilei* (1564–1642) var en italiensk astronom, fysiker och ingenjör som spelade en viktig roll i den naturvetenskapliga revolutionen.

Gustav I:s begravning

Efter 37 år som Sveriges regent begravdes kung Gustav i Uppsala domkyrka 1560.

Plågad av svåra magsmärtor och inflammationer i käken, mellanörat och benen dog Gustav I den 29 september 1560 på slottet Tre Kronor i Stockholm.

> Då Gustav avled omgiven av hustru och sju barn, släktingar och tjänare var han rikast i landet, ägare av över fem tusen hemman och otaliga slott och herrgårdar. Han var den störste redaren, skeppsbyggaren, köpmannen och brukspatronen i landet. Allt det hade han åstadkommit genom en kombination av god näsa för affärer, utnyttjande av lagen till sin egen fördel samt våld och hot om våld. Han krossade och plundrade den svenska katolska kyrkan och slog samtidigt sönder det mesta av vad som fanns av svensk kultur och bildning utan att skapa något istället.[14]

Sedan kungen avlidit började hovapotekaren sitt arbete med balsameringen. Kroppen sveptes i linnetyg med dyrbara kryddor emellan. Efter åtta dagar kläddes kroppen i en lång svart sammetsrock som dekorerats med kungens initialbokstav G av förgyllt silver, mössa och tofflor av svart sammet samt skinnhandskar.

Han lades sedan i en blyfodrad kista. Med sig i kistan fick han ett svärd, en spira och en krona. Därefter fylldes kistan med mer än åtta kilo väldoftande örter. I åtta veckor låg sedan kungen på lit de parade under en svart sorghimmel. Dag och natt brann ljus i fyra stora silverstakar som omgav kistan.

Efter de åtta dagarna och åtta veckorna stängdes kistan. Talet åtta var inte slumpmässigt valt, för i den kristna tron förknippas talet med uppståndelse, pånyttfödelse och odödlighet. Kyrkklockor ringde åtta dagar före och efter begravningen.

Den blivande kung Gustav I. Skulptur av Anders Zorn, Mora.

Den 17 december var förberedelserna klara. Kung Gustavs bår och stoften av hans två första fruar Katarina (1513–1535) och Margareta (1516–1551) fördes sakta ut ur Stockholm mot Uppsala, eskorterade av sjuhundra svartklädda knektar, tvåhundra ryttare, sexhundra psalmsjungande djäknar och präster, följda av tronföljaren Erik och andra familjemedlemmar. Sedan kom ytterligare knektar, adelsmän och femtonhundra tyska ryttare, och därefter massor med vanliga svartklädda människor. De tog tre dagar för det långa sorgetåget att ta sig fram till Uppsala.

Vid begravningen den 21 december var domkyrkan invändigt klädd i svart tyg och lystes upp av tusentals ljus och förgyllda dekorationer. Akten förrättades av landets förste evangelisk-lutherske ärkebiskop Laurentius Petri, men den två timmar långa predikan hölls av kungens krönikör Peder Svart och var en hyllning till den avlidne. Sedan bars kistan ner i gravkoret av åtta biskopar. Tjugo år senare kom gravmonumentet över Gustav och hans hustrur på plats.

Gravmonument över Gustav Vasa och hans två första drottningar Katarina av Sachsen-Lauenburg och Margareta Eriksdotter (Leijonhufvud) i Uppsala domkyrka. Närmast på bilden ses drottning Margareta. Foto: Johan Nilsson.

Gustav Vasa – myt och verklighet

Varken kung Gustav eller hans släktingar kallade sig Vasa. Han var Gustav Eriksson (senare kung Göstaff). Namnet Gustav Vasa var något som Gustav III hittade på under senare delen av 1700-talet, och sedan dess har Gustav I kallats så i alla historieböcker. Tillnamnet kom sig av att Gustav Erikssons släkt hade en vase (sädeskärve) på sina sköldar.

Gustav I:s regeringsår var på många sätt en omvälvande tid i Sverige, inte bara på grund av reformationen då landet gick från den romersk-katolska läran till den lutherska. Även politiskt och organisatoriskt förändrades landet.

> Statens finanser var goda, näringslivet blomstrade, hären och flottan upprustades och en fredlig utrikespolitik fördes. Genom att dra in de medeltida halvfeodala länen till kronan och ersätta de tidigare länsherrarna med pålitliga fogdar och ståthållare fick han kontroll över hela landet. Sverige blev en väl organiserad och fast sammanhållen riksenhet.[15]

Förändringarna genomdrevs dock inte utan motstånd. Det gjordes flera väpnade uppror, däribland den så kallade Dackefejden 1542–1543. Men upproren slogs ner, och kungen kunde återta kontrollen över berörda landsdelar. Men innan han kom dithän hade såklart mycket annat hänt i hans liv, alltför mycket för att här helt kort kunna presenteras.

Kung Gustav såg till att det skrevs mycket om honom och hans liv, och där han framställs som en härskare med närmast gudomliga egenskaper. Den beskrivningen har bland andra Vilhelm Moberg senare vänt sig emot.

> Men denna bild av Gustav Vasa som Landsfadern och Guds underman hade jag vid den tiden för länge sedan hunnit förbi: jag hade funnit den genomförfalskad. Jag hade kommit till insikt om att skolans kung var en sagokung: han hade aldrig existerat i sinnevärlden. Han var skapad av Peder Svart och andra samtida krönikörer. Porträttet av idealgestalten var utfört på beställning av denne själv och […] detta porträtt godtogs av hävdatecknarna århundradena igenom såsom sant och äkta.[16]

Dessutom finns åtskilliga fantasifulla historier om Gustav Eriksson, framförallt från tiden i Dalarna innan han blev kung. Ännu på sjuttonhundratalet tillkom nya historier om honom, historier

som liksom äldre sådana utnyttjats framgångsrikt av landskapets turistnäring.

Men utan skrönorna hade ju till exempel inte tusentals skidåkare samlats den första söndagen i mars varje år för att åka Vasaloppet.[A]

Ett av Dalarnas många minnesmärken över mer eller mindre sanna händelser förknippade med Gustav Vasa.

”Vid Rättviks kyrka uppträdde Gustaf Eriksson Wasa i dec 1520 första gången offentligt, manande Dalamännen att rädda fädernesslandet från utländskt välde och förtryck”.

[A] Läs mer om Gustav I och hans ättlingar i kapitlet *Polens svenske kung*, s. 61.

Michelangelo från Toscana

Den 10 mars 1564 begravdes den 88-årige skulptören, målaren och arkitekten Michelangelo i Basilica di Santa Croce i Florens.

Piazza del Campodoglio (Kapitoliumplatsen) i Rom, *Yttersta domen* och de magnifika takmålningarna i Sixtinska kapellet, *Pietà* i Peterskyrkan och den enorma statyn *David* i Florens – allt skapades av den i Caprese i Toscana 1475 födde Michelangelo di Lodovico Buonarroit Simoni.

> Det är en med åren allt fruktansvärdare och storslagnare fantasi, som söker sig uttryck i hans verk, en lidelsefull och kvalfylld ingivelse, för vilken hans långa och rastlösa liv var lika otillräckligt som de berg av marmor, som han lät bryta till material för sina skulpturer. En överväldigande inspiration drev honom att oavlåtligen, långa tider med det minsta möjliga av vila, mat och dryck, brottas med förverkligandet av sina mörka och oerhörda inre syner. I sitt arbete utvecklade han en övermänsklig styrka; i allt annat hämmades han av den brist på sinnesjämvikt, som var avigsidan av hans skaparkraft.[17]

Michelangelo genomgick i ungdomen viss utbildning i skulptur i Florens, men var till stor del självlärd. Sedan han 1496 kommit till Rom utförde han i Peterskyrkan sin ungdoms mästerverk, *Pietà*.[A] Efter att han omkring 1500 återvänt till Florens fick han i uppdrag att skulptera den fem meter höga statyn *David*, vilken finns till beskådande i Galleria dell' Accademia di Firenze.

Pietá. Peterskyrkan, Rom.

Påve Julius II uppdrog 1508 åt Michelangelo att dekorera innertaket till Sixtinska kapellet i Vatikanen. Det blev ett gigantiskt arbete där det ”inom ramen av målad skenarkitektur och av profeter och sibyllor skildras skapelsen och andra scener ut Gamla testamentet”[18].

[A] En *Pietà* är en framställning av den sörjande Maria, oftast med den döde Jesus i sina armar.

Efter ytterligare en period i Florens kom han 1534 tillbaka till Rom. Där fullbordade han utsmyckningen av Sixtinska kapellet med den 13x12 meter stora *Yttersta domen*.

Större delen av sina sista trettio år ägnade Michelangelo åt arkitektur. Bland annat fick han i uppdrag att göra om Kapitoliumplatsen i Rom, där han skapade ”ett storslaget stadsrum, omgivet av tre palatsfasader.”[19].

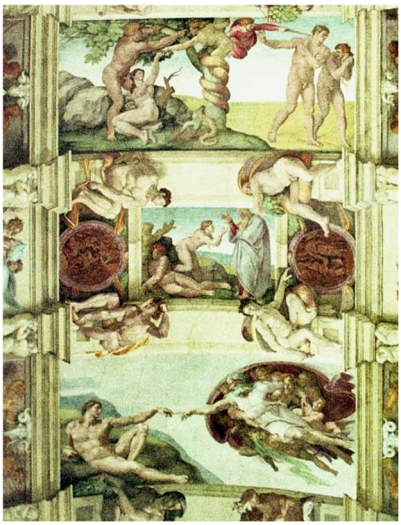

Sixtinska kapellets tak, del. Vatikanen.

Michelangelo blev 1547 chefarkitekt för den 1506 påbörjade Peterskyrkan, och hade möjlighet att sätta sin prägel på delar av den väldiga katedralen. Han utformade bland annat den väldiga kupolen, vilken dock inte uppfördes förrän efter hans död och då delvis omformad av hans efterträdare Giacomo della Porta.

Den 18 februari 1564 dog Michelangelo i Rom. Hans stoft fördes till hans älskade Florens där han gravsattes i Santa Croce den 10 mars.

David (1501–1504). Galleria dell’Accademia, Florens.

Del av Michelangelos gravmonument. Santa Croce.

Heliga familjen (ca 1506). Uffizierna, Florens.

Shakespeare från Stratford

”Det har skrivits hästlass om Shakespeares verk, men även de allra snillrikaste utläggningar övertyga ingen människa om hans storhet.” [20]

Här på Henley Street i Stratford-upon-Avon föddes William Shakespeare.

William Shakespeare föddes i Stratford-upon-Avon, England, i april 1564. När han var 18 år gifte han sig med den 26-åriga Anne Hathaway. Vid mitten av 1580-talet flyttade han till London där han blev pjäsförfattare och skådespelare, och från 1594 var han medlem av ett teatersällskap som 1599 lät bygga Globe Theatre i London.

Hustru Anne och barnen stannade i Stratford, och 1597 köpte Shakespeare ett hus vid nuvarande Chapel Street vilket han räknade som sitt hem resten av livet. Han antas ha återvänt för gott från London till Stratford senast 1611.

William Shakespeare skrev ett trettiotal skådespel, däribland *En midsommarnattsdröm, Hamlet, Trettondagsafton, Kung Lear, Macbeth,* samt *Stormen*.[A]

Åtskilliga Shakespeare-citat har nått vida berömmelse, som till exempel det här ur *Hamlet:*

> Så går beslutsamhetens friska hy
> I eftertankans kranka blekhet öfver,
> Och företag af merg och eftertryck
> Vid denna tanke slinta ur sin bana
> Och mista namnet *handling*.[21]

William Shakespeare dog i april 1616 i Stratford, 52 år gammal. Hans änka Anne Hathaway dog sju år senare.

[A] Se vidare *En omtvistad man*, s. 58.

I detta hus bodde bonddottern Anne Hathaway. I november 1582 gifte hon sig med William Shakespeare. Sex månader senare föddes parets första barn. Ovan t.h. ses Shakespeares grav i Holy Trinity, Stratford. Shakespeare hade redan 1605 för £440 köpt in sig i kyrkan och därmed fått rätten att bli begravd i kyrkans kor.

I Southwark i London ligger den 1997 öppnade Shakespeare's Globe, ett försök att återskapa den teater som William Shakespeare var delägare i. Ovan t.h: I detta rum fick Mary Arden 1564 en son som gavs namnet William. Fader var handskmakaren John Shakespeare. Nedan kyrkbokens notering om dopet den 26 april. Holy Trinity, Stratford.

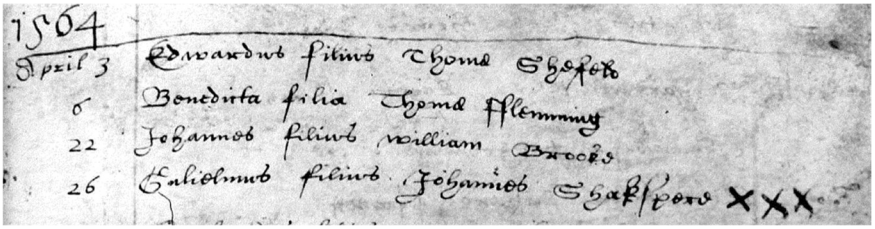

Julias berömda balkong

I italienska Verona finns på en innergård en balkong, världskänd genom Shakespeares drama om kärleksparet Romeo och Julia.

Sakta rör sig besökarna i trängseln vid porten till Via Capella 27 i Verona. Inne på gården är allas blickar riktade upp mot en balkong. Balkongen där det påstås att verklighetens förlaga till Romeo en gång i tiden klättrade upp till sin älskade Julia.

Vid mitten av 1590-talet skrev William Shakespeare skådespelet *The Tragedy of Romeo and Juliet*. Den handlar om två unga människor vars kärlek till varandra hindras av en fejd mellan deras släkter. Motivet kom längre fram att återanvändas i musikalen *West Side Story* och åtskilliga pjäser, baletter, filmer och tv-serier.

> På kärleks vingar flög jag öfver muren,
> Ty intet bålverk stänger kärlek ut;
> Hvad kärlek kan, det vågar kärlek gerna,
> Och derför dina fränder mig ej hindrat.[22]

Mot slutet av pjäsen hittar Romeo sin Julia och tror att hon är död. Han tar då livet av sig med gift. När Julia vaknar och ser att hennes käre Romeo är död tar hon i sin tur livet av sig.

"Det finns ingen värld för mig utanför murarna i Verona, utom skärselden, tortyr och helvetet självt…". Citat ur Romeo och Julia, på en vägg i Verona.

Den tragiska historien om de båda älskande hade (åtminstone delvis) nedtecknas redan på 1470-talet, och i Luigi Da Ports version från 1530 fick kärleksparet slutligen namnen Romeo och Guiletta (Julia). Men redan i myter från antiken finns besläktade teman.

Huruvida berättelsen om släktfejden och dess båda offer har historisk bakgrund kan diskuteras. Veronaborna är i alla fall stolta över att deras stad utgör bakgrund till den världsberömda storyn. Och varför ska man då inte visa upp den balkong där dess mest kända scen skulle kunna ha utspelat sig?

En omtvistad man

William Shakespeare anses av många vara den störste författaren på engelska språket. Han förnyade också språket genom att hitta på massor med nya ord. Han förnyade även teatern med att använda parallella historier och monologer som representerade personers tankar.

Men Shakespeare är också en omtvistad historisk person.

William Shakespeare. National Portrait Gallery, London.

> Det finns de som menar att Shakespeare inte ensam skrev samtliga dramer som idag har honom som upphovsman. En del menar rentav att William Shakespeare aldrig existerat. De flesta är dock ense om att han är en verklig person och åtminstone upphovsman till de flesta av verken som attribuerats honom.[23]

Oklarhet råder också beträffande Shakespeares yttre, även om National Portrait Gallery uppger att den välkända målningen ovan är från ca 1600–1610 och att ” this is the only portrait of Shakespeare that has a good claim to have been painted from life”.[24]

Polens svenske kung

I Krakóws domkyrka har flera polska kungar sina gravar, däribland en som dessutom under fem år var kung av Sverige.

Gustav Vasas sonson kom att bli kung Sigismund III Vasa av Polen och storhertig av Litauen 1587–1632, och dessutom under åren 1592–1599 kung Sigismund av Sverige och storhertig av Finland.

> Sommaren 1594, då den tjugoåttaårige nykrönte kungen av Sverige och Polen, Sigismund, kom seglande med sina skepp över Östersjön var han en av världens mäktigaste män. Ingen kung i Europa regerade över ett lika stort rike, från Lapplands isvidder i norr till kanten av Svarta havet i söder. Ingen hade ett lika stort myller av människor, språk och religioner som Vasakungen Sigismund att styra över.[25]

Kung Sigismunds staty på Plac Zamkowy (Slotts-torget) i Warszawa.

Men Sigismunds tillvaro och framtid var allt annat än ljus. Hans farbror, hertig Karl, arbetade energiskt för att komma åt makten i Sverige, och i Polen (där Sigismund redan regerat i sju år) fanns tusentals adelsmän som hävdade sin rätt och ansåg att han ingalunda var enväldig.

Sigismunds tid som kung av Sverige blev kortvarig. Under 1597 utbröt inbördeskrig mellan hertig Karls och kung Sigismunds anhängare. I sammanhanget hade religionsfrågan förmodligen stor betydelse, eftersom Sigismund ville att Sverige skulle återgå till den katolska läran.

I en sammandrabbning vid Stångebro utanför Linköping 1598 besegrades kungens trupper av hertig Karls. Året därpå avsattes Sigismund från Sveriges tron.

I Polen (eller snarare Polen-Litauen) kom han emellertid att sitta vid makten desto längre, nämligen i 44 år. Han dog i april 1632, 65 år gammal.

Men vi hoppar tillbaka i tiden.

Kamp om makten

Gustav Eriksson ”Vasa” (1496–1560) hade åtminstone elva så kallat legitima barn. De tre sönerna Erik, Johan och Karl kom att bittert slåss om att regera Sverige.

- Äldste sonen Erik efterträdde sin far Gustav och blev 1560 kung Erik XIV. Åtta år senare avsattes han, och hans halvbröder satte honom i fängsligt förvar i furstlig miljö. Han avled 1577 på Örbyhus slott i Uppland.
- Eriks bror Johan blev 1568 kung Johan III och regerade fram till sin död 1592. Åren 1563–1567 satt han tillsammans med sin maka och drottning, polska prinsessan Katarina Jagellonica, fängslad på Gripsholms slott efter att han av ständerna (riksdagen) blivit dömd för förräderi.
- Karl (1550–1611) var kung Karl IX från 1604 till sin död.

Den tidigare nämnde Sigismund föddes 20 juni 1566 medan hans föräldrar, Johan III och drottning Katarina, satt i fångenskap på Gripsholms slott. I och med att hans far blev kung av Sverige 1569 blev Sigismund den närmaste arvingen till svenska kronan.

Johan och hans katolska hustru Katarina gav Sigismund en katolsk uppfostran, något som troligen hjälpte honom att förvärva Polens krona. År 1587 valdes Sigismund till kung i Polen. När Johan III dog 1592 blev Sigismund även kung i Sverige, men kröntes först i början av 1594.

Vasakapellet i Krakóws domkyrka Katedra Wawelska är byggt till åminnelse av kung Sigismund III Vasa och hans ättlingar.

Hertig Magnus av Östergötland

I Vadstena klosterkyrka minner en pampig sarkofag om Gustav I:s minst kände son.

Gustav Vasas söner Erik, Johan och Karl, och deras inbördes kamp om makten i Sverige, lär vara välbekanta för de flesta som närvarit på skolans historielektioner. Men det fanns ytterligare en son som kanske inte så många känner till, nämligen Magnus.

Magnus föddes 1542 av Margareta Eriksdotter (Lejonhuvud). De drag av sinnessjukdom som går genom Vasaätten framträdde tydligt hos Magnus. Det verkar dock som om problemen började märkas först en bit upp i tonåren.

> I varje fall ger bevarade omnämnanden av skilda slag under 1560-talets första år intryck av att han var en frisk ung man med intresse för bollspel, jakt, musik, böcker och lyx. 1562 gav han t. ex. gästabud på Vadstena slott för borgarna med underhållning av tre engelska spelmän. 6 juli 1563 skrev emellertid Erik XIV ett brev till M[agnus] om "den sjukdom" denne "råkat uti" […] Sjukdomens utbrott sammanfaller i tiden nära med Eriks rättegång mot brodern Johan, som snart därefter ledde till dennes fängslande.[26]

Fadern hade i sitt testamente gjort Magnus till hertig av Östergötland och Dalsland, och han kom främst att använda Vadstena slott som residens. Där hölls han också under sina sjukdomsperioder oftast isolerad, men var 1568 även på Uppsala slott när hans ”tillstånd blivit så allvarligt att han skickades i väg för enskild vård”[27].

I januari 1569 skrev hans bror Johan (som då var kung) till biskopar och andra höga kyrkliga potentater och omtalade att Magnus var allvarligt sjuk och behövde förböner i kyrkorna. Magnus syskon såg till att läkare och mediciner anskaffades, och man konsulterade även utländska doktorer.[28]

Hertig Magnus, Vadstena klosterkyrka.

Det finns flera märkliga berättelser om händelser som anses knutna till hertig Magnus. Det är dock osäkert om de hängde samman med sinnessjukdomen, och om de alls inträffade. Som exempel kan nämnas att Antonio Possevino, som var påvligt sändebud med uppdrag att undersöka förhållandena vid Vadstena kloster, uppger i sin självbiografi ”att den man som bragte tre Vadstenanunnor om livet efter att ha utsatt dem för nesligt våld var kung Gustavs son hertig Magnus”.[29]

Hösten 1574 tog kung Johan hand om förvaltningen av Magnus egendomar, och anslog även räntor till dennes ståndsmässiga underhåll. Magnus hovstat krymptes efter hand och omfattade vid slutet av 1580-talet 35–40 personer. Han bodde under sina senare år på gården Kungsbro i Vreta klosters församling. Våren 1595 blev Magnus kroppsligt sjuk och dog lugnt och stilla på Kungsbro den 20 juni 1595. Han begrovs, i närvaro av brodern hertig Karl och många andra släktingar, med vederbörlig pompa och ståt i Vadstena klosterkyrka.

Hertig Magnus hedrades med en förnämlig sarkofag.

Välbefäst kuststad blev stillsamt fiskeläge

Den strategiskt viktiga staden Kristianopel utsattes under 1600-talet för såväl svenska som danska angrepp.

Den danske kungen Kristian IV grundade år 1600 fästningsstaden Kristianopel i nordöstra Blekinge.[A] Syftet var att förstärka försvaret av gränsen norrut mot Sverige, och även att kunna bevaka huvudvägen från Kalmar och sjöfarten i Kalmarsund. Staden byggdes på ön Korsaskär, med husen i regelbundna kvarter skyddade av en fästningsmur med nio bastioner. Invånarantalet var på 1600-talet ca 600 personer, varav ett hundratal soldater.

Som hämnd för danskarnas härjningar i Kalmar gjorde den svenske kronprinsen Gustav Adolf en räd in i Blekinge och anföll Kristianopel den 26 juni 1611. Vindbryggan var nedfälld och de berusade vakterna märkte inget förrän en explosion hördes.

> Stadsporten sprängdes och 1 500 ryttare under befäl av den 16-årige kronprinsen, den blivande kung Gustav II Adolf, trängde in i staden. På morgonen lämnade svenskarna en plundrad och brinnande stad där endast prästen och hans familj skonats.[30]

Staden byggdes dock upp igen. Omkring 1620 byggdes den kyrka som står där idag, en kyrka som för att passa in i gatunätet fick en lite annorlunda utformning.

[A] Omkring 1 km norr om dagens Kristianopel låg tidigare Avaskär, som var en stad som ansågs ha militärstrategisk betydelse även om den förmodligen inte var befäst. I samband med Kristian IV:s beslut 1600 att grunda Kristianopel upphörde Avaskär att vara stad och tynade bort. Det finns idag inget synligt ovan jord av denna blekingska gränsstad.

Efter freden i Roskilde 1658 var Blekinge svenskt. År 1663 beslöts att Kristianopels befästningar skulle rivas, men sedan reparerades de i början av 1670-talet. Kanonerna flyttades dock 1676 till Karlshamn.

Samma år anföll danskarna med hjälp av holländska trupper och intog staden. Men i februari 1677 tvingades den danske härföraren von Lützov kapitulera för svenskarna, varpå dessa förstörde Kristianopel och raserade befästningsverken.

> Karl XI:s betrodde man, riksrådet Johan Gyllenstjerna, hade lovat fri lejd åt von Lützows folk. Men knappt hade denne kapitulerat och svenskarna kommit innanför murarna förrän ett stort antal friskyttemän togs om hand, slogs sönder och samman, steglades och styckades och hängdes ut på muren, där man idag en vacker sommardag så gärna slår sig ned och njuter av solen och havsbrisen och lyssnar till sjöfåglarna medan ögat betraktar minnena av det flydda.[31]

Upprustade befästningsmurar.

Kristianopels invånare beordrades att flytta, och alla hus revs med undantag för kyrkan, skolan samt präst- och klockargårdarna. Staden blev ett litet samhälle som under 1700- och 1800-talen förde en tynande tillvaro med fiske, handel och hantverk. De gamla och förfallna fästningsmurarna rustades emellertid upp på 1930-talet och omger, om än de är betydligt lägre än vad de en gång var, dagens Kristianopel.

Ofta plundrad och härjad stad

När Gustav II Adolf år 1612 lät bränna ner Vä till grunden var det inte första gången staden på Kristianstadslätten utsattes för svenskarnas skövlingar.

Under det så kallade Kalmarkriget (1611–1613) härjade den tonårige svenske kungen Gustav II Adolf och hans trupper brutalt och hänsynslöst i Skåne. Kungen var synnerligen tillfreds med den brutala framfarten i Skåne, och skrev ett brev till sin kusin hertig Johan[A] där han skröt om att han ”grasserat, skövlat, bränt och ihjälslagit alldeles efter vår egen vilja”.

> Året efter, i 1612, foretog den svenske konge Gustav 2. Adolf et hærgningstogt ned i den danske provins Skåne som gengæld for danske troppers hærgen i Småland og Västergotland. En lang række skånske byer blev plyndret, herunder købstaden Væ (nuværende Vä) i det nordøstlige Skåne, inden en dansk styrke satte sig til modværge mod svenskerne.[32]

Sedan danska trupper i januari 1612 härjat norr om gränsen marscherade således Gustav II Adolf och hans soldater in i Skåne. De nådde Vä den 8 februari och anföll och förstörde staden. Troligen hade de flesta invånarna hunnit fly med så mycket ägodelar som möjligt.

Kyrka, kloster, kapell och helgeandshus

Väs[B] historia går tillbaka till den bebyggelse som fanns där under det första århundradet e.Kr., och staden grundades eventuellt på 1100-talet[C]. Då byggdes Mariakyrkan, som därmed är en av de äldsta kyrkorna i Lunds stift. Den hade i likhet med Lunds domkyrka två torn, men har genom åren byggts om åtskilliga gånger.

Ett kloster inrättades troligen på 1100-talet, men brann 1213. Mot slutet av 1400-talet uppfördes även S:ta Gertruds kapell, vars verksamhet tycks ha upphört i samband med den danska reformationen 1536. Oklarhet råder om när och hur kapellet lades i ruiner,

---

[A] *Hertig Johan* av Östergötland (1589–1618), son till Johan III.

[B] *Vä* betyder helgedom, kultplats, helig plats.

[C] Äldsta bevarade stadsprivilegierna är daterade 1232.

men det kan ha skett i samband med Gustav II Adolfs härjande 1612.

S:ta Gertruds kapell, Vä.

På 1200- och 1300-talen var Vä förmodligen en ganska obetydlig ort. Där fanns några hantverkare och köpmän, och de för staden viktiga kvarnarna. Men någon gång på 1400-talet började Vä blomstra, inte minst genom att stadens guld- och silversmeder gjorde staden berömd.

Men liksom andra delar av Skåne drabbades Vä hårt under de återkommande krigen mellan Danmark och Sverige, som när Karl Knutsson Bonde 1452 brände ner staden och då 1569 hertig Karl (blivande Karl IX) härjade där.

Efter att Gustav II Adolf bränt ner Vä 1612 tyckte den danska riksledningen i Köpenhamn att det fick vara nog, och att nordöstra Skåne måste kunna försvaras bättre. Kristian IV gav således order om att en ny stad skulle anläggas, och 1614 fördes stadsprivilegierna över från Vä till den nya staden, Kristianstad.

> Detta gjorde man för att få med sig borgarna från den gamla köpingen till den nya staden. Borgare fick bara utnyttja sina rättigheter som handelsidkare i städer och Christian IV var noga med att den nya staden inte bara skulle vara en fästningsstad, här skulle idkas handel också.[33]

Hur stort var då Vä? Vid början av 1600-talet fanns där drygt 1 000 invånare, vilket ju enligt nutida mått låter väldigt lite. Men om man jämför med de cirka 4 000 som vid samma tid bodde i Skånes största stad Malmö framstår Väs storlek i annan dager.

Av de tio försvarsverk som anlades i Kristianstad under Kristian IV:s tid återstår idag bastion Konungen.

Freden vid Brömsebro

Vid en liten holme i en bäck på gränsen mellan Danmark och Sverige möttes i februari 1645 representanter för de båda länderna för att underhandla om fred.

Bron över Brömsebäck.

Brömsebro är en liten ort vid gränsen mellan Blekinge och Småland. Gränsen utgörs av Brömsebäck och den var fram till 1658 gräns mellan Danmark och Sverige[A]. Några kilometer nordost om samhället finns det en liten holme mitt i bäcken. Över bäcken byggdes på 1400-talet en bro som gick via holmen.

Vid denna bro hölls flera gånger förhandlingar mellan Sverige och Danmark. Där ”plägade man utan gisslan eller lejdebref kunna mötas såsom under helgden af neutral mark”.[34] Så slöt till exempel Gustav Vasa och Kristian III ett förbund här i september 1541.

Men krigstillstånd mellan de båda nordiska länderna tycks snarare ha varit regel än undantag. År 1643 utbröt det Torstenssonska kriget[B], anstiftat av Sveriges rikskansler Axel Oxenstierna med målsättningen att få bort den danska Öresundstullen och erövra mer mark. Svenska trupper under Lennart Torstenssons ledning anföll Jylland, medan en annan armé anförda av Gustav Horn trängde in i Skåne där de mötte hårt motstånd.

Kriget fördes även till sjöss. I juli 1644 drabbade de svenska och danska flottorna samman utanför Kolberger Heide, nordost om Kiel. Efter en hård strid lyckades den danska flottan hålla den svenska ifrån sig och dra sig undan. Under slaget sårades den danske kungen Kristian IV.

[A] Småland var svenskt medan Skåne, Blekinge och Halland tillhörde Danmark. Med undantag av åren 1332–1360 var Brömsebäck en del av riksgränsen mellan Sverige och Danmark.

[B] Så kallat efter huvudarméns befälhavare Lennart Torstensson.

I det som är Danmarks kungssång, *Kong Christian stod ved højen mast*, beskrivs striden och kungens hjältemod.

> Kong Christian stod ved højen mast, i røg og damp;
> hans værge hamrede så fast, at gotens hjelm og hjerne brast.
> Da sank hvert fjendtligt spejl og mast, i røg og damp.[A]

Men kriget fortsatte, och först sedan en förenad svensk-holländsk flotta tillfogat den danska ett avgörande nederlag i slaget vid Fehmern kunde fred slutas.

> Vid B[römsebro] möttes ock 8 febr. 1645 svenska och danska fullmäktige för att underhandla om fred. Fredsmäklare voro, å svenska sidan: Axel Oxenstierna, Johan Skytte (som dog strax efter underhandlingarnas början), Ture Bielke och Mattias Soop, å danska sidan: Korfits Ulfeld och Kristian Sehested m. fl. […] Legaterna möttes åter 13 aug. vid B., då fredsinstrumentet undertecknades.[35]

Vid fredsförhandlingarna slog svenskarna och danskarna läger på var sin sida av bäcken, och de underskrivna handlingarna utväxlades mitt på holmen med hjälp av en fransk ambassadör[B]. Freden innebar att Sverige vann Gotland, Jämtland, Härjedalen, ön Ösel vid Estland, Halland på 30 år (efter den tiden kunde Danmark mot vederlag återfå landskapet) samt tullfrihet i Öresund.

Som så många gånger tidigare blev freden inte särskilt varaktig, och en ny fred slöts 1658 i Roskilde då Skåne, Blekinge, Halland och Bohuslän blev svenskt. Ytterligare krig mellan länderna följde där de bland annat kämpade om Skånes tillhörighet, men efter slaget vid Helsingborg 1710 var Skåne slutgiltigt svenskt.

Den lilla holmen med Fredsstenen, rest 1915.

[A] Text av Johannes Ewald. G*othens* avser här svensken, *speil* = skeppets akterspegel.

[B] Freden slöts således *vid* Brömsebro, inte *i* (byn) Brömsebro.

Fred efter trettio år av krig

I rådhuset i den westfaliska staden Münster förhandlade representanterna för Europas stater om hur man skulle sätta slutlig punkt för det trettioåriga kriget.

Fredsöverenskommelserna i Osnabrück och Münster 1648 går under samlingsnamnet den westfaliska freden. Det var första gången som krig i Europa inte avslutades med militära maktmedel utan genom diplomatiska förhandlingar.

> I Osnabrück underhandlade protestanterna med kejsaren.
> I Münster fördes underhandlingarna mellan kejsaren, de tyska katolikerna och Frankrike samt mellan Spanien och Holland [där de senares] frihetskamp ännu icke var avgjord.[36]

Såväl stora som små stater sände representanter till de båda städerna. I rådhusets Friedensaal satt således bland annat den svenska fredsdelegationen, som leddes av Johan Adler Salvius och Johan Oxenstierna. Den senare var son till den mäktige rikskanslern Axel Oxenstierna. Det påstås, att när Johan sagt sig vara tveksam till om han var vuxen den stora uppgiften ska fadern ha svarat att ”vet du inte, min son, med hur ringa förstånd världen styres?”[37]

Under förhandlingarna drogs riktlinjer upp för de framtida europeiska förhållandena, så det gällde för representanterna att bevaka sina länders och furstars intressen. Man tog också beslut om landavträdelser, om religion och de inre förhållandena i Tyskland. Man fastslog bland annat att ”sådan furste, sådan religion”, d.v.s. att furstens religionstillhörighet avgjorde landets religion.

Johan Adler Salvius och Johan Oxenstierna finns med bland de i Friedensaal avporträtterade delegaterna.

Staternas delegater samlade 1648. Bild från Friedensaal, Münster Rathaus.

Resultatet blev att Sverige fick det som kallades Vorpommern med ön Rügen och en del nordtyska städer. Frankrike fick formellt de sedan 1552 besatta Metz, Toul och Verdun, samt Elsas. Schweiz och Nederländerna skildes från Tyskland och deras självständighet erkändes. Men kriget hade varit förödande.

> Vidsträckta trakter voro förvandlade till ödemarker. Hela byar hade slätats ut från jordytan […] Kriget, hungersnöd och sjukdomar hade bortryckt två tredjedelar av Tysklands befolkning. Invånarantalet i Böhmen hade sjunkit från 3 millioner till 780 000. I Frankenthal voro motsvarande siffror 18 000 och 324. I vissa delar av Tyskland blev folkmängden först vid mitten av 1800-talet lika stor som den varit före Trettioåriga kriget.[38]

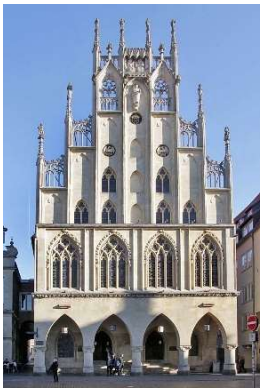

Rådhuset i Münster och dess Friedensaal där fredssamtalen pågick.

Gustav II Adolf

Under min skoltid på 1950-talet hade de svenska så kallade hjältekonungarna Karl XII och Gustav II Adolf en framträdande plats i historieundervisningen. Förhoppningsvis ger 2020-talets undervisning en mer nyanserad bild av såväl kungarna som de blodiga, förödande och kostsamma krig de kastade ut landet i.

Fast vår undervisning var i alla fall inte så nationalistisk och underdånigt hyllande som i en minnesskrift från 1894:

> Att själfva krigarens vilda yrke kan adlas af en ädel härförare, har Gustaf Adolf ådagalagt. Hans krig adlades först och främst af de höga mål, för hvilka de företogs. De fördes aldrig af stridslystnad, lättsinne eller äregirighet, utan till fäderneslandets försvar och den betryckta evangeliska kyrkan till hjälp och räddning. För dessa mål kämpar Gustaf Adolf i Smålands skogar, Ingemanlands moras, på Liflands och Preussens slätter samt i Tysklands olika trakter. För dem är han i dödsfara på Vittsjöns bedrägliga is i Skåne, i fäktningen vid Dirschau och skärmytslingarna vid Stuhm i Preussen, och ändtligen låter han för dem lifvet vid Lützen […] ädlare korsriddare har historien icke att uppvisa.[39]

Oavsett ovanstående okritiska hyllning framstår ändå Gustav II Adolf som en driftig organisatör och en nydanare inom den tidens krigföring. När han blev kung 1611, sedan hans far Karl IX dött, var den svenska arméns taktik och utrustning föråldrade.

> Han startade då en omfattande omorganisation av krigsmakten, vilken bland annat innebar att rekryteringen av soldater ändrades. Kungen förändrade även taktiken för fältslaget. Han införde många lösningar på dåtidens problem inom krigskonsten, till exempel infördes en lättare kanon som förändrade artilleriets roll i krig.
>
> Dessa förändringar fick även betydelse för andra länders krigföring, inklusive vissa av fiendernas. Utan Gustav Adolfs förändringar hade troligen Sveriges stormaktstid slutat, innan den knappt hunnit börja. Vilka följder det i sin tur fått, kan ingen sia om, men Sverige hade nog inte sett ut som det gör idag.[40]

Gustav II Adolf.[II]

Kriget 1618–1648

Det trettioåriga kriget anses ha inletts 1618 när en uppretad folkmassa kastade ut några katolska kejserliga råd genom ett fönster på slottet i Prag, och därmed inledde böhmarnas uppror mot den habsburgske kejsarens herravälde. Det utvecklade sig sedan till ett krig som omfattade stora delar av Europa, ett krig där både religiösa, ekonomiska och nationella motsättningar ingick. Olika nationer kämpade mot varandra och protestanter slogs mot katoliker. Aldrig tidigare hade man dragit samman så stora arméer, aldrig hade så många sårats och dött på slagfälten.

> Vissa deltog på grund av krasst realpolitiskt övervägande – hit hörde Gustav II Adolf och hans franske allierade, kardinal Richelieu. För andra furstar handlade det om desperat självförsvar, för ytterligare andra om tanklöst vågspel och romantiska riddardrömmar. Kriget hade också sin beskärda del av andlig fanatism och girig vinningslystnad.[41]

Sverige gav sig in kriget 1630 i och med att svenska trupper under sin fältherre Gustav II Adolf landsteg i norra Tyskland. I början hade de stora framgångar, och ett stort antal tyska furstar anslöt sig till de segerrika svenskarna[A]. Den 6 november 1632 stod Gustav Adolfs trupper och den av Albrecht von Wallenstein ledda katolska sidans soldater mot varandra utanför Lützen, i närheten av Leipzig.

> Men knappt var ett anfall gjordt och tillbakakastadt, innan en välbekant häst blodbestänkt trafvade genom svenskarnes led och bar det första stumma budskapet därom, att det svåraste, som en svensk soldat kunnat tänka sig, inträffat, att konungen fallit. Vi kunna icke skildra den stämning som detta sorgebud framkallade i den svenska hären.[42]

Kungen och fältherren Gustav II Adolf var alltså död. Kriget fortsatte honom förutan. Sexton år senare undertecknades den westfaliska freden.

[A] Det bör påpekas att ”de segerrika svenskarna” endast till en femtedel bestod av soldater från det svenska riket. Övriga var utländska legoknektar från många länder. Dessa rekryterades på en internationell soldatmarknad där knektar kunde sälja sina tjänster till högstbjudande. Källa: Olle Larsson och Andreas Marklund: *Svensk historia* (2012).

Snapphanar mot svenskar

I Anderstorps by i Riseberga socken drabbade 1677 en svensk trupp samman med dansktrogna snapphanar.

Danmark förlorade vid freden i Roskilde 1658 Blekinge, Halland och Skåne samt Bornholm och Trondheims län till Sverige. Förlusten bidrog till att freden mellan länderna var bräcklig.

I juni 1676 landsteg danska armén vid Råå, söder om Helsingborg. Med hjälp av s.k. snapphanar (se nedan) intog de snart hela Skåne utom Malmö. Detta föranledde Sveriges kung Karl XI att med en armé på 15 000 man tränga in i Skåne. Svenskarna vann det blodiga slaget vid Lund i december 1676, och vid Landskrona året därpå led danskarna ännu ett allvarligt nederlag.

Den 17 oktober 1677 bröt på Karl den XI:s order fältmarskalk Rutger von Ascheberg upp med sin del av hären från ett läger i Norrvidinge. De marscherade mot det av danskarna intagna Kristianstad. Under marschen ”tog de ogudelige snapphanarna många svenskar bort”[43].

I Anderstorp blev svenskarna överfallna av snapphanarna ur bakhåll, varav minst 50 svenska soldater stupade.[44] Efter bataljen uppges snapphanarna ha bränt ner hela byn[45].

De stupade svenska soldaterna begravdes på en bit mark som kom att kallas Svenskalyckan.

Snapphanar och friskyttar

Snapphane var svenskarnas nedlåtande benämning på den som inte ingick i den danska armén men av olika anledningar bekämpade den svenska militärmakten. Vissa av dessa snapphanar var så kallade friskyttar och avlönades av den danska staten, medan andra var

bönder som flyttade ut i skogarna och anföll svenska styrkor ur bakhåll. Dessutom var det inte ovanligt med stråtrövare som gav sig på svenska soldater när de färdades genom de mörka skogarna. Oavsett vilken grupp dessa förövare tillhörde så var de snapphanar i svenskarnas ögon.

För att statuera exempel och skrämma befolkningen till underkastelse bestraffade svenskarna tillfångatagna snapphanar mycket hårt, och avrättningsmetoderna var fruktansvärda.

> Svenskarna gjorde ingen skillnad på de båda sorterna utan kallade allesammans för snapphanar och gjorde processen kort när de fick tag i dem. De ansträngde sig också att isolera dem från den bofasta befolkningen, som med hot om oerhörda straffdomar gjordes ansvarig för att inga snapphanar tåldes i socknarna.[46]

Minnessten utanför Anderstorp. "Slaget i Anderstorp 17 okt 1677. Svenska truppen stupade, byn brändes".

Försvenskningen

Sedan skånska kriget avslutats 1679 och Sverige fått behålla Skånelandskapen inleddes en betydligt hårdare försvenskningsprocess än tidigare, vilken för många skåningar sannolikt upplevdes som tämligen brutal. Omvandlingen bör dock ha underlättats av att det i Danmark och Sverige fanns likheter i religion, språk, seder och bruk. Man brukar säga att processen att försvenska Skåne, dvs. att få skåningarna att betrakta sig som svenskar, tog hundra år.

Försvenskningen hade sitt centrum i Lund, där präster och ämbetsmän utbildades för tjänstgöring i den nya svenska provinsen. Kyrkan – som hade en mycket stark ställning i samhällslivet – spelade en viktig roll. Man försvenskade kyrkoceremonierna, och sjöng och predikade på svenska. Klockarna undervisade barnen på svenska, svensk katekes användes och församlingens kunskaper kontrollerades vid husförhör.

Slaget vid Helsingborg

I kampen om herraväldet över Sveriges sydligaste landskap har åtskilliga bataljer utspelat sig mellan Danmark och Sverige.

På förmiddagen den 28 februari 1710[A] drabbar danska och svenska trupper samman norr om Helsingborg, i det ungefärliga området Brohult, Berga, Ringstorp, Filborna och Drottninghög. Den svenska armén leds av Skånes generalguvernör Magnus Stenbock och omfattar omkring 15 000 soldater, medan danskarna under general Jørgen Rantzau är ungefär lika många.

Efter ett par timmars blodig strid står Stenbock och hans trupper som segrare. Danskarna tvingas tillbaka till Helsingborg och förskansar sig där. Stenbock beslutar att inte försöka storma staden utan istället hålla den danska armén innesluten. Klockan fyra på eftermiddagen skickar han iväg sin adjutant till Stockholm med bud om segern.[47]

Den sista Februari
Vi med den Högstes makt
Vid Helsingborg i drabbning
Vår ovän nederlagt.
Vi ha troféer, fångar
I flera tusental,
Som närmare här skrifver
Vår tappre general.[48]

Magnus Stenbock vid Helsingborg. G. Cederström, ca 1920. Dunkers kulturhus, Helsingborg

[A] Beroende på att olika kalendrar tillämpades kan viss osäkerhet råda kring det exakta datumet. Under åren 1700–1712 hade Sverige en egen kalender som låg en dag före den (gamla) julianska kalendern och tio dagar efter den gregorianska. Således rapporterade Stenbock att slaget skett 28 februari medan det i Danmark noterades som 10 mars. Sedan 1753 används den gregorianska kalendern även i Sverige (Per Iko: *Slaget vid Helsingborg den 28 februari 1710*, ur Miltitärhistorisk tidskrift 2009–2010 (fhs.diva-portal.org).

De danska förlusterna under slaget beräknas till omkring 5 000 döda och sårade och 2 500 tillfångatagna, medan de svenska omfattar 3 000 döda och sårade. Efter att ha slaktat sina hästar och förstört sina förråd tar sig några dagar senare resterna av den danska armén över till Själland. Och – för att citera historikern Carl Grimberg – ”sedan dess ha danskarna aldrig gått över Sundet som fiender”.[49, A]

Minnessten uppsatt 1860 framför vattentornet på Ringstorp.

Danska försök att återta Skåne

Vid fredsförhandlingarna i Roskilde 1658 tvingades Fredrik III av Danmark överlåta Skåne, Halland, Blekinge, Bohuslän, Bornholm och Trondheims län[B] till Karl X Gustav av Sverige. Ytterligare fredsavtal 1660 och 1679 befäste svenskarnas välde över Skåne. De danska kungarna försökte dock flera gånger att återta Skåne, men besegrades.

I november 1709 landsteg en dansk armé på omkring 15 000 man under ledning av Christian Reventlow vid Råå fiskeläge söder om Helsingborg. Vid det laget var Magnus Stenbocks mannar betydligt färre och väpnat motstånd bedömdes som meningslöst. Danskarna kunde därför lägga större delen av Skåne och Blekinge under sig.

[A] Möjligen med undantag i samband med fotbollsmatcher.

[B] Bornholm och Trondheims län återlämnades till Danmark 1670.

I Sverige lyckades man dock ganska snabbt få ihop en betydande armé åt Stenbock.

> Väl var det si och så med en del regementens uniformer. Somliga redo i getskinnspälsar och i träskor, som voro fastbundna vid benet med bast. Och danskarna talade föraktligt om ”Bocken och hans getapågar”.[50]

Trupperna samlades vid Växjö och förflyttade sig sedan mot Skåne. Den 17 februari 1710 övernattade Stenbock och halva hans här vid Norra Rörum, och dagen därpå gick de över Rönneå vid Forestad, Hasslebro och Stockamöllan.

”På väg till segern vid Helsingborg gick här vid Stenbocksvadet, vid Hasslebro och vid Forestad den svenska armén över Rönneå den 18 februari 1710.”
Text på monumentet.

Den 25 februari 1710 hade de svenska styrkorna nått trakten av Helsingborg, och Stenbock beslutade att de några dagar senare skulle anfalla den danska armén. Tre dagar senare fick var man för tre styver brännvin till frukost[51] innan man marscherade mot slagfältet.

Det område där en gång slaget stod är på 2000-talet synnerligen bebyggt och sedan många år en del av själva stadsbebyggelsen. Det enda som påminner om händelsen 1710 är de båda minnesstenar som sattes upp 1860 och 1960 vid Ringstorps borgliknande vattentorn.

Solkungen dog i Versailles

Efter att ha varit kung i 72 år dör symbolen för envälde och överdådigt hovliv i sin säng på sitt magnifika slott utanför Paris.

Den 9 augusti 1715 är den franske kungen Ludvig XIV ute på jakt i sin lilla vagn. Dagen därpå har han ont i ena benet. Ett par dagar senare konstateras att det är kallbrand. Sedan läget ytterligare förvärrats anser läkare att enda räddningen är amputation, men någon sådan går inte den konungslige patienten med på.

Kungen tillkallar sin femårige sonsonson, kronprinsen, och förmanar honom att inte ta efter sin farfarsfar i kärleken till byggnadskonst och krig, utan att han tvärtom ska försöka leva i fred med sina grannar. Pojken uppmanas även att försöka förbättra folkets villkor, något som han själv inte lyckats göra.

På kvällen den 29:e undersöks benet igen. Kallbranden har då spritt sig till hela foten och upp till knäet, och även låret är svullet. När man vid elvatiden läser kyrkans förböner för döende lär kungen ha vaknat och med kraftig stämma läst med i bönen. Sedan är kungen medvetslös hela natten.

Klockan 8:15 söndagen den 1 september 1715 avlider 76-årige Ludvig XIV i sin sängkammare på Versailles.

Kungens (t.v.) respektive drottningens sovgemak i Versailles.

Kung Sol

Ludvig XIV var född 1638 och son till Ludvig XIII och Anna av Österrike. Han tillträdde som kung ett par månader före sin femte födelsedag, men fram till 1661 styrdes riket av kardinal Mazarin.[A]

Ludvig XIV var kung i 72 år. Han är därmed den längst regerande monarken i Europas historia. Ludvig stärkte Frankrikes position som stormakt och införde kungligt envälde i landet. Han flyttade hovet från Paris till Versailles, där han lät uppföra ett magnifikt slott som passade ”Kung Sol”. Prakten vid hovet var enorm, och han samlade konstnärer och musiker kring sig.

Men extravaganserna och de många krigen var förödande för landets ekonomi.

Ovan ses Solkungen i all sin prakt. Porträtt i Versailles från 1702.

Spegelsalen.

[A] När Frankrikes försteminister Richelieu dog 1642 efterträddes han av kardinalen *Jules Mazarin* (1602–1661). Den som läst böckerna eller sett filmer om *De tre musketörerna* är väl förtrogen med den synnerligen mäktige Mazarin. Huruvida han har någon anknytning till den lilla glasyrtoppade kakan är mig obekant.

Under Ludvig XIV:s tid vid makten utkämpade Frankrike tre storkrig: Fransk-nederländska kriget, pfalziska tronföljdskriget och spanska tronföljdskriget. Hans sista regeringsår fördunklades av motgångarna inom och utom riket. Själv blev han alltmer hatad, liksom det samhälle han representerade. Efter 25 år av krig lämnade han efter sig ett försvagat land med stora skulder.

Med Ludvig XIV gick solen ner över Versailles. Hans efterträdare sonsonsonen Ludvig XV blev en blek kopia. Dennes sonson i sin tur, Ludvig XVI, förlorade livet och makten i den franska revolutionen som utbröt 1789. Efter honom skulle Versailles aldrig mer bli vad det varit.[52, A]

Tunga orosmoln över det storslagna Versailles.

[A] *Versailles* är idag ett av Frankrikes mest populära turistmål med mer än 7 miljoner besökare årligen.

När Sverige regerades från Lund

Efter omfattande krigande utomlands återkom Karl XII till Sverige där han under en kortare period styrde riket från Lund.

Den 1682 födde Karl XII var kung av Sverige från 1697 till sin död 1718. Hans regeringstid är mycket omdiskuterad och kontroversiell, men han betraktas ofta som en skicklig militär ledare och en krigslysten kung. Huvuddelen av sin regeringstid tillbringade han i krig utomlands.

Mot slutet av 1715 återvände Karl XII till Sverige. I september 1716 kom han till Lund, varifrån han under närmare två år styrde landet.

Högkvarteret

När Karl XII kom till Lund åtföljdes han av bland annat höga militärer, civila ämbetsmän och diplomater. Enbart hovstaten räknade ett 50-tal personer, bland dem två hovpredikanter, sju lakejer, munskänk och kökspersonal. Det var således inte lätt att hitta inkvartering till Karl XII:s stora följe i ett Lund som då uppskattningsvis omfattade en total befolkning om ca 1 300 personer. Kungen själv flyttade in det ståtligaste huset i stan, kapitelhuset[A] på Stora Södergatan (idag en del av Katedralskolan) vilket uppförts på 1500-talet och ägdes av teologiprofessor Martin Hegardt.[53]

[A] *Kapitelhus*, ”hus tillhörigt ett domkapitel; vanl. om det hus där ett domkapitel höll (håller) sina sammanträden o. hade (har) sin expedition”. Svenska Akademiens ordbok (svenska.se/saob).

> Sin vana trogen arbetade Karl även här oförtrutet i riksvårdande angelägenheter. Redan klockan 3 på morgonen började föredragningen av regeringens ärenden, och den kunde hålla på till 7-tiden. Efter middagen började den igen och räckte ända till kvällen. Den enda rekreation konungen unnade sig, bestod i dagliga ridturer utåt skånska slätten.[54]

”Konung Carl XII hade här sitt högkvarter 1716–1718”.

Kungen fick även besök av framstående kyrkomän som biskopen Jesper Svedberg, vilken kungen sägs ha varit lite reserverad mot. Däremot uppskattade han desto mer dennes son,

> det världsberömda snillet Emanuel Swedenborg och som han lät kalla till sig tillsammans med den store mekanikern Kristofer Polhem. Med dem hade konungen långa samtal, vittnande om hans starka intresse för matematik och naturvetenskap och dessa vetenskapers tillämpning i det praktiska livet.[55]

Fälttåg mot Norge

Staty i Kungsträdgården, Stockholm.

Tiden i Lund använde kungen dessutom till att planera en erövring av Norge. En ny här utrustades, vars huvudstyrka omfattade 40 000 man. I mars 1718 red kung Karl upp till norska gränsen för att övervaka förberedelserna inför det fälttåg som planerades. I mitten av maj återvände han till Lund.

Den 11 juni 1718 lämnade Karl XII Lund för gott, och på hösten inleddes anfallet mot Norge. I spetsen för huvudarmén angrep Karl XII de befästningar som skyddade Oslofjorden, däribland Fredrikstens fästning vid Fredrikshald (nuvarande Halden). Den 30 november träffades kungen av den kula som innebar slutet på hans liv.

Händel blev Handel

Den tyskfödde kompositören Händel skapade sina största verk sedan han flyttat till Brook Street i London.

G.F. Händel. National Portrait Gallery, London.

Georg Friedrich Händel föddes 1685 i Halle i trakten av Leipzig. Han visade tidigt musikalisk talang och blev elev hos organisten i Mariakyrkan i Halle. Snart kunde den unge Händel framträda offentligt både som organist och kompositör. Efter ytterligare utbildning reste han 1703 till Hamburg där han anställdes i operans orkester. Några år senare for han till Italien. Där blev han bekant med italiensk opera, och hade framgång med egna operor, oratorier och kantater.

Efter en kort mellanlandning i Tyskland bodde han under ett år i England, och återvände sedan dit 1712. Där fick han 1719 i uppdrag att uppföra italienska operor. Detta visade sig vara ett slitsamt och enerverande uppdrag, som dock resulterade i några lysande verk.

Från 1723 och resten av sitt liv bodde Händel på 25 Brook Street i London. Där komponerade han bland annat operor som *Rodelinda* (uppförd 1725), orkesterverk som *Royal Fireworks Music* (1749) och tolv *Concerti Grossi*. Framförallt är det nog ändå genom oratorierna som Händel befäste sin storhet.

Hans mästerverk *Messias* uruppfördes i S:t Patrickskatedralen i Dublin 1742. Den blev en vändpunkt i hans liv, inte minst ekonomiskt. Efter *Messias* skrev han ytterligare fjorton oratorier, däribland *Simson* och *Judas Maccabaeus*.

I kompositionsrummet på Brook Street skrev Händel bland annat oratoriet Messias.

Med tiden blev Händels syn sämre. Han tvingades sluta komponera, men kunde fortfarande spela sina egna orgelkonserter. Då den ogifte Händel dog i april 1759 var han erkänd som Englands störste kompositör, ärad och beundrad av alla. Han hade långt dessförinnan blivit engelsk medborgare och ändrat namnet till George Frederick Handel. Han begrovs bland landets mest framstående personer i Westminster Abbey.

Musikrummet använde Händel för repetition med mindre grupper av musiker och sångsolister, men där underhöll han också sina gäster i samband med middagar.

Folkhjälten Rob Roy

Robert ”Rob” Roy McGregor var en skotsk klanledare och boskapshandlare, men mest känd som något av Skottlands motsvarighet till Englands Robin Hood.

Rob Roy (Röde Robert på gaeliska) var troligen född 1671 i Buchanan, Stirlingshire i Skottland. Han blev skicklig med svärdet och stred på 1680-talet för jakobiterna[A] mot den protestantiske kung Vilhelm III.

Han blev senare en respekterad boskapshandlare. Men 1712 övergav några av hans män honom, och tog med sig pengar som han var skyldig hertigen av Montrose. Roy Roy kunde därför inte betala sin skuld, och Montrose lade då beslag på hans mark och förklarade honom laglös.

Rob Roy gav sig då in på boskapsstölder och utpressning, d.v.s. betalning som ersättning för beskydd. Hans bedrifter i Trossachs-området blev legendariska, och han blev efter hand något av en folkhjälte när han – i likhet med Robin Hood – ansågs ”ta från det rika och ge till de fattiga”. Han lyckades hålla sig på flykt och undan fängelsestraff, trots att åtskilliga försök gjordes att få honom inför rätta.

Under 1715 samlade han en väpnad styrka ur sin egen klan för att slåss för jakobiterna, och kom året därpå under hertigen av Argyles beskydd. Han arresterades slutligen 1727, men benådades av kungen[B].

Filmen Rob Roy (dvd-omslag).

[A] Se kapitel *Slaget vid Culloden* på sidan 89.

[B] Förmodligen Georg II (1683–1760). Han efterträdde den 11 juni 1727 sin far Georg I (1660–1727).

Robert ”Rob Roy” McGregor tillbringade sina sista år fridfullt, och dog 1734 i sitt hem i trakten av Balquhidder.

Sir Walter Scott skrev en roman om Rob Roy som gavs ut på svenska 1824. Berättelserna om Rob Roy kom även att göra underlag för flera filmer, däribland *Rob Roy* (1995), med Liam Neeson i huvudrollen.

Balquhidders sockenkyrka med Robert McGregors (Rob Roys) grav.

Domprosten och Gulliver

Jonathan Swift var domprost i Dublin när han skrev en bok som blev berömd både som barnbok och samhällssatiriskt mästerverk.

Jonathan Swift föddes 1667 i Dublin på Irland. Hans englandsfödde far hade dött innan Jonathan föddes, men en farbror kom att bekosta hans utbildning. Sedan han 1685 tagit examen på Trinity college i Dublin flyttade han till England. Där blev han sekreterare åt diplomaten Sir William Temple i Moor Park i Surrey.

När Swift var 27 år gammal blev han prästvigd, och innehade under några år en tjänst i pastoratet Kilroot nära Belfast. Han återvände dock till Moor Park och bodde där tills Temple dog 1699. Där skrev han *A tale of a Tub* (Berättelsen om en tunna), en satir om engelsmännens moral, religiösa överdrifter och politik.

Återkommen till Irland blev han 1713 domprost vid S:t Patricks-katedralen i Dublin, en tjänst han innehade resten av livet.

När han var 59 år gammal (1726) gavs den bok ut som Jonathan Swift sannolikt är mest känd för, *Travels into Several Remote Nations of the World. In Four Parts. By Lemuel Gulliver, First a Surgeon, and then a Captain of Several Ships.* Under den mera kortfattade titeln *Gulliver´s Travels* (Gullivers resor) blev den berömd som barnbok. Swifts avsikt var dock främst att ge samhällskritik, men på ett inlindat sätt så att de som hade makten inte skulle straffa honom.

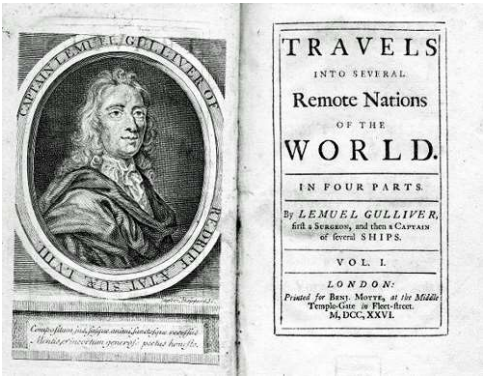
CAPTAIN LEMUEL GULLIVER OF
TRAVELS
INTO SEVERAL
Remote Nations
OF THE
WORLD.
IN FOUR PARTS.
By LEMUEL GULLIVER,
first a Surgeon, and then a Captain
of several SHIPS.
VOL. I.
LONDON:
Printed for Benj. Motte, at the Middle
Temple-Gate in Fleet-street.
M, DCC, XXVI.

Första utgåvan av Gullivers resor.[III]

År 1729 gav han ut sin satiriska *A Modest Proposal* (Ett anspråkslöst förslag) där han ironiserar över irländares fattigdom jämfört med rika människor i England.

Själv var Jonathan Swift en generös man som gav rikligt till välgörenhet. Han bidrog bland annat till att en vårdinrättning för mentalsjuka grundades.

På äldre dagar led Jonathan Swift av balansproblem och drabbades dessutom av en stroke. Han avled den 19 oktober 1745 och begravdes i St Patrick's i Dublin.

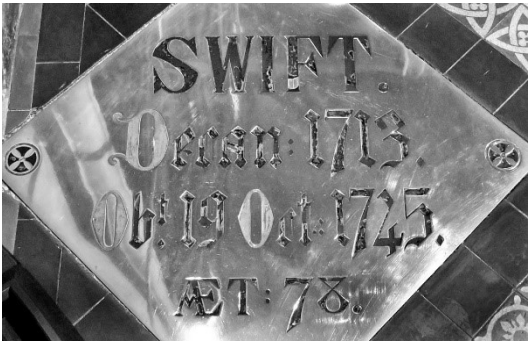

St Patrick's Cathedral, Dublin.

Slaget vid Culloden

På en hed öster om Inverness stod 1746 det sista slag som utkämpats på brittisk mark, ett slag som avslutade det sista verkliga försöket att återupprätta Skottland som självständigt kungadöme.

Liksom i andra länder har det i Storbritanniens historia förekommit maktkamp mellan olika ätter, liksom mellan romersk-katolska och protestantiska grupperingar. Under Henrik VIII:s regeringstid på 1500-talet bröt man med katolska kyrkan och grundade anglikanska kyrkan. Denna förändring skedde inte utan stridigheter och förföljelse, och motsättningarna fortsatte långt efter kung Henriks död.

År 1685 övertog Stuart-ättens katolske Jakob II av England[A] tronen efter sin protestantiske och barnlöse bror Karl II. Jakob störtades dock 1688 i det som kallats Den ärorika revolutionen[B] och flydde till Frankrike. Åtskilliga av hans anhängare, jakobiterna, följde med honom medan andra blev kvar framförallt i Skottland och på Irland.

Jakobiterna strävade till en början efter att återinsätta den landsflyktige Jakob på tronen. Senare satsade de på hans i Rom 1720 födde sonson Charles Edward Stuart, Bonnie Prince Charlie kallad. Jakobiternas kamp för att återinsätta det stuartska kungahuset på tronen ledde till en rad uppror och krig i Skottland, England och Irland.

Bonnie Prince Charlie. [IV]

[A] I Skottland kallad Jacob VII.

[B] *The Glorious Revolution* leddes av delar av parlamentet i samverkan med den nederländske ståthållaren Vilhelm av Oranien och hans hustru Maria, kung Jakobs protestantiska dotter. Vilhelm kom att under namnet Vilhelm III regera England, Skottland och Irland 1689–1702 (de fem första åren tillsammans med gemålen Maria II).

Upproret slogs ner

På 1740-talet styrdes England och Skottland av kung Georg II av huset Hannover. Sommaren 1745 landsteg Charles Stuart på skotska västkusten, understödd av Frankrike. Han samlade ihop jakobiter och andra anhängare från skotska klaner, och började ett segertåg söderut som gick ner genom England till Derby. Det stöd han hoppats på söderöver uteblev dock till stor del. Han tvingades till återtåg, följd av kung Georgs trupper.

I april 1746 fick Charles veta att kungens välutrustade och välövade armé under ledning av hertigen av Cumberland[A] närmade sig Inverness. Charles och hans dåligt utrustade och utsvultna (matransonen var tre skorpor om dagen) jakobitiska skottar samlades då vid Culloden, en knapp mil öster om Inverness. Den 15 april beslöt Charles att försöka överraska fienden med en nattlig attack. Han räknade nämligen med att Cumberlands mannar då sov gott efter att ha blivit rikligt förplägade med anledning av härförarens 25-årsfirande. Charles styrkor lyckades dock aldrig nå fram till regeringsarmén, utan återvände till sitt läger framåt morgonen.

Den 16 april marscherade den engelske kungens armé med över 7 500 män mot upprorsmakarna i regn och isande vind. När de nådde Culloden-heden ställde de upp sig på slaglinje. Från andra sidan hördes trummor och säckpipor sedan prins Charles beordrat sina omkring 5 500 man att ta plats på heden.

Cullodens hed. Stugan (åtminstone delar av den) sägs ha funnits vid tidpunkten för slaget.

[A] *Hertig av Cumberland* var prins Vilhelm August, kung Georg II:s son.

Vid 13-tiden öppnade det jakobitiska artilleriet eld, vilket besvarades av Cumberlands armé. De av nattens misslyckade anfallsmarsch uttröttade skottarna höll igen och väntade på anfallsorder. När de slutligen rörde sig framåt var det genom regn, rök och skottlossning. De som nådde regeringslinjerna kämpade hårt, men många nådde aldrig fram. Regeringstrupperna var väl förberedda, och under hård beskjutning tvingades jakobiterna retirera.

Stenar som den här har rests till minne av de olika klanernas stupade medlemmar.

Slaget var över. Knappt en timme hade gått sedan de första skotten. Det var en kort men blodig kamp där omkring 1 300 stridande dog, varav de allra flesta på Charles Stuarts sida.

Slaget vid Culloden med hertigen av Cumberland i förgrunden.[V]

Efter slaget gav Cumberland order om att rebeller skulle efterspanas och dödas, och skoningslös jakt och massdödande följde. Hela byar plundrades och terroriserades, hus och gårdar brändes ner.

De närmaste fem månaderna efter slaget var Charles Stuart, med ett pris om £30 000 på sitt huvud, på flykt genom de västra högländerna och öarna. Tack vare den lojala befolkningen blev han aldrig tillfångatagen av kungatrupperna, utan lyckades fly ombord på en fransk fregatt tillbaka Frankrike. Han kom att leva i olycklig exil fram till sin död 1788 i Rom.

Till minne av slaget vid Culloden.

Benjamin med åskledaren

Som på många andra byggnader världen runt finns det en åskledare högst upp på Christ Church i Philadelphia. Men det var här den första sattes upp.

Kyrktornet, Christ Church i Philadelphia.

Efter att han under några år laborerat med elektricitet utförde den 46-årige Benjamin Franklin ett experiment i Philadelphia 1752.

Under ett kraftigt åskväder skickade han upp en drake vars lina var fastbunden i en nyckel. När han nuddade linan fick han en lätt stöt eftersom linan blivit våt och därigenom strömförande. Han ansåg det därmed klarlagt att blixtar var elektriska urladdningar.

Han konstruerade då en avledare som skulle skydda byggnader. En lång järnstång (antenn) monterades i tornet på Christ Church, och därifrån gick en isolerad kabel ner till en vattenpump. En eventuell blixt skulle på så sätt fångas upp och ledas ner till jord, och därmed inte skada byggnaden.

Men Franklin gjorde mycket mer än att uppfinna åskledaren.

Benjamin Franklin.[VI]

Vetenskapsman och uppfinnare

Benjamin Franklin var född i Boston 1706. Han skaffade sig främst på egen hand kunskaper i olika vetenskapliga ämnen och var därtill språkbegåvad. Han började arbeta i ett tryckeri, och flyttade till Philadelphia där han som 23-åring ägde eget tryckeri och gav ut tidningen Pennsylvania Gazette.

Han drev postkontor, engagerade sig politiskt och var med om att organisera polis- och brandväsen. Han grundade också de amerikanska koloniernas första offentliga lånebibliotek.

Franklin var en av sin tids främsta naturforskare och uppfinnare. Han var mycket intresserad av naturens växlingar och beskrev bland annat hur orkaner uppstod. Han visade också att vattnets kokpunkt sjönk med lufttrycket, och han var den förste som kunde dokumentera att mörkt tyg tar åt sig mycket mer solvärme än ljust.

Franklins postkontor, Philadelphia.

Vid 78 års ålder gjorde han en praktisk uppfinning som miljontals människor världen över haft stor nytta av, nämligen bifokala glasögon. Han delade linser horisontellt från två par glasögon, ett för läsning och ett för längre avstånd. Sedan satte han samman det till ett par, med glasen för avstånd överst och de för läsning nederst. Detta förfinades senare så att man använde hela glas som slipades både för nära håll och avstånd, d.v.s. dubbelslipade glasögon.

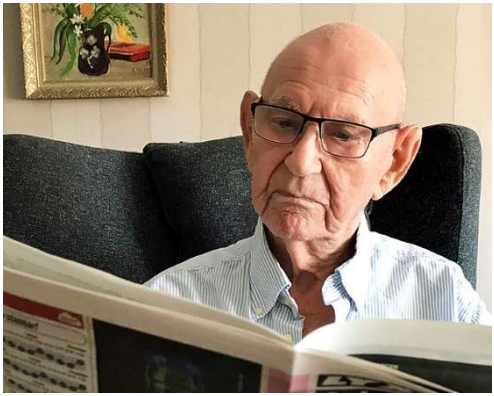
Hundraårige Harry Larsson i Kristianstad är en av alla dem som haft nytta av Franklins uppfinning. Foto: Ingemo Nilsson, 2021.

I de nordamerikanska kolonierna värmde de flesta sina hem genom att elda i en öppen spis. Franklin konstruerade en järnkamin som gjorde att människor kunde värma upp sina hem på ett säkrare sätt och med mindre mängder ved. Den kamin som han uppfann kom att kallas ”Franklin stove”.

Politiker och diplomat

Benjamin Franklin är trots alla sina uppfinningar kanske mest känd som statsman. Han var en av de amerikanska kolonisternas viktigaste ledare då de tretton kolonierna försökte göra sig självständiga från Storbritannien.

År 1776 blev Benjamin Franklin de nordamerikanska staternas sändebud i Paris. Frankrike blev för övrigt en viktig allierad under frihetskriget. Under tiden i Paris undertecknade Franklin och det svenska sändebudet Gustaf Filip Creutz ett svensk-amerikanskt vänskaps- och handelstraktat 1783.

Efter hemkomsten 1785 började Franklin arbeta för att få slaveriet förbjudet inom unionen. Han var också en av dem som utarbetade USA:s konstitution, och kort före sin död undertecknade han en petition till kongressen om slaveriets avskaffande.[A]

Benjamin Franklin dog år 1790 vid 84 års ålder. Vid sin död var han en av sin tids mest berömda personer.

Benjamin och Deborah Franklins grav på Christ Churchs kyrkogård, Philadelphia.

[A] I ursprungstexten till konstitutionen ingick avståndstagande från slaveriet, men den delen ströks för att förslaget skulle kunna godkännas.

Tebjudningen i Boston

En av de mest kända händelserna i Nordamerikas historia inträffade i december 1773. Hundratals lådor te vräktes i vattnet i Bostons hamn som protest mot britternas skatter.

Sedan Nordamerika börjat koloniseras av européer blev de största bosättningarna brittiska och låg på östkusten. Frankrike styrde över ett långsträckt område väster om britternas, och som sträckte sig från en del av nuvarande Kanada ner till mexikanska golfen. Spanien regerade över södra delarna av nuvarande USA samt Mexiko.

Under sju år i mitten av 1700-talet pågick krig i Nordamerika mellan Storbritannien och Frankrike. Tillsammans med kolonisterna besegrade britterna 1763 fransmännen, men kriget hade nästan ruinerat det hårt skuldsatta Storbritannien.

Storbritannien kontrollerade den amerikanska utrikeshandeln med järnhand för att kunna fylla på den brittiska statskassan. Amerikanarna fick därför bara exportera varor till Storbritannien, som dessutom hade ensamrätt att importera varor till de amerikanska kolonierna. Dessutom försökte kung Georg III och hans regering förbättra sina finanser genom att hårt beskatta sina undersåtar i Amerika.

Den brittiska regeringen ansåg att skatterna var rättvisa, eftersom dess skulder till stor del uppkommit när britterna krigat för kolonisternas räkning mot Frankrike. Kolonisterna protesterade och ansåg att de inte skulle beskattas eftersom de saknade representation i parlamentet. En amerikansk identitet hade också växt fram som gjorde att många av kolonisterna kände sig mer som amerikaner än britter.

Storbritannien upphävde så småningom de skatter som de hade infört på kolonisterna, dock inte skatten på te. I protest bojkottade kolonisterna det te som såldes av British East India Company, och smugglade istället in holländskt te. Smugglingen drabbade brittiska ostindiekompaniet hårt.

I maj 1773 antog parlamentet därför en lag som gjorde det möjligt för det brittiska bolaget att sälja te till kolonierna tullfritt och mycket billigare än andra företag. Men teet skulle fortfarande beskattas när det nådde koloniernas hamnar.

Början på revolutionen

I december 1773 låg tre fartyg med te i Bostons hamn i avvaktan på att lossas.

Old South Meeting House, Boston.

Den 16 december var Old South Meeting House i Boston fullt av protesterande kolonister. En av talarna var bryggarsonen Samuel Adams som redan tidigare var känd som författare, samhällskritiker och ledare för den amerikanska oppositionen. Adams uppmanade folket till aktion.

Senare på kvällen tog sig en grupp kolonister ombord på de tre fartygen, som innehöll sammanlagt 342 lådor te. För att förhindra att den dyrbara telasten lossades – och därmed beskattades – förstörde man den genom att kasta den i vattnet. Händelsen kom att kallas The Boston Tea Party.

Kung Georg och hans regering svarade med bestraffningsåtgärder, däribland att stänga Bostons hamn tills det te som förstörts ersatts ekonomiskt.

I september 1774 samlades representanter från kolonierna i Carpenter's Hall i Philadelphia, för att planera hur man skulle reagera på de bestraffningar som britterna utsatte kolonisterna för. Sammankomsten räknas som den första amerikanska kongressen.

Boston Tea Party. Enligt legenden var några av teförstörarna utklädda till indianer.[VII]

Paul Reveres hus i Boston.

Patrioten[A] Paul Revere hade deltagit i den s.k. tebjudningen i Boston. Natten till den 18 april 1775 red Revere runt till städer och samhällen kring hemstaden Boston för att förvarna kolonisterna om att brittiska trupper närmade sig, och samtidigt uppmana dem att ansluta sig till det amerikanska motståndet.

Samma natt hängdes två lanternor upp i tornet till Old North Church för att tillkännage att Revere påbörjat sin ritt. Händelsen anses allmänt utgöra början på den amerikanska revolutionen.

På Boston Tea Party-museet får man vara med om att kasta "te" i vattnet.

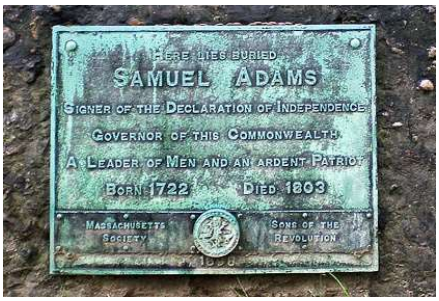

Teaktionsledaren Samuel Adams (1722–1803) har sin grav på Granarys begravningsplats i Boston. Bryggarsonens namn lever för övrigt kvar som ölmärke.

[A] Beroende på synvinkel kan han så klart istället kallas "upprorsmakare".

Självständighet och grundlag

Frigörelsen hade inletts, men hur skulle man gå vidare?

Motsättningarna mellan Storbritannien och de upproriska kolonisterna hade resulterar i väpnad konflikt. I maj 1775 hölls i Pennsylvania State House[A] i Philadelphia kolonisternas andra kongress, främst för att hantera det just inledda frihetskriget.

Pennsylvania State House.

När representanter för de tretton kolonierna[B] året därpå åter samlades satt deras överbefälhavare George Washington[C] i ordförandestolen. Man beslöt att formellt klippa banden till Storbritannien, och att utforma en kungörelse om oberoende och självständighet, Declaration of Independence, vilken undertecknades 1776 den 4 juli[D].

En viktig roll i utformandet av självständighetsförklaringen spelade Benjamin Franklin. Han var också en av undertecknarna liksom Samuel Adams, en av dem som låg bakom teaktionen i Boston. Adams kom för övrigt att spela en fortsatt betydande roll för den amerikanska frigörelsen, och blev senare guvernör av Massachusetts.

[A] Senare kallad Independence Hall.

[B] Ungefärligen motsvarande de nuvarande staterna New Hampshire, Massachusetts, Rhode Island, Connecticut, New York, New Jersey, Pennsylvania. Delaware, Maryland, Virginia, North Carolina, South Carolina och Georgia.

[C] *George Washington* (1732–1799) blev 1789 USA:s förste president.

[D] USA:s nationaldag firas således till minne därav.

Efter självständighetsförklaringen var de tidigare brittiska kolonierna oberoende stater i det som var på väg att bli en nation.

Ett annat steg som togs på vägen mot total självständighet gällde religionen. I september 1785 samlades kyrkliga representanter från flera stater i Christ Church, Philadelphia. Mötet kom att leda till att den amerikanska episkopalkyrkan frigjordes från den brittiska.

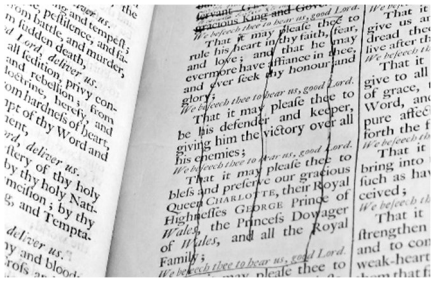

Den amerikanska episkopalkyrkans företrädare godkände inte den brittiske kungen som överhuvud. Detta fick bl.a. till följd att, tills ny bönbok tryckts, alla referenser till kungahuset ströks i bönboken. Christ Church, Philadelphia.

USA:s konstitution

Frihetskriget hade slutat 1783. Nu gällde det att komma fram till hur den nya nationen skulle styras. Våren 1787 samlades staternas representanter i Philadelphia till ett författningskonvent. Diskussioner och kompromisser ledde så småningom fram till att ett förslag till grundlag, United States Constitution, utarbetades av bland andra Benjamin Franklin.

Den 17 september undertecknades konstitutionen av George Washington och staternas representanter. Men innan den började gälla skulle den godkännas i varje delstat. Den 4 mars 1789 började USA styras enligt vad som fastslagits i konstitutionen.

Till grundlagens ursprungliga text har sedan gjorts ett tjugotal tillägg (amendments). Det man kanske oftast hör talas om är Amendment II från 1791, vars innehåll brukar tolkas som individers rätt att inneha och bära vapen. Andra tolkar det som staters rätt att ha egna beväpnade trupper av militära eller civila (milis) för att försvara sig mot främmande makter som britter eller fransmän, men också mot federala myndigheter.

Förnuftets apostel

En av upplysningsfilosofins främsta idéspridare dog 1778 vid den gata som idag heter Quai Voltaire.

På södra sidan av Seine, ett par hundra meter från Louvrens glaspyramid, ligger ett hus i hörnet av Quai Voltaire och Rue de Beaune. Där dog upplysningstidens store filosof Voltaire.

Efter att han de senaste 25 åren vistats i exil återkom Voltaire i februari 1778 till födelsestaden Paris. Resan tog dock så hårt på 83-åringen att han insjuknade. Men han hämtade sig igen och kunde vara med om premiären på sin senaste tragedi. Teaterpubliken hälsade honom som en återvändande hjälte.

Han blev dock snart sjuk igen och dog den 30 maj 1778 i det hus som idag har adressen 27 Quai Voltaire.

Författaren och filosofen

Voltaire föddes som François-Marie Arout i Paris 1694, och kom att ge sig in på den litterära banan. Som satiriker retade han makthavarna, varför han spärrades in på Bastiljen (se s. 108). Där skrev han tragedier och antog namnet Voltaire. Efter ytterligare ett fängelsestraff bodde han 1726–1729 i England, och påverkades av Newton och andra nytänkare. Efter återkomsten till Frankrike spred han de engelska upplysningsidéerna genom sitt omfattande författarskap.

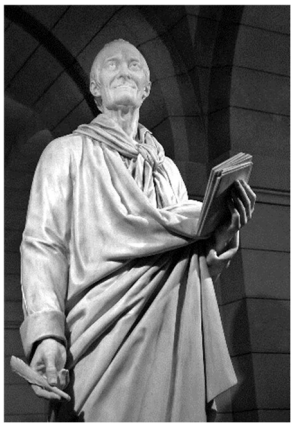

Voltaire. Pantheon, Paris.

Liksom Isaac Newton förespråkade Voltaire förnuft framför vidskepelse, och även om han behöll något slags gudstro var han ytterst kritisk till kyrkan och fördömde prästerskapets makt.

Voltaire gav uttryck för sin egen teistiska[A] syn i boken *Dictionnaire philosophique*. Där skrev han bland annat att för en teist består religion av att göra gott, hjälpa de behövande och försvara de förtryckta. Han blev också en ivrig förkämpe för yttrandefriheten, och skrev många satirer om maktmissbruk hos samhällets elit, vilket ledde till ytterligare konflikter med denna.

I Panthéons gravkammare

På grund av sin omfattande kritik mot kyrkan nekades Voltaire en kristen begravning i Paris. Vänner lyckades dock begrava hans kropp vid ett kloster.

Frankrikes nationalförsamling beslöt 1791 att hedra Voltaire. Hans kvarlevor fördes därför tillbaka till Paris och placerades i Panthéon. Där vilar han idag tillsammans med andra franska storheter som Marie Curie, Alexander Dumas, Victor Hugo och Emile Zola.

> Voltaire gjorde mer för att popularisera och sätta igång ”förnuftets tidsålder” än någon annan filosof. Hans stil är läsbar, provokativ och full av kvickheter.[56]

En annan av upplysningstidens filosofer var Rousseau. Till skillnad från Voltaire – som menade att det bästa styret bestod i att en enväldig monark moderniserade landet efter upplysningens idéer – ansåg Jean-Jacques Rousseau att lagar skulle stiftas genom att alla samlades och bestämde vad som skulle gälla. Det gemensamma beslutet var den s.k. allmänna viljan, som var bäst för samhället även om enskilda individer kunde komma i kläm.[57]

Rousseaus gravmonument. Pantheon, Paris.

[A] *Teism* är en filosofisk eller religiös riktning, med uppfattningen att det finns en personlig gud som skapat och fortfarande ingriper i världen, men som är väsensskild från denna (*Bra böckers lexikon*, band 23, 1990).

Mozarts musik lever än

Under några år på Domgasse i Wien skrev Wolfgang Amadeus Mozart flera av sina mest kända verk.

Domgasse 5, Wien.

Av de hus i Wien som Mozart bodde i står idag bara ett kvar. Det ligger i gamla delen av staden nära Stefansdomen, och har adressen Domgasse 5. Där hyrde Mozart en våning 1784–1787. De åren var bland hans mest produktiva och framgångsrika med verk som operorna *Figaros bröllop* och *Don Juan*, men också bland annat *Prag-symfonien* och G-durserenaden *Eine kleine Nachtmusik*. Och produktiviteten fortsatte även sedan Mozart och hans fru Constanze lämnat våningen på Domgasse.

> Det går helt enkelt inte att tycka illa om Mozarts musik. Kännarna använder alla superlativer som finns: han lärde instrumenten att sjunga, han hade en ängels renhet, hans form var fulländad. Om två ord används oftare än andra är det balans och fulländning.[58]

Den 27 januari 1756 födde Johann Georg Leopold Mozarts hustru Anna Maria en son i det hus som idag har adressen Getreidegasse 9 i österrikiska Salzburg. Sonen gavs namnet Joannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus, vilket så småningen omvandlades till Wolfgang Amadeus.

Wolfgang visade tidigt musikalisk talang. Han var redan vid sex års ålder en skicklig cellist, men hade också börjat spela fiol och kom snabbt att betraktas som ett underbarn. Detta underbarn kom med åren att under sitt tämligen korta liv skriva minst 41 symfonier, 26 stråkkvartetter, 27 pianokonserter, 19 mässor och väldigt mycket annat.

"Mozarts Geburtshaus", Salzburg.

Mozart flyttade till Wien 1781. Där gifte han sig 1782 med den sex år yngre Constanze Weber, vars syster Aloysia han tidigare varit förälskad i. Två år senare slog paret sig ner i våningen på Domgasse.

Genom detta fönster kunde Mozart se ut över Blutgasse.

Mozart var oerhört produktiv ända fram till sin död. Under 1791 skrev han bland mycket annat operan *Trollflöjten* och motetten *Ave verum corpus*. Han komponerade också en del av sin *Requim* (dödsmässa), vilken han dock inte kunde fullborda.

Den 20 november 1791 insjuknade Mozart i feber, och blev därmed förmodligen ytterligare ett fall i den feberepidemi som då grasserade i Wien. Vid ett-tiden på natten den 5 december dog trettiofemårige Wolfgang Amadeus Mozart i sin fyrarumsvåning på Rauhensteingasse 8.

På eftermiddagen dagen därpå hölls begravningsgudstjänst i Krucifixkapellet intill Stefansdomen. I skymningen kördes kistan till S:t Markuskyrkogården där den sänktes ned i en allmän grav.

Mozarts kropp upphörde att finnas, men hans musik och hans legend lever än idag – ja än mer idag än förr […] Ingen annan tonsättare spelas lika flitigt, skivutgåvorna är oräkneliga. I konserthusprogrammen, på operahusen och i radiotablåerna intar hans musik en särställning … Hans liv och verk behandlas i filmer [däribland Milos Formans *Amadeus* från 1984], essäer, pjäser, romaner, tavlor, musikaler och operetter.[59]

I bostaden på Rauhensteingasse 8 dog Mozart den 5 december 1791.

Marie Harels ost

Vi befinner oss omkring sju mil sydost om Caen i Normandie. Här utvecklade Marie Harel den vitmögelost som fick sitt namn efter hennes hemby.

Under flera hundra år har det producerats ost i Camembert-trakten i Normandie. En av dem som där varit involverad i den traditionella ostproduktionen hette Marie Harel, född Fontaine 1761. Hon lär ha bidragit till att osten fick sitt sedan dess vanliga utseende och sin smak. Hon förpackade dessutom sin ost i den tunna, runda träask som blev något av ostens varumärke.

Enligt en legend började Camembert-ostens historia i början av 1790-talet. Då var en abbot på flykt undan den prästfientliga franska revolutionen, och höll sig en tid gömd på herrgården Beaumoncel intill Camembert. Han ska där ha lärt Marie Harel att göra en ost som var populär i hans hemtrakt. Hon gjorde sedan en egen och mindre variant av prästens ost.

Under första hälften av 1800-talet blev osten populär i vida kretsar. Detta berodde till stor del på Harels ättlingar, vilka ytterligare utvecklade verksamheten och ansåg sig vara de enda legitima användarna av varumärket Camembert. En av dem som sägs ha gjort osten populär i så kallat finare kretsar var den franske regenten Napoleon III.

Idag lär omkring 145 000 ton Camembertost produceras årligen, därav omkring 11 000 ton med varumärket Camembert de Normandie. Denna är ursprungsskyddad och måste komma från Normandie och vara gjord på opastöriserad mjölk. I Sverige är i princip all camembert som säljs gjord på pastöriserad mjölk.

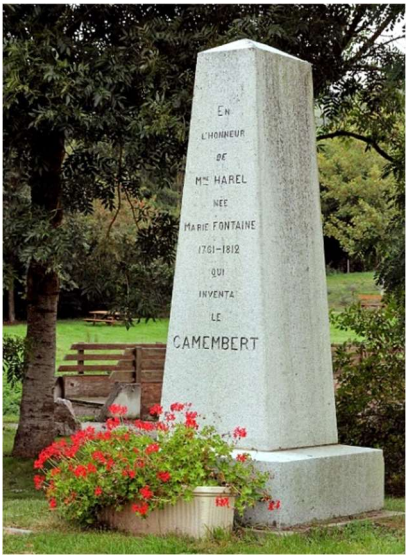

Minnesmärke över Marie Harel i Camembert.

En drottning i väntan på döden

Sina sista månader tillbringar Marie Antoinette i fängelse, anklagad för bland annat förräderi.

I juli 1793 förs ”änkan Capet”, den avsatta drottningen Marie-Antoinette av Frankrike, till Conciergerie (justitiepalatset) i Paris. Hon tas ner till fängelset som är beläget i medeltida valv. Där sitter redan hundratals aristokrater och vanliga parisare i full-packade celler och väntar på att bli transporterade till giljotinen, ett avrättningsverktyg som introducerats något år tidigare.

Cellen i Conciergerie.

Drottningen får en cell nära utgången. Där lever hon under förhållanden som för henne är förfärliga, men ändå ytterst drägliga i jämförelse med hur andra fångar har det. Så får till exempel hennes måltider kosta 15 livres om dagen, vilket motsvarade en månadsinkomst för en av Paris daglönare. Hon har också fått med sig ett rejält förråd av kläder.

Maria Antonia Josepha Johanna von Habsburg-Lothringen av Österrike var född 1755 i Wien, och dotter till tysk-romerske kejsaren Frans I och hans maka Maria Teresia av Österrike. I april 1770 hade Marie-Antoinette blivit gift med kung Ludvig XVI av Frankrike, och hade med tiden kommit att ses som en symbol för hovets och adelns lyx och slöseri på bekostnad av den övriga befolkningen.

Efter drygt två månader i Conciergerie står Marie-Antoinette inför revolutionsdomstolen, bland annat falskt anklagad för att ha haft hemliga förbindelser med fienden. Hon anklagas också för sexuella övergrepp på sin son, sedan denne i förhör tvingats eller lurats att påstå att sådant förekommit.

På morgonen den 16 oktober förs den för bland annat högförräderi dömda drottningen ut från sin cell iförd en vit klänning. Hennes nu vita hår klipps, händerna bakbinds och hon förs i en skrinda till schavotten på Place de la Concorde. Klockan 12:15 är hon död.

Marie Antoinette inför rätta.[VIII]

Fem år har förflutit sedan revolution utbrutit i landet, två år sedan det av Axel von Fersen organiserade flyktförsöket misslyckats[A], och nio månader sedan hennes make kung Ludvig XVI avrättats.

Franska revolutionen

Bastiljen var ett 1300-talsfort som användes som fängelse. Stormningen av Bastiljen den 14 juli 1789 räknas som starten på den franska revolutionen. Denna kan anses avslutad i och med Napoleons statskupp 1799.

Revolutionen hade under lång tid förebådats av upplysningens filosofer som Voltaire och Rousseau, samt med tankar om folkstyre och människans förnuft. Den var också en följd av franska folkets krav på större jämlikhet gentemot kungamaktens och adelns provocerande lyxliv. Många såg den brittiska parlamentarismen som ett föredöme.

> Voltaire skrev: ”Allt vad jag ser utsår frön till en revolution. Ljuset har redan till den grad spritt sig, att man en vacker dag skall springa i luften, och då blir det ett skönt spektakel”. Hans samtida, filosofen och författaren Jean-Jaques Rousseau, skrev: ”Vi närmar oss krigens och revolutionens århundrade […] Jag anser det otänkbart att Europas stora dynastier kan ha långt kvar.” [60]

[A] Den svenske greven *Axel von Fersen*, Marie Antoinettes älskare, stod bakom ett flyktförsök i juni 1791. Fersen lyckades få ut kungafamiljen från husarresten, men deras vagn stoppades i Varennes, 25 mil öster om Paris.

Musikgeni med hörselproblem

Heiligenstadt norr om Wien, hösten 1802. I sin förtvivlan över tilltagande dövhet skriver den 31-årige kompositören ett brev till sina bröder.

Ludwig van Beethoven har för vana att tillbringa den varmare delen av året ute på landet, en bit från stadslivet i Wien. Denna gång flyttar han till landet tidigare än vanligt. Hans läkare har rekommenderat frisk lantluft och kurerande bad, detta som bot mot hans magåkommor och nedsatta hörsel. Denna gång stannar han i Heiligenstadt[A] till en bit in i oktober.

Här lever han lugnt och tillbakadraget och tar långa promenader i omgivningarna. Men han arbetar också, och skriver bland annat tre violinsonater och tre pianosonater.

På andra våningen i detta hus på dagens Probusgasse 6 bodde sannolikt Beethoven när han 1802 skrev sitt så kallade Heiligenstadt-testamente till sina bröder och beklagade sin tilltagande dövhet.

[A] *Heiligenstadt* är idag en stadsdel i norra Wien, men var på den tiden ett lantligt samhälle en bra bit utanför själva staden. ”Beethoven for i en annan vagn [än flyttlasset] eller gick till fots – till Heiligenstadt tog det några timmar att vandra” (Åke Holmquist: *Beethoven – biografin*, 2011).

Men när hösten kommer konstaterar Beethoven att han fortfarande har problem med magen. Men värst är att hörseln inte blivit bättre, hörseln som senare ska försämras ytterligare tills han slutligen blir helt döv.

Ensam i den hyrda bostaden i den lilla byn skriver han ett brev till sina bröder, daterat den 6 oktober 1802.

> O ni människor som håller eller förklarar mig för hatisk, halsstarrig eller misantropisk, hur orätt gör ni mig inte, ni vet inte den hemliga orsaken till det […] men betänk då att jag sedan 6 år drabbats av ett obotligt tillstånd, försämrat genom oförnuftiga läkare, att jag år efter år bedragits i förhoppningen att bli bättre […] ty jag är döv, ack hur skulle det vara möjligt att jag skulle medge denna svaghet hos ett sinne, som hos mig borde vara i en fullkomligare grad än hos andra, ett sinne som jag en gång ägde i dess högsta fullkomlighet.[61, A]

"Haarlocke Beethovens". Probusgasse 6, Heiligenstadt.

Från Bonn till Wien

Ludwig van Beethoven var född i december 1770 i tyska Bonn[B], och son till Johann van Beethoven och dennes hustru Maria Keverich. Ludwig visade väldigt tidigt musikaliska anlag och gavs undervisning i fiol- och pianospel.

Under uppväxtåren fick han ytterligare utbildning i Bonn innan han 1772 kom till Wien, där han under en tid var Joseph Haydns elev. I Wien stannade han kvar, och kom genom åren att komponera nio symfonier, fem pianokonserter, trettiotvå pianosonater, två mässor och en opera, liksom väldigt mycket annat.

[A] Brevet kom att kallas *Heiligenstadt-testamentet*. Det är visserligen skrivet till de yngre bröderna Johann och Karl, men avsikten var sannolikt att bröderna skulle se till att det fick en vidare spridning.

[B] Det sägs att österrikarna är bra på PR. De har nämligen lyckats att få många att tro att Beethoven var österrikare och att Hitler var tysk.

Bland Beethovens mest kända verk kan nämnas hans femte symfoni *(Ödessymfonin)* och den nionde (körsymfoni med *An der Freude*), pianokonsert nr 5 i Ess-dur *(Kejsarkonserten)*, samt pianosonat nr 23 i f-moll *(Appassionata)*.

Ludwig van Beethoven dog i sitt hem i Wien den 26 mars 1827. Hans begravning den 29 mars blev nästan som en statsbegravning, där tiotusentals människor följde honom på den sista färden till Währinger kyrkogård. Sedan 1888 har han sin gravplats på Zentralfriedhof, där han omges av andra musikens storheter som Franz Schubert, Johannes Brahms och Johann Strauss d.y.

Beethovens dödsmask. Probusgasse 6, Heiligenstadt.

> Ludwig van Beethoven är Kraften, ödets överman som inte böjde sig för någon människa och inte heller för mindre gudar. Han upprättade sina egna regler för levnadssätt och för komposition, och han efterlämnade vad som har kallats den mäktigaste samlade produktion av musik som någon kompositör någonsin skapat.[62]

Zentralfriedhof, Wien. Foto: Ingemo Nilsson.

Sjökrigshjälten Nelson

Mitt i centrala London ligger Trafalgar Square där kolonnen med amiral Nelsons staty restes 1843.

Det välkända torget i centrala London fick 1830 sitt officiella namn Trafalgar Square, till minne av slaget 1805 vid Kap Trafalgar utanför Spanien. Britterna vann slaget, men deras store sjökrigshjälte amiral Horatio Nelson sårades till döds under striden och dog ombord på sitt skepp HMS Victory.

På Trafalgar Square står en 52 meter hög granitkolonn på vars topp en 5,5 meter hög staty av Nelson restes i november 1843.

Trots att han var en firad nationalhjälte uppvisade han vanlig mänsklig svaghet. Hans färgstarka privatliv, tillsammans med hans geni och mod som marinbefälhavare, verkar göra Nelson-berättelsen oemotståndlig för varje generation.[63]

Född i Burnham Thorpe, Norfolk i september 1758 gick Horatio Nelson in i flottan vid 12 års ålder. Han klarade 1777 sin löjtnantsexamen mer än ett år tidigare än den stadgade åldern. Endast tjugo år gammal fick Nelson eget befäl på fregatten Hichinbrook. Åren 1784–1787 tjänstgjorde han som chef på en fregatt i Västindien, och där träffade han också sin blivande fru Frances Nisbet. De gifte sig i mars 1787.

I maj 1793 blev Horatio Nelson chef på linjeskeppet Agamemnon och seglade med amiral Hood till Medelhavet. Där var han bland annat involverad i belägring av Korsika, och förlorade ett öga under en attack mot Calvi i augusti 1793. Han blev brittisk nationalhjälte efter en segerrik strid mot spanska flottan vid Kap St. Vincent, Portugal, i februari 1797. Kort därpå förlorade han högra armen i samband med ett misslyckat landstigningsförsök på Kanarieöarna.

Efter att ha varit tillbaka i England för att sköta om sin hälsa blev han chef för flottans medelhavsavdelning. Under Nelsons befäl krossades 1798 en fransk flotta om sjutton skepp vid Aboukir i Egypten. Efter den segern var Nelsons ryktbarhet grundmurad, och han var sannolikt då hemlandets populäraste amiral.

Kärlek, seger och död

Lady Emma Hamilton. National Portrait Gallery, London.

Vid den tiden inledde Nelson sitt beryktade förhållande med Emma Hamilton, hustru till den brittiske ambassadören William Hamilton. Nelson gjorde ingen hemlighet av förhållandet och bröt med sin hustru. Nelson och lady Hamilton gifte sig aldrig, men fick 1801 en dotter.

Den 2 april 1801 deltog Nelson i en expedition mot Danmark. Han anföll framgångsrikt Köpenhamn, vilket tvingade den danske kronprinsen Fredrik att sluta fred.

I samband med Napoleonkrigen[A] fick Nelson ännu en gång befälet i Medelhavet. Utanför Trafalgar i sydligaste Spanien möttes den brittiska och den fransk-spanska flottan den 21 oktober 1805. Innan striden brakade loss lät Nelson hissa det som blivit världens mest berömda sjösignal: ”England expects that every man will do his duty”[B].

I slaget vid Trafalgar besegrades fiendeflottan, vilket tryggade britternas herravälde till sjöss. Men den 47-årige Horatio Nelson hade skottskadats allvarligt under striden. Han avled några timmar efter att han fått veta att hans flotta hade vunnit en total seger.

[A] *Napoleonkrigen* är en sammanfattande benämning på en serie krig 1803–1815 mellan Napoleons franska kejsardöme och andra stater i olika koalitioner.

[B] England förväntar sig att varje man kommer att göra sin plikt.

Efter transport hem till England begravdes Nelson i S:t Pauls-katedralens krypta den 9 januari 1806. Inuti den svarta sarkofagen ligger han i en träkista. Den tillverkades av stormasten till det franska flaggskeppet L'Orient som erövrades vid Aboukir.

> Nelson har gått till historien som sjökrigföringens mest lysande gestalt. Han var den klarsynte och fantasirike strategen, den mästerlige taktikern och den mönstergille chefen. Han drevs av en okuvlig anfallslust och en lågande brittisk patriotism. Ingen kunde slita på sin flotta mer än han, men ingen kunde hålla sina besättningar och fartyg i bättre kondition än han. Han sparade heller aldrig sig själv.[64]

Omskriven kärleksaffär

Förhållandet mellan Horatio Nelson och Emma Hamilton har såklart satt sina spår i kulturen. Så kom till exempel den brittiska filmen *The Hamilton Woman* (Lady Hamilton) 1941 med Vivian Leigh och Laurence Olivier i huvudrollerna. Och här hemma kunde vi i början av 1960-talet höra Leppe Sundevall sjunga följande i visan om *Befälhavaren på bogserbåten:*

> På tal om sjöhjältar är amiralen Nelson känd som
> en kvinnotjusare i alla uppslagslexikon.
> Men Wickström kunde också det var alla överens om,
> i Härnösand där hade han sin Lady Hamilton.[65]

Ovan: Gravmonumentet i St Pauls Cathedral. T.v.: Lord Horatio Nelson. National Portrait Gallery, London.

Då råkte Sveaborg bli nämnt

Dagens Finland var under närmare 700 år en del av Sverige. Men 1809 blev området ett ryskt storfurstendöme, mycket på grund av det som blivit känt som förräderiet på Sveaborg.

Den 21 februari 1808 anfölls Finland[A] av ryska trupper. Efter några veckor började ryssarna belägra fästningen Sveaborg (Suomenlinna), som ligger utanför Helsingfors. Sveaborg hade börjat byggas 1748 och ansågs som en av Europas starkaste fästningar.

Kommendant på Sveaborg 1808 var amiral Carl Olof Cronstedt. Garnisonen omfattade 7 000 man, vilket var ungefär lika många som i de ryska trupperna. Den 19 mars inledde ryssarna sitt bombardemang av fästningen. Fyra dagar senare lämnade Cronstedt fästningen för att förhandla med en ledande ryss.

> Redan detta var en förrädisk handling. Kommendanten för en belägrad fästning fick absolut aldrig lämna fästningen för att möta fienden utanför murarna […Ryssarna] föreslog kapitulation, på hedersamma villkor förstås, och att Cronstedts familj skulle få lämna fästningen.[66]

Kungsporten är den gamla huvudingången till Sveaborg. Byggandet av fästningen påbörjades 1748 och leddes av överstelöjtnant Augustin Ehrensvärd.

[A] *Finland* används i detta kapitel som geografiskt begrepp. Inte förrän i slutet av 1917 blev Finland ett självständigt land.

Efter ytterligare ryskt bombardemang gick Cronstedt den 6 april med på en överenskommelse. Den innebar att Sveaborg, med sitt omfattande matförråd[A] och över 2 000 kanoner samt skärgårdsflottans mer än 200 båtar, skulle överlämnas till rysarna. Detta under förutsättning att fästningen senast den 3 maj inte undsatts av minst fem linjeskepp från Sverige. Någon undsättning kom inte, och kapitulationen verkställdes därför på utsatt dag.

Augustin Ehrensvärds (1710–1772) gravmonument på Sveaborg.

Sveaborgs fall var ett hårt slag, men kampen mot ryssarna gick vidare. Efter några segrar följde en rad allvarliga nederlag. Avtal om vapenvila ingicks den 2 september 1809.

Den 17 september 1809 undertecknades fredsavtalet. Det blev Sveriges genom tidernas hårdaste fred. Hela Finland inklusive Åland försvann för alltid från det svenska riket, d.v.s. en tredjedel av Sveriges yta och en fjärdedel av befolkningen. Finland kom att förbli ett ryskt storfurstendöme fram till självständigheten 1917.

Förrädaren Cronstedt

Sveaborgs kommendant Cronstedts agerande ansågs som ett förfärligt och oförlåtligt förräderi. Han blev i sin frånvaro dömd ”förlustig adligt stånd, rättigheter och namn, jämte allt medborgerligt anseende, heder och ära”[67]. Han dog ensam och dyster hemma på sin gård Hertonäs vid Helsingfors 1820.

Vi sutto efter slutad dag
vid aftonbrasans sken,
den gamle fänrik Stål och jag,
det var vår vana ren.
En stund flöt bort vid glam och skämt;
då råkte Sveaborg bli nämnt. […]

Tag allt vad mörker finns i grav
och allt vad kval i liv
och bilda dig ett namn därav
och det åt honom giv;
det skall dock väcka mindre sorg
än det han bar på Sveaborg.[68]

[A] Däribland 43 ton saltat kött, 56 ton mjöl och 5 109 liter brännvin (Herman Lindquist: *När Finland var Sverige*, 2013).

Kvidinge hed blev kronprinsens Waterloo

Den från Danmark hämtade tronföljaren Karl August fick bara uppleva fem månader i Sverige. Han dog när han besökte en militärövning på Kvidinge hed.

Kvidinge hed ligger ca 25 km nordost om Helsingborg, och var under många år en flitigt anlitad plats för militära övningar, generalmönstringar och inspektioner.

Den 28 maj 1810 övade Skånska husarregementets trupper på Kvidinge hed. Övningen bevistades av den danske hertigsonen Fredrik Kristian August av Augustenburg, vilken under namnet Karl August var utsedd till kronprins av Sverige.

Plötsligt störtade Karl August baklänges ur sadeln och dog efter en halvtimme. Vid obduktionen fastslogs att han dött av slaganfall.

Tämligen omedelbart spreds rykten om att han utsatts för giftmord och att en av de grupperingar som stred om makten i landet, gustavianerna, låg bakom. Anklagelserna ledde till att Sveriges riksmarskalk Axel von Fersen (som var gustavian) slogs ihjäl av en uppretad folkmassa i samband med Karl Augusts likprocession den 20 juni 1810 i Stockholm.[A]

Den 41-årige kronprinsen ansågs ha varit tämligen bildad och hade gjort en snabb karriär i den danska armén. Han hade en anspråkslös stil och var inte så intresserad av sällskapsliv och hovets umgängesvanor. Hans död efter bara några månader i Sverige innebar att han aldrig hann visa vad han kanske dög till.

Varför tronföljare från Danmark?

Sedan Gustav III dött i mars 1792 efter att ha blivit skjuten vid en maskeradbal blev hans son kung, först som omyndig och från november 1796 som myndig.

Som Gustav IV Adolf ådrog han sig efterhand alltmer missnöje och bristande förtroende, bland annat genom att han kastade

[A] *Mordet på von Fersen* har kallats ”den svenska vanärans botten” (riddarhuset.se).

ut Sverige i flera olyckliga krig. Misstroendet ledde till en kupp på våren 1809 där kungen arresterades och sattes i husarrest. Den 10 maj samma år avsattes han av ständerna och blev därefter landsförvisad.

Gustav Adolfs farbror, hertig Karl, blev då kung Karl XIII. Han var vid tillträdet i 60-årsåldern och barnlös, och frågan om att utse tronföljare blev därför aktuell.

Efter diverse debatt i riksdagen beslöts i juli 1809 att utse en släkting till kungen, den danske prinsen Kristian August, till tronföljare. Denne adopterades av kung Karl XIII och antog namnet Karl August. Den 22 januari 1810 höll han sitt intåg i Stockholm, och den 24 januari avlade han trohetsed och mottog ständernas hyllning.

Men sedan dog alltså Karl August i maj samma år, och jakten på en ny tronföljare inleddes. Det slutade med att vissa riktade sina blickar längre bort än Danmark, nämligen till Frankrike.

”Carl August Sv:a R:s kronprins afled på detta ställe den 28 maj 1810”.

Kronprins Karl Johan (senare kung Karl XIV Johan) föreslog att ett minnesmärke över det på Kvidinge hed inträffade skulle resas. Stockholms stadsarkitekt Carl Christoffer Gjörwell fick uppdraget att rita monumentet, som stod färdigt 1826. Det är gjort av kolmårdsmarmor med järndetaljer gjutna i Finspång.

När Bernadotte kom till Sverige

En höstdag 1810 gick en hög fransk officer iland i Helsingborg. Hans sonsons sonsons sonsons son blev 1973 Sveriges regent under namnet Carl XVI Gustaf.

En dag i juni 1810 fick den 47-årige franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte besök i sin bostad i Paris. När han då blev tillfrågad om han kunde tänka sig att bli kronprins i Sverige och senare kung accepterade han tämligen direkt. Hans militära bana hade nått så långt möjligt och förhållandet mellan honom och hans högste befälhavare Napoleon var ansträngt. Kanske tyckte han också att det var dags att ge sig på något nytt.

Monument i Helsingborgs hamn över Bernadottes ankomst till Sverige.

Några månader senare gav sig Bernadotte således iväg mot Sverige. Den 19 oktober kom han till Helsingör, där han möttes av Sveriges ärkebiskop Jacob Axelsson Lindbom samt prosten Nordwall från Riseberga och dennes kollega Palm från Norra Vram ”af den anledning, at H.K.H. förklarat sig vilja uti Helsingör antaga den Evangeliska Lutherska Tron”[69]. Avsikten var att samma dag resa vidare till Helsingborg, vilket dock förhindrades av storm.

På lördagseftermiddagen den 20 oktober tillkännagavs genom salut från Helsingör att Bernadotte var på väg över Öresund, och en stor samling adel, präster, borgare och bönder samlades vid ”Bryggan” för att möta honom.

> Hans Kongl. Höghet […] anlände efter ungefärligen en timas segling nära denna stads brygga, och sedan H.K.H., dervid debarquerat uti Slupen, ankom H.K.H. i Hög välmåga till Bryggan, å hvars nedersta trappsteg H.K.H. emottogs å Konungens Höga vägnar af Deres Excellencer, Herrar Grefve von Essen och Friherre Toll, af hvilka den förstnämnde hälsade Hans Kongl. Höghet med ett kort tal, som H.K.H. i de nådigaste ordalag besvarade.[70]

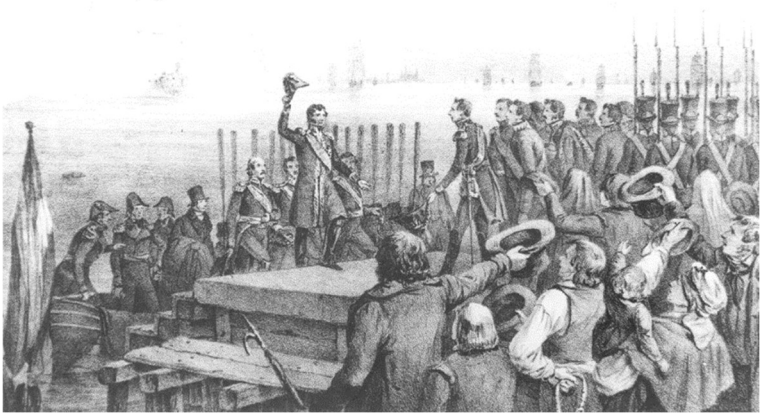

Bernadottes landstigning i Helsingborg. Litografi av C.A. Dahlström, 1845.[IX]

Efter att sålunda ha blivit mottagen, och hedrad med ”de lifligaste och ofta upprepade hurrarop från den på stranden församlade ovanligt stora Menigheten”[71], eskorterades Bernadotte av husarer och andra soldater till sitt nattlogi i ett av stadens förnämsta hus som ägdes av stadens rikaste man, kommerserrådet Peter Möller. Där hyllades Bernadotte bland annat med salut, och presenterades för diverse ämbetsmän och representanter för stadens prästerskap och borgare.

Gamlegård på Norra Storgatan 9 i Helsingborg byggdes 1759 (takkuporna tillkom 1921). Här bodde Jean Baptiste Bernadotte – senare kallad Karl XIV Johan – under sina första nätter i Sverige.

Dagen därpå hölls gudstjänst på franska[A], på eftermiddagen tog Bernadotte en promenad i staden och på kvällen deltog han i en fest vid Ramlösa brunn. Måndagen ägnades bland annat åt besök på ”här i staden anlagde fabriquer” och dagen därpå, den 23 oktober, lämnade Bernadotte Helsingborg för att via bland annat Kristianstad ta sig vidare till Stockholm.[72]

Den 5 februari 1818 tillträdde Jean Baptist Bernadotte som kung av Sverige och Norge under namnet Karl XIV Johan.

Framgångsrik militär karriär

När Bernadotte accepterade att bli svensk kronprins hade han en unik karriär bakom sig, och genom sin duglighet som yrkesmilitär hade han uppnått en ledande ställning i det av kejsare Napoleon ledda Frankrike.

Bernadotte var född 1763 i Pau i södra Frankrike, och när fadern dog 1780 tog han värvning och fick sin militära grundutbildning på Korsika. Sedan den franska revolutionen utbrutit blev det möjligt även för icke-adliga att få högre befattningar. Hans insatser i krig gjorde att han snabbt befordrades, och 1794 blev han överste och därefter brigadgeneral.

I augusti 1798 gifte han sig med Napoleons f.d. fästmö Désirée Clary, vars syster var gift med Napoleons bror Joseph. Vid den tiden var Napoleon på fälttåg i Egypten, och Bernadotte var då under några månader krigsminister. Efter hand gav Napoleon honom ytterligare utmärkelser och höga befattningar, bland annat blev han guvernör i Bremen, Hamburg och Lübeck.

På hösten 1809 drog sig Bernadotte tillbaka från krigandet med en avsevärd förmögenhet. Napoleon hade dessutom sett till att han hade en halv marskalkslön. Han bosatte sig i sitt palats i Paris, och där befann han sig när den svenske löjtnanten Carl Otto Mörner den 25 juni 1810, på eget bevåg och utan att ha Sveriges regering eller Karl XIII bakom sig, erbjöd Bernadotte att bli svensk regent.

[A] Oklarhet råder om gudstjänsten hölls på Gamlegård eller i Mariakyrkan.

Mörners tilltag väckte stor bestörtning i Sverige och han sattes för en tid i husarrest. När tronföljdsfrågan behandlades i ett hemligt utskott vid valriksdagen i Örebro var man närmast eniga om att erbjudandet skulle gå till den döde Karl Augusts bror Kristian Fredrik. Men sedan bl.a. uppgifter framkommit om Bernadottes stora rikedom – och man insett vilka materiella fördelar detta skulle innebära för det utblottade Sverige – beslöt slutligen ständerna den 21 augusti att välja ”hans furstliga höghet Bernadotte av Ponte Corvo till Sveriges kronprins på villkor att han antog den rena evangeliska läran”.[73]

Karl XIV Johan. Litografi av A.J. Salmson.[X]

Drottning Desideria

Bernadottes fru Desirée (senare drottning Desideria) kom till Sverige i november 1810, men reste tillbaka till Paris året därpå. Först 1823 återvände hon till Sverige för att stanna.

> Desideria vägrade att förställa sig. Hon fann det svenska hovet stelt och löjligt och kände inga plikter mot sitt nya fosterland. Efter bara ett halvt år återvände hon till sin egen bostad på Rue ď Anjou i Paris. Officiellt återvände hon av hälsoskäl. Makarna höll dock nära kontakt genom brevväxling och Bernadotte såg många fördelar med Paris-arrangemanget. Det rådde omstörtande tider i Europa och Karl XIV Johan försågs med viktig politisk information ifrån händelsernas centrum, via Desideria i Paris.[74]

Dickens på Doughty Street

I ett hus på Doughty Street i London bodde författaren Charles Dickens när han skrev Oliver Twist.

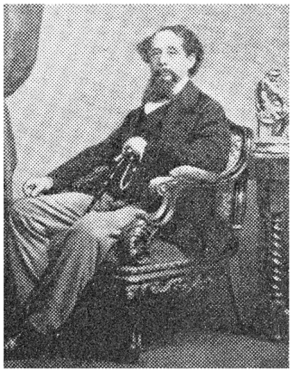

Charles Dickens.[xi]

Charles Dickens föddes i februari 1812 i Hampshire. Efter att familjen bott några år i Kent kom de 1822 till London. Där gick det snabbt utför på den sociala stegen på grund av fadern John Dickens oförmåga att sköta ekonomin. Han samlade på sig skulder vilket ledde till att familjen 1824 hamnade i fängelse. Unge Charles tvingades arbeta i en skokrämsfabrik, något som lär ha svårt traumatiserat honom. Han kunde dock återuppta sin skolgång, och fick lite senare arbete med att avfatta rapporter från parlamentet. Hans skrivarförmåga ledde till att han började försöka sig på att författa berättelser.

Charles Dickens gifte sig 1836 med Catherine Hogarth, ett äktenskap som kom att resultera i tio barn. Paret flyttade på våren 1837 till ett hus som idag har adressen 48 Doughty Street i London. Där bodde de under närmare tre år.

Dickens bostad och intilliggande nr 49 är sedan länge museum.

Vid det laget hade Dickens skicklighet som skribent uppmärksammats, och han uppmanades att skriva ett antal kortare stycken. Dessa utvecklades sedan till hans första roman, *The Pickwick Papers* (1836–1837, Pickwickklubben). Liksom flera andra av hans verk blev Pickwickklubben först publicerad som tidningsföljetong.

Charles Dickens blev snabbt etablerad som den tidens mest populäre brittiske författare. *Oliver Twist* (1838) och *Nicholas Nickleby* (1839) skrevs båda på Doughty Street, och gjorde honom ännu mer berömd.

Han fortsatte sitt framgångsrika författarskap med bland annat *The Old Curiosity Shop* (1841, Den gamla antikvitetshandeln) och *A Christmas Carol* (1843, En julsaga). Efter hand blev hans skrivande mer komplext, och han riktade skarp kritik mot den styrande eliten och engagerade sig i sociala projekt.

Dickens hade en gammal dröm om att bli skådespelare. Under 1850-talet upptog det en stor del av hans tid, samtidigt som han blev allt olyckligare i äktenskapet. Han fortsatte dock att skriva, och bland hans 1850-talsböcker kan nämnas *David Copperfield*, *Hard Times* (Hårda tider) och *A Tale of Two Cities* (Två städer).

Familjen Dickens matsal.

År 1857 flyttade Dickens till Kent, sydost om London. Året därpå förälskade han sig i den unga aktrisen Ella Ternan, vilket ledde till att han och Catherine separerade. Han fortsatte under 1860-talet att arbeta i ett rasande tempo, och han åldrades fort. En uppläsningsturné i Amerika 1867 tärde ytterligare på hälsan, och 1870 gav han sina sista uppläsningar i London. Hälsan försämrades ytterligare, och den 9 juni 1870 fick den 58-årige Charles Dickens en stroke och avled i sitt hem nära Rochester i Kent.

Ryktbar livstidsfånge blev kock

Den mytomspunne tjuven och bedragaren Lasse-Maja avtjänade livstidsstraff på Karlstens fästning i Marstrand.

Den 8 februari 1812 stals kyrksilvret i Järfälla kyrka. För delaktighet i stölden dömdes den 26-årige Lars Molin av Sollentuna häradsrätt till livstids fängelse. Han transporterades till Karlstens fästning och anlände dit den 17 september 1813[75].

Karlstens fästning, Marstrand.
Nedan utdrag ur fångrullan.[XII]

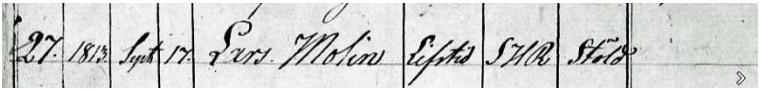

Molin var allmänt känd som ”Lasse-Maja” eftersom han ofta framträdde som kvinna. Han hade därigenom arbetat i kvinnoyrken och på så sätt fått goda kunskaper om matlagning. Detta kunde han utnyttja under sin tid på fästningen, och stora delar av sitt straff avtjänade han som kock.

År 1833 gavs hans fantasifulla självbiografi ut med titeln *Den vidtberyktade Äfventyraren Lasse Majas egentligen Lars Molins besynnerliga Öden och Lefnadshändelser från dess yngre år till 1813, då han för sina begångna förbrytelser i kraft af Kongl. Svea Hof-Rätts Utslag dömdes till lifstidsfängelse på Marstands fästning Carlsten: Af honom sjelf författad.* Mest såld blev andra upplagan som utgavs 1840 med den tacksamt nedkortade titeln *Den byxlöse Äfventyraren.*

> Berättelserna om hans lefnadsöden blefvo en omtyckt folkläsning, och traditionen framhåller som en i viss mån försonande omständighet, att han ”stal från de rike och gaf åt de fattige”.[76]

Den redan tidigare genom sin berättarglädje populäre Lasse-Maja blev nu ännu mer välkänd, och hans självbiografi såldes i stora upplagor och har genom åren återutgetts flera gånger. Boken kom troligen till genom att Lasse-Maja berättade för någon som sedan

skrev ner hans berättelser. Dessa är mycket frispråkiga och skildrar kärleksrelationer med både män och kvinnor. Jag nöjer mig emellertid med att citera följande:

> Sedermera avgjorde jag med en bonde, som skulle skjutsa mig till Arboga. Min fästman, som var tämligen välplägad, grät mycket då vi skildes åt, men jag tröstade honom med min snara återkomst och därefter avreste jag. Ett stycke foro vi tillsammans, varefter min resa skedde till fots. Mitt bryderi, att komma genom Arboga, var ganska stort, ty jag var där noga känd såväl i fruntimmershabiten som i karlkläder. Min färd därigenom måste därför ske om natten. Emedan jag hade tvenne knyten att bära, så kunde brandvakten lätteligen knipa mig. Jag kom dock lyckligt genom staden.[77]

Här i fästningsfängelsets kök avtjänade Lasse-Maja delar av sitt straff.

Tjuv och bedragare

Lars Larsson föddes den 5 oktober 1785 i Ramsbergs socken i Örebro län[78]. Han slog tidigt in på den brottsliga banan, och fick spöstraff som 17-åring. Han gav sig senare ut på stöldturnéer framförallt i Mälardalsområdet. Från 1809 kallade han sig Lars Molin. Han greps flera gånger, men lyckades ofta rymma. Livstidsstraffet 1813 satte dock – med avbrott från en kortare tid på rymmen 1823 – stopp för hans brottsliga bana.

Livstidsfången Lasse-Maja blev dock benådad av Karl XIV Johan. Han kunde därför lämna Karlstens fästning i juni 1839, och bosatte sig i Vartofta-Åsaka socken i Västergötland. Därifrån gjorde han resor runt om i Sverige och berättade om sitt liv.

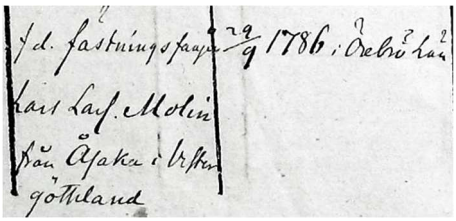

Den ”f.d. fästningsfången Lars Lars. Molin från Åsaka i Vestergöthland” dog den 3 juni 1845 i Arboga.[79]

Kaptenen på Bounty

I Londonstadsdelen Lambeth ligger det som en gång var St Mary's Church. Där begravdes 1817 William Bligh, ökänd kapten från berättelserna om myteriet på Bounty.

William Bligh föddes 1754 och var son till en tulltjänsteman i Plymouth. Han inledde sjökarriären med att som sextonåring gå in i flottan, och sex år senare tjänstgjorde han under James Cook på dennes sista resa till Stilla havet 1776–1779. Efter återkomsten till England gifte han sig med Elisabeth Betham och tog tjänst som befälhavare på handelsfartyg till Västindien.

Under större delen av sin karriär kom Bligh att ha problem med sitt humör och sin oförmåga till bra relation med sina underlydande. Detta ledde till flera allvarliga konfrontationer och problem.

I december 1787 avseglade skeppet HMS Bounty med Bligh som kapten. Destinationen var Tahiti. Resan genomfördes på begäran av karibiska plantageägare, som sökte livsmedel till sina slavar. Den engelska botanikern Sir Joseph Banks var veteran från Cooks första Stillahavsresa. Han hade rekommenderat att slavarna skulle ges tahitisk brödfrukt att äta. Amiralitetet gick med på att utrusta ett skepp, gav det namnet Bounty och utsåg Bligh till befälhavare.

William Bligh insåg tidigt att hans officerares oduglighet och vädret runt Kap Horn skulle minska hans möjligheter till en snabb och framgångsrik expedition. Via Godahoppsudden nådde han äntligen Tahiti i oktober 1788. Han blev tvungen att stanna där fem månader för att säkerställa att brödfruktssticklingarna tog sig tillräckligt för att kunna klara transporten.

"William Bligh, commander of the Bounty" bodde bland annat här på 100 Lambeth Road, London.

Myteri

När Bounty lämnade Tahiti var besättningsmännen angelägna att snabbt komma hem till England. Men Bligh hade blivit uppretad över deras dåliga sjömanskap. Hade även hamnat i konflikt med sin förstestyrman och nära vän, Fletcher Christian, och trakasserade honom. Liksom på andra fartyg var disciplinen sträng, och disciplinbrott bestraffades hårt.

Den 27 april 1789 gjorde Christian och hans anhängare uppror mot Bligh och tog kommando över fartyget. Bligh och arton lojala män sattes i en tjugofots barkass[A] med några navigationsinstrument och mat till fem dagar. Efter ett stopp vid den närliggande vulkanön Tofua, då en av männen dödats av infödda, beslutade Bligh att segla direkt till Timor. De blev en lång resa med extrema svårigheter, men tack vare Blighs lysande navigeringsförmåga kunde de nå Timor den 14 juni. Därifrån fortsatte de till Jakarta, där de fick transport hemåt. I mars 1790 nådde de slutligen England

Vad gäller myteristerna återvände de till Tahiti där åtskilliga av dem beslöt att stanna. Fletcher Christian och åtta andra seglade till Pitcairn Island. Där grundade de en liten koloni där ättlingar till dem fortfarande bor.

Nya uppdrag

William Bligh drogs inför rätta för förlusten av Bounty, men friades. Hösten 1791 seglade han åter mot Tahiti. Denna gång blev uppdraget en framgång, och han kunde frakta mängder av brödfrukt till Västindien innan han återvände till England.

Han fick sedan åtskilliga nya uppdrag. Vid slaget vid Köpenhamn 1801 var han under amiral Nelson befäl på kanonskeppet Glatton. Efter bataljen hyllades Bligh personligen av Nelson för sitt bidrag till segern.

Han var därefter bland annat guvernör i New South Wales i sydöstra Australien 1806–1810 och utnämndes till viceamiral 1814.

[A] *Barkass*, den största båten som medfördes på ett örlogsfartyg.

William Bligh dog i London i december 1817 och begravdes vid kyrkan St Mary's i Lambeth. Där finns idag hans gravmonument vackert omgivet som en del i ett trädgårdsmuseum.

Litteratur och film

Myteriet på Bounty har utgjort bakgrund till åtskilliga mer eller mindre faktabaserade berättelser där den första utkom redan på 1790-talet, och där Bligh inte sällan framställts som en okänslig tyrann. Dock har flera historiker senare gett betydligt mer nyanserade och positiva framställningar av kaptenen.

William Blighs gravmonument vid St. Mary's i Lambeth, London. Foto: Pär Brenner, 1990.

Första gången jag läste något om kapten Bligh och hans öde var sannolikt när Illustrerade klassiker någon gång på 1950-talet gav ut *Myteriet på Bounty*. Den var baserad på amerikanerna Charles Nordhoffs och James Halls bok *Mutiny on the Bounty* (Myteri!) från 1932, vilken följdes upp med *Men Against the Sea* (Kamp mot sjön) och *Pitcairn's Island* (Myteristernas ö).

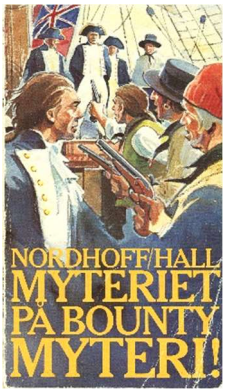

1975 års svenska utgåva.

År 1933 debuterade Errol Flynn som filmskådespelare i rollen som Fletcher Christian i australiska *In the Wake of the Bounty*, och två år senare kom amerikanska *Mutiny on the Bounty* med Charles Laughton och Clark Gable som Bligh respektive Christian. I senare filmatiseringar har rollerna innehafts av Trevor Howard och Marlon Brando (1962), respektive Anthony Hopkins och Mel Gibson i 1984 års *The Bounty*.

Folkhjälten dog vid Alamo

Under mina tidiga skolår på 1950-talet fanns en serietidning i mindre format som handlade om Davy Crockett. Hade han funnits på riktigt, och vem var han i så fall?

San Antonio i Texas, 1836. Den övergivna missionsstationen Alamo utgör en dåligt underhållen befästning. Som ett led i kampen för Texas oberoende har ett par hundra män förskansat sig här. De leds av löjtnanten William Travis, men även Jim Bowie (som gett namn år en kniv) och den populäre pälsjägaren och politikern Davy Crockett befinner sig på Alamo.

Den 23 februari belägras Alamo av en mexikansk armé om 2 400 man under ledning av general Santa Anna. Den 6 mars stormas försvarsverken av mexikanerna, som intar anläggningen efter en hård strid. Av de drygt 200 försvararna stupar alla utom två, medan de mexikanska förlusterna beräknas omfatta 500 döda och sårade.

Remember the Alamo

Den tidigare spanska kolonin Mexiko blev självständig 1821. Till den mexikanska republiken hörde även det glest befolkade området Texas, där på 1830-talet tillströmmande nybyggare från USA började ställa krav på ökat självbestämmande. När sedan president Santa Anna[A] proklamerade en för hela Mexiko enhetlig konstitution (som bland annat innebar förbud mot slaveri) utbröt revolution[B].

Davy Crockett under striden.[XIII]

[A] General Antonio Lópes de *Sant Anna (*1794–1876) var under elva mandatperioder president i Mexiko, dock inte under den här aktuella perioden 1835–1838.

[B] Texasborna slogs alltså för friheten att förslava andra.

Santa Anna vann således slaget, vilket dock blev en vändpunkt för texasrebellerna som kämpade vidare under mottot ”Remember the Alamo!”.

I slaget vid San Jacinto den 21 april besegrades mexikanarna. Santa Ana tvingades att föra sina trupper ut ur Texas, och därmed avslutades Mexikos kontroll över Texas.

Mission San Antonio de Valero, även kallad Alamo. Den grundades 1718 och var den första missionsstationen längs San Antonio-floden.

Texas förklarade sig självständigt 1836, vilket inte erkändes av Mexiko. När sedan USA 1845 upptog Texas som en av sina delstater uppfattades detta av Mexiko som en provokation. Väpnad konflikt utbröt 1846, men avslutades officiellt i februari 1848. Fredsfördraget innebar att Mexiko avsade sig alla anspråk på Texas och erkände Rio Grande som gräns mellan Mexiko och USA. Vidare avträdde Mexiko mot viss ekonomisk ersättning betydande landområden till USA, däribland nuvarande staterna Kalifornien, Nevada och Utah, liksom merparten av New Mexico, Arizona och Colorado.

Detta innebär att genom historien har inte mindre än sex nationsflaggor vajat över det väldiga området Texas:

- Spanien 1519–1685, 1690–1821
- Frankrike 1685–1690
- Mexiko 1821–1836
- Republiken Texas 1836–1845
- USA 1845–1861 samt från 1865
- Amerikas konfedererade stater 1861–1865 (under amerikanska inbördeskriget).

Äventyrshjälten med pälsmössan

Väst som lär ha burits av Davy Crockett. Alamo.

Davy Crockett var född i Tennesse 1786. Han var slagskämpe och jägare av stort format (även kroppsligen), och berömd för sin skjutskicklighet. Han var också en folklig berättare som fängslade åhörarna med historier om sina äventyr. Crockett blev så populär att han vid tre tillfällen valdes till kongressledamot.

Redan under hans livstid gavs det ut skrifter med illustrerade fantasihistorier om mannen med den svansprydda pälsmössan[A]. Efter hans död i slaget vid Alamo växte berömmelsen än mer när ytterligare en mängd publikationer utgavs där han var hjältefigur. Davy Crockett blev en av de mest kända amerikanska folkhjältarna, vars berömmelse ökade än mer under 1900-talet genom serietidningar, filmer och tv-serier.

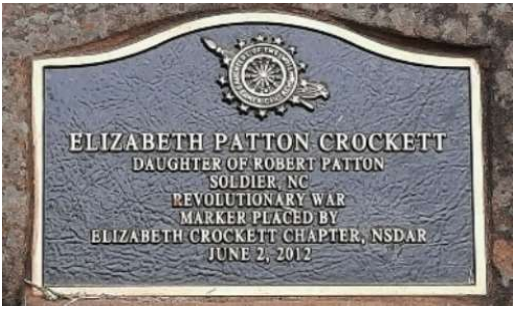

Davy Crockett var sedan 1815 gift med Elisabeth Patton. I mitten av 1850-talet flyttade hon med två av sina söner till Acton vid Granbury i Texas för att ta i anspråk land reserverat åt arvingar till Alamos försvarare. Elisabeth dog 1860 och begravdes på Actons kyrkogård. År 1922 placerades där ett monument för att hedra änkan efter en av landets mest berömda folkhjältar. Foto: Lena Mårtensson, Granbury.

[A] *Davy Crockett-mössan* var mycket populär i min barndom. Frimärksbilden överst t.h. från infotavla vid E. Crocketts grav. Foto: Lena Mårtensson.

von Platens kanal

En vinterdag 1830 begravdes en man i Motala. Han hade varit viceamiral och krigsfånge, men är mest känd som grundare av Göta kanal.

Den 6 december 1829 dör Baltzar von Platen i Kristiania (Oslo). Trots att han skrivit till kung Karl XIV Johan och undanbett sig all ”likbegängelseståt” sker begravningen under storartade former.

Omgiven av en praktfull eskort påbörjas likfärden hem till Sverige den 20 januari 1830, och den enkla kistan dras på släde av fyra av von Platens egna hästar.

Graven vid Göta kanal, nära Motala station.

Efter att liktåget kommit fram till Motala den 6 februari mottas den döde vid kyrkporten av Göta kanals direktion. Kistan öppnas en sista gång så att Baltzar kan beses av sina vänner. Söndagen den 7 februari bärs han ut till sin grav. Under salut av 800 livgrenadjärer sänks han slutligen ner bredvid sitt livsverk, Göta kanal.

Baltzar, Thomas och 60 000 soldater och arbetare

Baltzar Bogislaus von Platen föddes 1766 i Schaprode på det då svenska Rügen[A]. Han gjorde militär karriär i flottan, och när han deltog i kriget mot Ryssland sårades han och var krigsfånge under två år. Efter återkomsten till Sverige steg han i graderna.

[A] Ön *Rügen* tillhörde Sverige 1648–1815, och ingår idag i förbundslandet Mecklenburg-Vorpommern i nordöstra Tyskland.

Han lämnade dock aktiv tjänst 1797, köpte en större egendom i Västergötland och gifte sig. Han blev intresserad av vattenvägar och kanaler, och invaldes 1798 i direktionen för Trollhätte kanal.

1806 lät P trycka sin *Afhandling om canaler genom Sverige med särskildt afseende å Wenerns sammanbindande med Östersjön*, en 64 s lång skrift i vilken han energiskt argumenterar för i första hand en förbindelse mellan Vänern och Vättern, men där han ser en vidareutbyggnad till Östersjön som en ofrånkomlig konsekvens.[80]

Göta kanal vid Bergs slussar.

Avhandlingen resulterade i att von Platen fick i uppdrag att ta fram ett förslag till Göta kanal. Han tog hjälp av Europas främste kanalbyggare, skotten Thomas Telford. Den 11 april 1810 utfärdade Karl XIII ett privilegiebrev som gav Göta kanalbolag rätt att bygga och driva kanalen, och tilldelade bolaget arbetskraft, mark och skogar för att kanalen skulle kunna byggas.

I maj 1810 togs de första spadtagen vid Motala, och snart var arbetet igång på ett femtontal olika ställen. Det rent praktiska arbetet – som i huvudsak bestod av att gräva, spränga och mura – utfördes under de 22 byggnadsåren av omkring 60 000 man. De allra flesta var indelta soldater, vilka under fredstid fick arbeta med civila uppdrag. Grävningen utfördes till största delen för hand med plåtskodda träspadar.

Det var valkiga, seniga, beniga labbar
på valkiga, seniga, beniga grabbar.
Tåligt gnagde de hål på sitt fosterlands skal,
de händer som grävde på Göta kanal.[81]

Den 26 september 1832 invigdes Göta kanal i närvaro av Karl XIV Johan med familj. Byggmästaren själv, Baltzar von Platen, var dock vid det laget död sedan närmare tre år tillbaka.

Världens mäktigaste korsikan

I ett tidigare sjukhus för krigsveteraner finns kvarlevorna efter en av Europas främsta härförare, samhällsbyggare och statsmän.

I december 1840 fraktas en kista uppför Seine under all upptänklig pompa och ståt. Kistan har hämtats från klippön Sankt Helena i södra Atlanten, och innehåller kvarlevorna efter den i maj 1821 avlidne före detta kejsaren Napoleon I. Varje bro är smyckad med flaggor, folkmassor har samlats på stränderna och det skjuts salut. Framme i Paris den 15 december placeras kistan på en begravningsvagn och eskorteras av krigsveteraner genom staden. Gatorna kantas av massor av människor. Sexton hästar drar vagnen in under Triumfbågen och vidare till Invaliddomen där kistan placeras.

Tjugoett år senare, den 2 april 1861, invigs det magnifika gravmonumentet där Napoleon ligger i en sarkofag med ytterhölje av porfyr. Innanför ligger sex kistor i varandra, en av tenn, en av mahogny, två av bly, en av elfenben och en av ek.

Nabullione Bonaparte

Den 15 augusti 1769, nio dagar innan hon skulle fylla tjugo år, födde Letizia Ramolino en son som kallades Napoleon (fast där på Korsika sa man *Nabullione*). Fader var den tjugofyraårige Carlo Buonaparte.

Knappt 34 år senare krönte denne Napoleon sig själv till Frankrikes kejsare, och några år senare var han världens mäktigaste man.

> Trikoloren vajade från Madrid till dagens Litauen. Inte sedan romartiden hade någon enskild människa haft så stor makt, kommenderat så stora arméer och styrt över så många människor i Europa som kejsar Napoleon.[82]

Den 2 december 1804 i Notre-Dame krönte Napoleon Josephine till kejsarinna sedan han först krönt sig själv till kejsare. Del av tavla i Versailles.

Sannolikt förknippar de flesta Napoleons namn med fälttåg, blodiga slag och militära erövringar. Men han bör framförallt minnas för att hans lagar starkt påverkat lagstiftningen i stora delar av Västeuropa, och att han lät bygga kanaler, hamnar, sjukhus och barnhem. Tack vare honom har vi jämna husnummer på ena sidan gatan och udda på den andra. Han grundade franska nationalbanken och organiserade dagens franska skolsystem och universitet. Han uppmuntrade och stödde vetenskaperna, lät genomföra massvaccinering mot smittkoppor och låg bakom byggandet av det första europeiska telegrafsystemet.

Mycket ytterligare kan berättas om Napoleon. Jag nöjer mig här med att avfärda en skröna. Napoleon beskrevs ofta som en väldigt kortväxt person, inte minst i propagandasyfte. En myt som sedan följde med in i senare tiders historieskrivning. Men han var 168 cm lång, det vill säga aningen *längre* än den samtida genomsnittlige svenske beväringen.[83]

Napoleon var inte bara kejsare och militär, han var också älskaren, den passionerade brevskrivaren, studenten med författardrömmar, den ömsinte familjefadern, drömmaren, den kunskapstörstande sökaren, matematikern, förnyaren och reformatorn. Hans energi och dynamiska kraft fascinerar, denna brinnande vilja som gjorde den fattige flyktingen från Korsika till världens mäktigaste man. Det var en klassresa utan motstycke i världshistorien.[84]

Den 6 april 1814 abdikerade Napoleon, och tillbringade en ensam och dyster vecka i slottet Fontainebleu. En månad senare var han förvisad till ön Elba. Franska arméns militärmuseum, Paris.

Foucaults pendel

Genom att hänga upp en pendel i Pantheons kupol bevisade fysikern Foucault att jorden roterar runt sin axel.

År 1851 ville fysikern Léon Foucault bevisa en teori. Högst upp i kupolen till Pantheon i Paris fäste han en 67 m lång vajer i vars nedre ände hängde en 28 kilos kula. Under den sålunda konstruerade pendeln placerades en stor gradskiva. Pendeln försattes därefter i svängning.

Genom att studera pendeln under flera timmar kunde man konstatera att den fortsatte att pendla fram och tillbaka, men att den till synes inte längre rörde sig i samma riktning. Detta berodde på att jorden under tiden roterat ett stycke runt sin axel, medan pendeln egentligen fortsatt att pendla i sin ursprungliga riktning.

Försöket ansågs vara det slutgiltiga beviset på att jorden roterar, vilket på den tiden ännu inte var allmänt accepterat.

Ljusets natur och elektriciteten

Jean Bernard Léon Foucault var född i Paris 1819. Han studerade i början medicin men övergick snart till de fysikaliska vetenskaperna.

Tillsammans med sin mentor Hippolyte Fizeau undersökte han olika egenskaper hos solljus, och gjorde 1849 mätningar av ljusets hastighet. Mätningarna hjälpte till att fastställa att ljuset rör sig långsammare i vatten än i luft. Foucault fortsatte att förbättra sin utrustning för att kunna göra allt noggrannare mätningar av ljushastigheten, och kom därmed att bidra till forskningen och teorierna om ljusets natur. Han förbättrade även åtskilliga optiska instrument, däribland spegelteleskopet.

Ett annat område som Foucault gett vetenskapliga bidrag till är inom magnetism och elektricitet. Han gjorde också förbättringar av regulatorer för att reglera hastigheten på ångmaskiner och vid generering av elektriskt ljus.

Foucault fortsatte att experimentera under 1860-talet, men hans hälsa försämrades. Han utvecklade muskelsvaghet, hade svårt att andas och led förmodligen av multipel skleros.

Léon Foucault dog den 11 februari 1868 och begravdes på Montmartrekyrkogården.

Foucaults pendel i Pantheon, Paris.

Den chockerande Oscar Wilde

I hörnet av en park i Dublin finns en färgstark staty av en färgstark författare, vilken tycks behagfullt betrakta huset där han växte upp på andra sidan gatan.

Oscar Wilde föddes i Dublin 1854, och året därpå flyttade familjen till den prestigefyllda adressen 1 Merrion Square. Oscars föräldrar Jane och William Wilde var berömda långt innan Oscar blev känd, och hemmet med sex tjänstefolk var under 21 år känt som ett kulturellt centrum i det viktorianska[A] Dublin.

Huset vid Merrion Square.

Oscar Wilde kom att utbilda sig vid Dublins Trinity College och sedan i Oxford. Som student i Oxford försökte han chockera med sina åsikter och genom att spela dekadent snobb.

> Efter en lysande examen begaf han sig till London, tidtals uppehållande sig i Paris, där han vardt förtrogen med de litterära kretsarna. Den sensation han åstadkom var till att börja med icke litterär, utan personlig; begåvad med ett frapperande, vackert och ståtligt yttre, lade han sig vinn om att uppträda i originella, estetiskt utsökta kostymer af gammaldags snitt och vann insteg i Londons societet som ett lejon för dagen, begapad på gatorna och föremål för ständig, elak satir i ”Punch” och andra skämtblad.[85]

Efter universitetet flyttade han till London där han umgicks i trendigt kulturella och sociala kretsar. Han blev känd för sin bitande ironi, originella klädsel och ypperliga konversationsförmåga.

Efter att han skrivit en del dikter och berättelser utgavs 1891 romanen *The Picture of Dorian Gray* (Dorian Grays porträtt) där han berörde teman som dekadens och skönhet. Han skrev även

---

[A] *Den viktorianska tiden* har sitt namn efter drottning Viktoria, som regerade Storbritannien och Irland 1837–1901. Den ses oftast som en strängt konventionell, pryd och socialt mycket regelstyrd period.

skådespel som *Lady Windermere's Fan* (1892, Solfjädern) och *The Importance of Being Earnest* (1895, Mister Ernest) vilka hade stor framgång och gjorde Wilde mera känd.

> Londonaristokratiens societetslif och snobbism och den romantiska esteticismen förenas hos W. med en högintelligent och djupt kulturell, personligt formad stil, rik på suggestion och stämning.[86]

Medan *The Importance of Being Earnest* spelades med framgång i London drog Wilde fadern till en av sina älskare inför rätta för förtal. Anklagelserna slog dock tillbaka mot Wilde, eftersom det vid rättegången framkom bevis om Wildes homosexualitet. Han dömdes för detta 1895 till två års straffarbete.

När han åter var på fri fot reste han direkt till Frankrike och återvände aldrig till Irland eller Storbritannien. Han dog och begrovs i Paris på Pere-Lahaisekyrkogården i november 1900. Hans grav har fått kultstatus för gaypersoner.

Bland Oscar Wildes övriga verk kan nämnas *The Canterville Ghost* (1887, Spöket på Canterville), *Lord Arthur Savile's Crime and Other Stories* (1891, Lord Arthur Saviles brott och andra berättelser) och *An Ideal Husband* (1895, En idealisk äkta man).

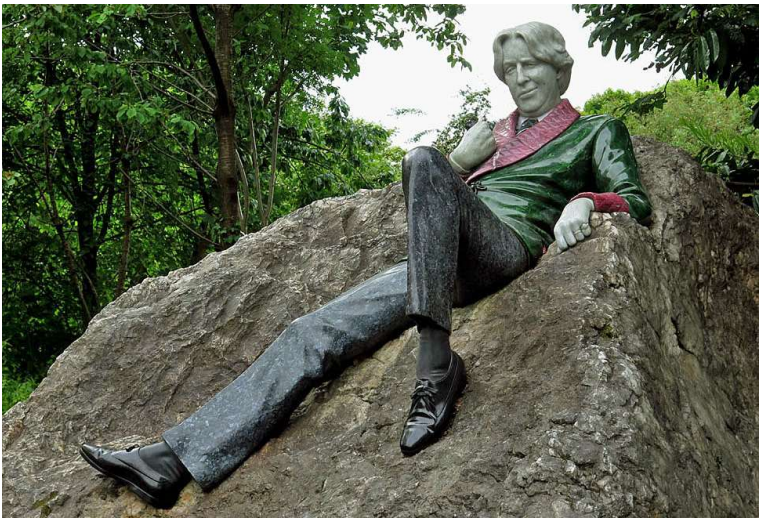

Oscar Wilde Memorial, Merrion Square Park, Dublin.

Psykoanalysens fader

De böcker och avhandlingar Sigmund Freud skrev då han bodde på Berggasse i Wien fick en enorm inverkan på västerländskt tänkande och lade grunden till psykoterapin.

Sigismund Schlomo Freud föddes den 6 maj 1856 i Freiberg i Österrike-Ungern, d.v.s. nuvarande Příbor i Tjeckien. Efter att ha studerat neurologi vid universitetet i Wien blev han läkare. 1886 lämnade han sin tjänst på ett sjukhus och öppnade egen praktik. Samma år gifte han sig med Martha Bernays, dotter till huvudrabbinen i Hamburg, och fick med henne sex barn under åren 1887–1895.

Familjen flyttade 1891 till en lägenhet på Berggasse 19 i Wien. Där skrev han sitt första och mest kända verk.

Med *Drömtydning* lade Freud år 1900 grunden till det som kom att bli psykoanalysen. Boken präglas i hög grad av Freuds skarpa iakttagelseförmåga, hans träffsäkra intuition och glödande entusiasm. Här presenterar han för första gången sina djärva tankar om människans drömliv och omedvetna processer – en utmaning såväl för den psykologiska och filosofiska forskningen som för människans vardagliga självförståelse. Freud själv kallade drömtydningen för ”kungsvägen till det omedvetna” och gav den en nyckelroll i psykoanalytisk teori.[87,]

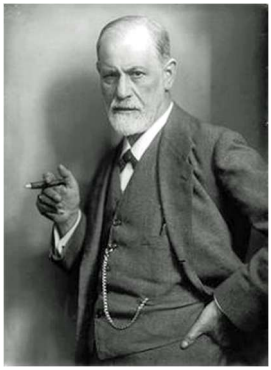

Sigmund Freud.[XIV]

Freud ansåg att de flesta psykiska problem har sin grund i händelser, känslor och erfarenheter som patienterna upplevt i barndomen men som sedan förträngts. Han menade att man kan komma till rätta med problemen genom att analysera sig tillbaka genom sitt undermedvetna till problemens källa. Han menade också att drömmar ger ledtrådar till problemens orsaker, även om de kan vara svåra att tyda.

Freuds teorier är omstridda och har inte sällan förkastats av senare tiders forskare.

> Läkarens ”behandling” består i att locka fram förträngda minnen hos patienten genom att tolka svaren på de frågor han ställer. Detta har fått kritiker […] att ifrågasätta det vetenskapliga i Freuds tillvägagångssätt. Eftersom läkarens tolkning varken är objektiv eller möjlig att testa på normalt vetenskapligt sätt […] finns det inget objektivt sätt att mäta resultaten av psykoanalytisk behandling.[88]

Freuds bostad, Berggasse 19.

Oavsett den kritik som genom åren mött Freud och hans psykoanalytiska teorier utgör de fortfarande grunden till den moderna psykoterapin.

Under åren på Berggasse 19 skrev Sigmund Freud utöver *Drömtydning* åtskilliga andra böcker och avhandlingar där han redogjorde för sina teorier, däribland *Studier i hysteri* (1895) och *Neurotiska mekanismer i svartsjuka, paranoia och homosexualitet* (1922).

Flykt undan nazisterna

Våren 1938 annekterades Österrike av det naziststyrda Tyskland, och våldsamma förföljelser mot landets judar bröt ut. Freuds vänner försökte övertala honom att fly. De agerade också för att Freud och flera av hans familjemedlemmar skulle få nödvändiga immigrations- och arbetstillstånd. Delar av familjen kunde således lämna Österrike under april–maj, medan det dröjde till den 4 juni innan Freud kunde lämna Wien tillsammans med hustrun Martha och dottern Anna. Via Paris tog de sig till London där de bosatte sig i Hampstead.

Sigmund Freud dog den 23 september 1939. Han kremerades i norra London på Golders Greens Crematorium där också hans aska placerades.

Sedan 1971 utgör Freuds lägenhet och arbetsplats på Berggasse 19 det välbesökta Sigmund Freud Museum. Efter renovering 2020 har besökarna tillgång till såväl familjens alla privata rum som Freuds praktik.

Kompositören från Lucca

Omkring två mil nordost om italienska Pisa föddes kompositören till operorna Madame Butterfly, Tosca och Turandot.

Giacomo Puccinis förfäder hade varit musiker i fem generationer när han föddes i Lucca i Toscana i december 1858. Han blev i mycket unga år en skicklig organist och spelade i flera kyrkor. Efter att han sett ett uppförande av Verdis opera *Aida* i Pisa blev hans målsättning att bli kompositör. Hans mor var övertygad om hans begåvning, och genom kontakt med drottningen lyckades hon utverka ett statsstipendium åt den ambitiöse unge mannen.

Efter utbildning vid konservatoriet i Milano, där han bland annat gjorde sig känd genom en enaktsopera, skrev han operan *La Bohème* som uppfördes under hans ledning 1896. Därigenom blev han berömd och ekonomiskt oberoende, och byggde sig en villa vid kusten i Torre del Lago.

Däremot blev *Tosca* inte någon framgång, och den 1904 uruppförda *Madame Butterfly* blev ett rejält fiasko. Men Puccini fortsatte sitt arbete med att skriva operor, och bland annat fick han under en USA-resa 1907 inspiration till *Flickan från Vilda Västern*. Den och de båda ovannämnda kom med tiden att tillhöra Puccinis mest hyllade verk.

Giacomo Puccini avbildad på Piazza Citadella framför huset där han föddes i 1858.

> Puccinis stora framgångar beror främst på hans utpräglat melodiska gåvor, hans stora musikaliska charm, hans säkra känsla för det teatermässigt effektfulla och hans förmåga att välja libretton, som både passar honom själv och hans publik.[89]

Även om publiken kom att älska Puccini och hans verk var kritikernas uppfattning inte alltid positiv.

> Än i denna dag finns det många musikförståsigpåare som rynkar på näsan åt Giacomo Puccini. Han skriver snyftare. Han är alldeles för sentimental, för söt. Hans melodier är rena örongodiset. Hans sista akter är svaga. Han är sliskig i överkant.[90]

Hans sista stora arbete var operan *Turandot*. Den hann han dock inte göra färdig, utan den fick fullbordas efter hans död av Franco Alfano.

Puccini dog 1924 och begravdes i Torre del Lago bredvid sin hustru Elvira.

Birgit Nilsson om Turandot

En av de många som gestaltat Turandot på operascenen är Birgit Nilsson.

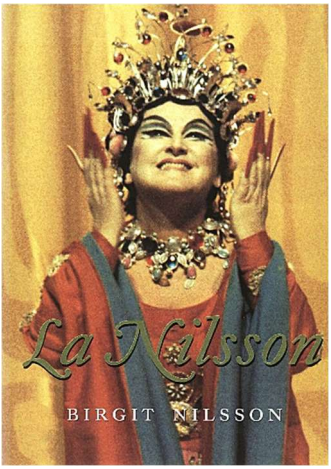

Då kom hovkapellmästare Sandberg med det förlösande ordet: huvudrollen Turandot i Puccinis opera med samma namn vore kanske något att tänka på? Rollen är sångligt krävande men mycket kort. Hon har ingenting att sjunga i hela första akten.

– Passar precis, sa jag aningslöst, det verkar vara någonting för mig eftersom jag kan behöva vila mig lite.

Inte visste jag då, att Turandot allmänt var ansedd som en av operalitteraturens säkraste röstmördarroller.[91]

Birgit Nilsson: La Nilsson (1995).

John Brown slogs mot slaveriet

Stridbar slaverimotståndare odödliggjordes genom en sång.

I Torrington, Connecticut, föddes år 1800 en man som gavs namnet John Brown och som kom att bli en militant slaverimotståndare. Brown ansåg att efter årtionden av fredliga misslyckade försök att få slut på slaveriet var det nödvändigt att ta till våld. Han genomförde flera våldsamma aktioner, och mördade fem obeväpnade slaverianhängare i Kansas 1856.

Den 16 oktober 1859 ledde Brown ett tjugotal efterföljare i en attack mot ett vapenförråd i Harper's Ferry, Virginia. Avsikten var att försöka komma över vapen att beväpna slavar med.

Attacken misslyckades, och inom 36 timmar var de flesta av Browns män tillfångatagna eller dödade. John Brown anklagades för mord och anstiftan till slavuppror, och hängdes i Charlestown, Virginia den 2 december 1859.

John Brown anses ha spelat en stor känslomässig roll vid början av det amerikanska inbördeskriget. Han gjordes även odödlig genom sången *John Brown's Body*, med samma melodi som *Battle Hymn of the Republic*.[A]

John Brown's body lies a
mouldering in the grave; (3X)
His soul's marching on!
Glory, Hally, Hallelujah!
Glory, Hally, Hallelujah!
Glory, Hally, Hallelujah!
His soul's marching on! [92]

John Brown är begravd på den gård i North Elba, strax söder om Lake Placid i New York, dit han flyttade 1849.

[A] Här i Sverige känd som *Halta Lottas krog*.

På John Browns gård i North Elba finns detta minnesmärke över honom.

Geronimo och Fort Bowie

Apachehövdingen kämpade förgäves om rätten för sin stam att bo inom sitt traditionella område.

Geronimo föddes 1829 i det som idag är Clifton, Arizona. Han blev hövding över Chiricahua-stammen, en gren inom Apache-urbefolkningen. Sedan hans fru, barn och mor dödats av mexikaner 1858 deltog Geronimo i ett antal räder mot mexikanska och amerikanska bosättare, men slog sig sedan ner i ett reservat.[93]

Omkring 18 mil öster om Tucson i sydöstra Arizona ligger det då kommunikationsmässigt viktiga Apache Pass. Dit förlades på 1860-talet en garnison amerikanska soldater, och det som kom att kallas Fort Bowie byggdes upp. Apacheledarna Cochise och Geronimo förde en bitter kamp mot de vita inkräktarna i området kring Apachepasset. Stridigheter mellan apacherna och soldaterna på Fort Bowie förekom ofta.

Efter beslut av amerikanska regeringen tvångsförflyttades 1876 Chiricahua-stammen från dess traditionella område till San Carlos i New Mexico. Följden blev att Geronimo inledde en tioårsperiod av överfall mot vita bosättningar, varvat med fredligt liv som lantbrukare på San Carlos-reservatet.

I mars 1886 greps Geronimo av den amerikanske generalen George Crook för att tvinga fram ett fördrag där Chiricahuas skulle förflyttas vidare till Florida. Två dagar senare flydde Geronimo och fortsatte sina räder. Geronimo jagades och infångades slutligen i september samma år i Mexiko.

Apache Pass, Arizona.

> Detta avslutade apachekrigen, men enfalden marscherade vidare. Motståndsmännen skickades till Florida som krigsfångar, tillsammans med alla Chiricahuas – män, kvinnor och barn – som fridfullt stannat kvar på reservatet […] inte förrän 1914, efter tjugoåtta år i militärfängelser i Florida, Alabama och Oklahoma, befriades Chiricahuas från sin status som krigsfångar och tilläts återvända hem.[94]

Fort Bowie 1894.[XV]

Geronimo och hans medfångar transporterades först till Florida och därefter till Alabama. Slutligen hamnade de i ett reservat nära Fort Sill i nuvarande Oklahoma.

Geronimo kom att tillbringa sina sista fjorton år vid Fort Sill, dock med några avbrott när han med regeringens tillstånd visades upp vid större utställningar och vilda västern-shower. Han tilläts även träffa president Theodore Roosevelt, men denne avvisade Geronimos vädjan om att Chiricahuas skulle tillåtas återvända till sina ursprungliga områden. Geronimo var fortfarande krigsfånge när han dog vid Fort Sill 1909.

Fort Bowie vid Apachepasset övergavs av militären 1894, och förföll därefter snabbt. Hundra år senare återstår bara rester av några stenmurar av det som en gång var Fort Bowie.

En av Geronimos söner är begravd vid Apachepasset. Ovan: Resterna av Fort Bowie, 1996.

Inbördeskrigets blodigaste slag

Slaget vid Gettysburg i södra Pennsylvania blev något av en vändpunkt i det amerikanska inbördeskriget.

Vid mitten av 1800-talet fanns i USA långvariga motsättningar mellan de industriellt utvecklade staterna i norr och de jordbruksdominerade i söder. Detta ledde till att elva av staterna – som var specialiserade på bomull, socker, tobak och ris – bröt sig ur unionen och bildade Amerikas konfedererade stater, sydstaterna. De övriga 25 delstaterna, nordstaterna, stannade inom unionen och stödde den federala regeringen.

Motsättningarna ledde till att det amerikanska inbördeskriget utbröt. Det började när konfedererade trupper öppnade eld mot det av unionen kontrollerade Fort Sumter i South Carolina i april 1861.

Året innan hade 51-årige Kentuckyfödde advokaten och republikanske politikern Abraham Lincoln valts till USA:s president.

Under krigets första del drev Lincoln en mycket försiktig linje i slavfrågan. Han ville främst hålla ihop unionen, men också ta hänsyn till de fyra slavstater (Kentucky, Missouri, Maryland och Delaware) som valt att stanna kvar i unionen. Men sedan utfärdade han en emancipationskungörelse. I den förklarades att per 1 januari 1863 ”alla personer som hålls som slavar” inom de upproriska staterna ”är, och framöver ska vara fria”. Men kungörelsen hade sina begränsningar, inte minst var den avhängig av unionens seger.[95]

Två år senare antog kongressen det trettonde författningstillägget. Enligt detta befriades omedelbart alla slavar i hela unionen utan att deras tidigare ägare fick någon kompensation.

Del av slagfältet vid Gettysburg.

Gettysburg

Den 1–3 juli 1863 utkämpades vid Gettysburg i södra Pennsylvania det blodigaste slaget under inbördeskriget. Slaget blev en framgång för nordstaterna.

När arméerna lämnade slagfältet var omkring 45 000 soldater dödade, skadade eller saknade[96].

> Vi hade varit ute på fältet i en dryg halvtimme. Då vi återsamlades uppe vid landsvägen var vi en skara på fyrtio man som själva kunde ta oss fram. När vi gått in hade vi varit nittiosex. Jag hade själv sett minst fem män falla […] Ambulansvagnarna hade börjat rulla längs landsvägen, så tätt att de stockades. [Några av de sårade var redan] på väg till kirurgerna och deras sågar, men de övriga var kvar därute. Och skottlossningen fortsatte oavbrutet utifrån slänten och uppifrån höjden i söder.[97]

Några månader senare höll Lincoln ett tal i Gettysburg. Där sa han bland annat att

> "… dessa döda skall inte ha dött förgäves; att denna nation, under Gud, skall uppleva en frihetens nya födelse, och att denna regering av folket, genom folket, för folket inte skall försvinna från jorden".[98]

Slaget vid Gettysburg kom att ses som en vändpunkt i kriget, men det kom många fler slag som krävde otaliga ytterligare människoliv.

Den 9 april 1865 kapitulerade sydstaternas general Robert E. Lee i Appomattox, Virginia. Den siste sydstatsgeneralen gav upp den 23 juni. Inbördeskriget var över.

Presidentmord på teatern

Abraham Lincoln var USA:s president under det amerikanska inbördeskriget. Strax innan kriget definitivt var över mördades han i samband med ett teaterbesök i huvudstaden.

På långfredagen den 14 april 1865 beger sig unionens president Abraham Lincoln med fru Mary och gäster till Ford's Theatre i Washington, D.C. för att se pjäsen *Our American Cousin*. Fem dagar har gått sedan Robert E. Lee kapitulerade.

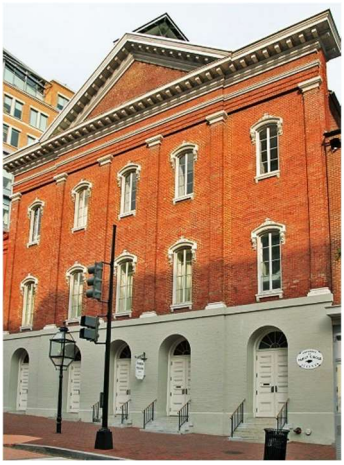

Ford's Theatre, Washington.

Paret Lincoln och deras gäster, senatordottern Clara Harris och hennes fästman major Henry Reed Rathbone, tar plats i teaterns presidentloge.

Klockan 22:15 kommer den välkände skådespelaren John Wilkes Booth in i presidentlogen, skjuter presidenten i huvudet och knivhugger Rathbone i armen. Booth hoppar sedan ner på scenen, men bryter vänstra benet. Han har dock tillräckligt med kraft och självkontroll för att ropa "Sic semper tyrannis!" innan han flyr från platsen.[A, 99]

Presidentlogen och scenen i Ford's Theatre.

[A] *Sic semper tyrannis*, ung. "så må det alltid gå för tyrannerna". En annan version av händelsen är att han skrek *The South shall be free!,* "Södern ska bli fritt".

Den svårt skadade och medvetslöse presidenten bärs tvärs över gatan till William och Anna Petersens bostad. Lincoln återfår aldrig medvetandet, utan dör klockan 7:22 på morgonen den 15 april.

Den 27-årige John Wilkes Booth efterspanas. Han hittas i Virginia där han omringas, skottskadas och dör den 26 april.

Förenta staternas 16:e president Abraham Lincoln efterträds av sin vicepresident Andrew Johnson.

Petersons bostad där Lincoln avled.

Lincoln Memorial i Washington, D.C. uppfördes 1915–1922 till minne av Abraham Lincoln. På dess trappor har många viktiga manifestationer och tal hållits.

Romanhjälten Kit Carson

Han var pälsjägare och pälshandlare, guide åt upptäcktsresande, militär och omåttligt populär som romanhjälte.

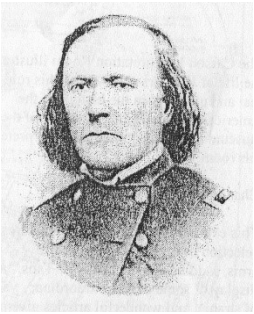

Kit Carson. Kit Carson Home and Museum, Taos.

Christoffer ”Kit” Carson föddes 1809 i Kentucky. Som femtonåring rymde han hemifrån för att följa med en grupp jägare till Santa Fe i New Mexico, och kom 1826 till Taos. Under ett antal år var han kringresande jägare och pälshandlare i bland annat Kalifornien, och var på 1830-talet anställd som jägare åt garnisonen vid Bent’s Fort i Colorado.

Mellan 1842 och 1846 var han guide åt upptäcktsresanden John C. Frémont vid dennes expeditioner till bl.a. Utah och Kalifornien. Under kriget mellan Mexiko och Amerika 1846–1847 spelade han, enligt Frémonts publicerade berättelser, en viktig roll i erövringen av Kalifornien. År 1854 utsågs Kit Carson i Taos till agent för ett par av urbefolkningens stammar.

Kit Carsons legendstatus växte till enorma proportioner under 1860- och 1870-talen, tack vare rollen som hjälte i åtskilliga noveller och romaner.

Han var överstelöjtnant på unionssidan under inbördeskriget, och ledde även kampanjer mot indianstammarna. Bland annat förstörde Carson och hans mannar skördar och dödade boskap för att tvinga navajoerna att flytta till reservat. Navajoerna gav slutligen upp och tvingades marschera 50 mil till reservatet. Hundratals dog under förflyttningen.

Hjälte i åtskilliga noveller och romaner.[XVI]

Carson befordrades till brigadgeneral 1865 och var kommendant på Fort Garland i Colorado. Han drog sig sedan tillbaka till en ranch.

Efter att tidigare haft två fruar från Arapahoe- och Cheyennestammarna gifte sig Kit Carson 1843 med Josafa Jaramillo från Taos. Som gåva till sin fjortonåriga fru köpte han ett fyrarumshus i Taos som var byggt 1825. Huset kom att bli parets hem under 25 år.

I april 1868 dog Josefa efter att ha fött parets åttonde barn. En månad senare, den 23 maj, dog Kit Carson.

Deras hus öppnades 1952 för allmänheten. Det innehåller åtskilliga föremål med anknytning till Carson, och utgör en del av dagens Kit Carson Home and Museum vid det som nu är Kit Carson Road.

Kit Carsons grav i Taos, New Mexico.

Kapten Nemos far

Till Jordens medelpunkt, En världsomsegling under havet och Jorden runt på 80 dagar är exempel på populära äventyrsromaner skapade av Jules Verne.

Författaren Jules Verne flyttade 1871 till Amiens, ca 15 mil norr om Paris. Där slog han sig ner på 2 Rue Charles Dubois.

> På min frus önskan bosatte jag mig i Amiens, en klok och civiliserad stad, med en lugn stämning, folket där är hjärtligt och skrivkunnigt. Vi är nära Paris, ganska nära för att ha en känsla av det utan det outhärdliga bullret och den andefattiga debatten.[100]

Verne var född den 8 februari 1828 och hade i januari 1857 gift sig med Honorine Deviane, en ung änka från Amiens som var mor till två små flickor. I augusti 1861 föddes deras gemensamme son Michel.

Jules Vernes bostad i Amiens.

År 1862 överlämnade Jules Verne till förläggaren Hetzel sin första roman, *Fem veckor i en ballong*, vilken utgavs 1863. Därpå följde andra äventyrsromaner som *Till jordens medelpunkt* (1864), *Från jorden till månen* (1865), *En världsomsegling under havet* (1870) och *Jorden runt på 80 dagar* (1872). I dessa romaner

Jules Verne. [XVII]

invävde han geografiska, fysiska och astronomiska upptäckter i fantastiska tilldragelser och väckte intresset för då ännu olösta problem. De flesta av hans i dåtidens ögon fantastiska projekt har senare förverkligats, och nu tycks också hans djärvaste fantasi, färden till månen, stå inför sitt förverkligande.[101]

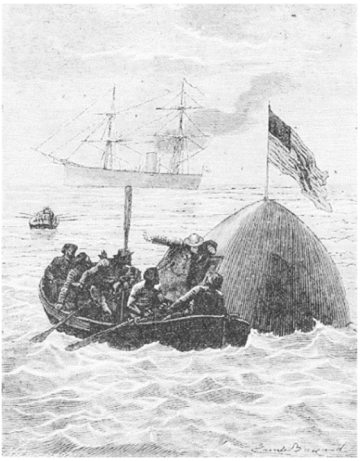

Månfararna bärgas.[XVIII]

När jag någon gång mot slutet av 1950-talet läste *Från jorden till månen* skulle det inte dröja länge innan verkligheten hann ikapp den fantasifulle franske författaren.

I december 1968 rundade nämligen Apollo 8 månen varefter dess besättning, likt Vernes fiktiva månfarare hundra år tidigare, plockades upp ur havet. Ett halvår senare tog Neil Armstrong människans första steg på månen.

Skrivande och politik

Under de arton år Jules Verne bodde i Amiens skrev han bland annat *Ingenjör Roburs luftfärd* (1886) och *Maskinön* (1895) samt åtskilliga noveller. Han gjorde dessutom resor till Amerika och de nordiska länderna.

Den 9 mars 1886 attackerades Jules Verne av sin gevärsbeväpnade systerson Gaston. När Verne försökte ta ifrån honom geväret gick ett skott av som träffade Verne i benet. Författaren blev aldrig helt återställd efter skadan. Gaston kom att tillbringa resten av sitt liv på ett sinnessjukhus.

I Amiens blev Verne politiskt engagerad, och valdes 1888 in i Amiens stadsfullmäktige.

> Varje dag har Jules Verne ett hektiskt schema: han arbetar från fem till elva på morgonen på sina romaner, från två till fyra på eftermiddagen ägnar han sig åt att läsa på Société Industrielle-biblioteket. Sedan går han till kommunfullmäktige eller träffar vänner. Han äter klockan sju och går och lägger sig tidigt, förutom när han går på teatern.[102]

När Jules Vernes syn i början av 1900-talet kraftigt försämrades på grund av grå starr fortsatte han att skriva genom att diktera. Han dog i sviter av diabetes den 24 mars 1905 och begravdes på Madeleine-kyrkogården i Amiens.

Blenheim Palace och Winston Churchill

Under de stormiga krigsåren ledde han Storbritannien från sin tjänstebostad på 10 Downing Street i London. Men han föddes i betydligt pampigare omgivning.

Blenheim Palace i Oxfordshire är residens för hertigen av Marlborough, och den enda icke-kungliga byggnaden i England som kallas *palace*. Blenheim Palace byggdes 1705–1722 som belöning åt den förste Hertigen av Marlborough, John Churchill (1650–1722), för hans militära framgångar.

I ett rum på Blenheim Palace föddes den 30 november 1874 en pojke som fick namnet Winston Leonard. Moder var tjugoåriga Jennie Jerome Churchill, dotter till den amerikanske multimiljonären Leonard Jerome; fader var den framträdande konservative parlamentsledamoten och politikern lord Randolph Spencer-Churchill, son till den sjunde hertigen av Marlborough.

Winston Churchill kom att göra en unik karriär som militär och politiker. Han inledde sin militära bana 1895 och tjänstgjorde bland annat på Kuba och i Indien, och var även krigskorrespondent i Sydafrika.

I detta rum föddes Winston Churchill.

Winston valdes in i House of Commons (underhuset) 1900, var handelsminister 1908–1910 och innehade därefter ett antal andra ministerposter[A]. Under 1930-talet varnade han energiskt för en förestående konflikt med det nazistiska Tyskland.

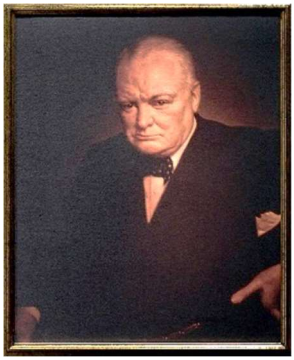

Winston Churchill. Blenheim Palace.

Efter krigsutbrottet 1939 ingick han i koalitionsregeringen, och efterträdde i maj 1940 Neville Chamberlain som premiärminister. Under resten av kriget var han Storbritanniens dominerande ledare. Efter att han i samband med valet 1945 förlorat sin ställning var han åter premiärminister 1951–1955. Därefter drog han sig tillbaka från den politiska hetluften, men var kvar i underhuset till sin död.

Winston Churchill har beskrivits som en framstående politiker, som med stor viljestyrka ledde regeringen i svåra lägen. Han var också en lysande talare med stor förmåga till drastiska formuleringar, som när han i ett tal i underhuset i maj 1940 yttrade de sedermera bevingade orden ”I have nothing to offer but blood, toil, tears and sweat”.[B]

Utöver sin militära och politiska karriär var Churchill också känd som historiker, målare och författare. I den senare rollen fick han 1953 Nobelpriset i litteratur.

Winston Churchill var sedan 1908 gift med Clementine (född Hozier). Paret hade fem barn. Clementine spelade en viktig roll i Winstons liv, och äktenskapet har beskrivits som nära och kärleksfullt.

Winston Churchill dog i Kensington, London den 24 januari 1965. Han fick under stora hedersbetygelser en statsbegravning i S:t Paulskatedralen, och gravsattes på S:t Martins kyrkogård i Bladon, någon kilometer från Blenheim Palace.

[A] Han var bl.a. marinminister 1911, men tvingades avgå 1915 efter det blodiga försöket att ockupera den turkiska halvön Gallipoli, en misslyckad militär kampanj som han av många ansågs personligen ansvarig för.

[B] ”Jag har inget att erbjuda utom blod, möda, tårar och svett.”

Ökänd laglös på rymmen

Tingshuset i Lincoln, New Mexico 1996. Jag sätter mig vid dörren. Det var alltså här Billy the Kid sprang ut för 115 år sedan, tre månader innan han mötte sitt öde i form av sheriff Pat Garrett.

Ingång till tingshuset i Lincoln. Foto: Ingemo Nilsson.

William Henry McCarty, Jr., mera känd som Billy the Kid, föddes troligen 1859 i New York City. Familjen slog sig 1873 ner i Santa Fe i New Mexico. Där ska den unge William tidigt ha begått flera våldsdåd och levde därefter på flykt från rättvisan, såväl ensam som med sitt rövarband.

På hösten 1877 kom han till Lincoln, en liten by med fyrahundra invånare ca 30 mil sydost om Albuquerque. Där uppstod året därpå en konflikt mellan två rivaliserande sidor gällande handel, betesmarker och nötkreatur.

På den ena sidan stod L.G. Murphy och James Dolan, som hade handelsmonopol genom sitt varuhus. Den andra sidan i konflikten företräddes av John Tunstall och hans affärspartner Alexander McSween, vilka 1876 öppnat en konkurrerande affär. De senare hade stöd av områdets klart dominerande boskapsägare John Chisum.

De båda sidorna tog såväl lagens företrädare som affärsmän, lantarbetare och kriminella gäng till sin hjälp. Dolan-fraktionen var allierad med såväl countyts sheriff William Brady som Jesse Evans banditgäng, medan Tunstall och McSween-gruppen organiserade ett eget band av beväpnade män. Den unge revolvermannen Billy the Kid McCarty lånade inledningsvis ut sina tjänster – där det bland annat ingick att stjäla boskap från Chisholm – åt Murphy & Dolan. Men sedan bytte han sida och började arbeta på Tunstalls ranch.

Konflikten mellan grupperna trappades upp och kom att präglas av hämndmord. Det började med att medlemmar av Evans gäng mördade Tunstall. Som hämnd för detta dödades sheriff Brady. Ytterligare mord utfördes, och vid sammanstötningar den 15–19 juli 1878 dödades McSween och tre andra. Billy the Kid McCarty och några andra flydde från Lincoln.

Pat Garrett och Billy the Kid

Den trettioårige Pat Garrett utsågs 1880 till sheriff i Lincoln, och gav sig på jakt efter McCarty. Denne greps strax före jul 1880 och dömdes till döden för mordet på sheriff Brady. Han fördes till Lincoln där han hölls under sträng bevakning på översta våningen i stadens tingshus.

Här satt Billy the Kid fängslad.

På kvällen den 28 april 1881 lämnades en vakt ensam att bevaka McCarty. I samband med ett toalettbesök lyckades denne övermanna vakten, ta hans revolver och skjuta honom i ryggen. Sedan tog McCarty sig in på Pat Garretts kontor där han tog ett laddat hagelgevär. En annan vakt hade hört skottet och närmade sig tingshuset då han genom ett fönster sköts till döds av McCarty. Denne lyckades sedan befria sig från sina fotbojor, springa nedför trapporna och ut på gatan. Där fick han tag i en häst och flydde från Lincoln.

Tingshuset, Lincoln.

Ett par månader senare spårade sheriff Garrett upp McCarty i trakten av Fort Sumner. Vid midnatt den 14 juli stötte Garrett ihop med den 21-årige McCarty och sköt honom till döds.

William ”Billy the Kid” McCarty begravdes på Old Fort Sumner Cemetery, New Mexico.

Utöver vad som framgår ovan, och som får anses sannolikt stämma med verkligheten, byggdes myten om den unge laglöse Billy the Kid på rejält efterhand. Åtskilliga mer eller mindre fakta-baserade böcker har skrivits om honom, och redan 1911 kom den första i en lång rad filmer. Bland dessa kan nämnas *Pat Garrett and Billy the Kid* från 1973, i regi av Sam Peckinpah och med James Coburn och Kris Kristoffersson i huvudrollerna. Även Bob Dylan hade en roll i filmen och svarade dessutom för musiken, däribland *Knockin' on Heaven's Door*.

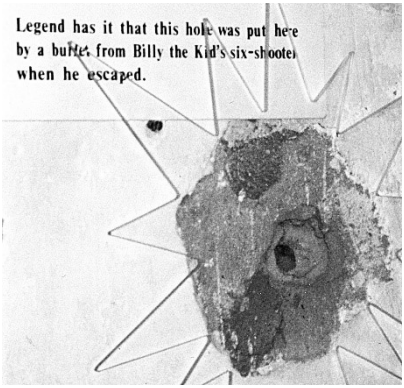

”Enligt legenden gjordes detta hål av en kula från Billy the Kids revolver när han flydde.” Vägg i tingshuset, Lincoln.

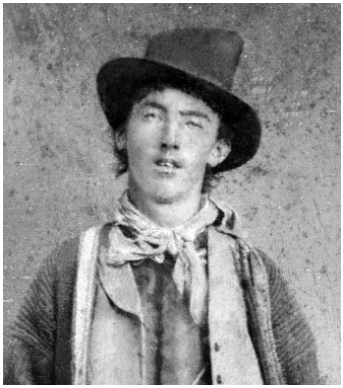

Billy the Kid. [XIX]

Earp, Holliday och bröderna Clanton

Gevärs- och revolverskott dånar i en inhägnad vid Freemont Street i Tombstone. Sedan är det tyst. Tre män är döda och två är sårade.

Tombstone i Cochise County, Arizona ligger ett tiotal mil sydost om Tucson och några mil från gränsen till Mexiko. I början av 1880-talet hade denna livliga silvergruvstad mer än 7 000 invånare, och fler spelhallar, salooner och andra så kallade nöjesinrättningar än någon annan stad i sydvästra USA.

Efter att han bl.a. varit sheriff i Dodge City i Arkansas kom den 1848 födde Wyatt Earp tillsammans med sina bröder James och Virgil till Tombstone 1879. Dit kom sedan även brodern Morgan samt tandläkaren och professionelle kortspelaren John ”Doc” Holliday, en vän till Wyatt Earp sedan tiden i Dodge City.

Bröderna Earp blandade sina omfattande och mer eller mindre legala affärsintressen med uppdrag som lagens företrädare. Två relativt tydliga grupperingar uppstod snart, med Earps på ena sidan och boskapstjuvarna Ike och Billy Clanton och deras anhängare på den andra.

På våren 1881 förövades ett diligensrån ett par mil väster om Tombstone. Rånarna fick inte med sig pengarna som diligensen transporterade, men kusken och en passagerare dödades. Några av bröderna Clantons män misstänktes ha utfört rånet, medan tidningen *The Nugget* hävdade att Doc Holliday varit ledare för rånarna på uppdrag av bröderna Earp.

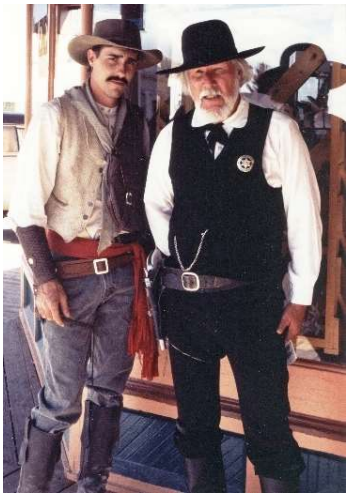

Redo för dagens shoot out-föreställning i nutida Tombstone.

Motsättningarna mellan Earps och Clantons ledde till ett antal incidenter, beskyllningar och motbeskyllningar. Till sist var en slutlig uppgörelse oundviklig.

OK Corral

Vid 14:30-tiden den 26 oktober 1881 befann sig bröderna Billy och Ike Clanton och deras kumpaner Tom McLaury, Frank McLaury och Billy Clayborn i inhägnaden OK Corral vid Freemont Street. Stadens polischef Virgil Earp och hans bröder Wyatt och Morgan sammanströmmade med Doc Holliday på Forth Street och gick längs Freemont Street. När de kom fram till OK Corral meddelade Virgil Earp att Clantongänget var arresterade. Strax avlossades ett femtontal skott från vardera sidan.

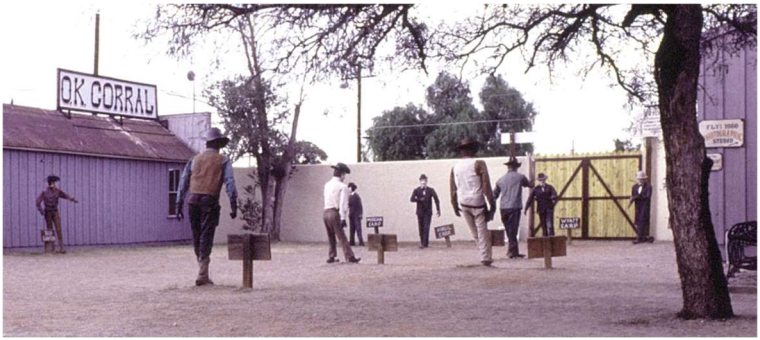

Såhär anser man att det såg ut vid uppgörelsen.

Bröderna McLaury och nittonårige Billy Clanton låg döda på marken, medan Billy Claiborne och Ike Clanton hade lyckats fly. Morgan Earp var skottskadad i axeln och hans bror Virgil i benet. Skottlossningen hade varat mindre än en halv minut, men diskussionen och kontroverserna kring vad som hände kom att fortsätta i mer än ett århundrade.

Föga förvånande gavs vid den påföljande rättegången motsatta vittnesmål. Slutligen kom rätten fram till att lagens företrädare, bröderna Earp och Doc Holliday, agerat utan att bryta mot lagen.

Rättssalen i Tombstone.

Ytterligare våldsamheter mellan Clanton-anhängare och Earps följde. Men det är en annan historia.

Wyatt Earp dog 80 år gammal i Los Angeles 1929, medan den turberkulos-drabbade Doc Holliday var 35 år när han avled på ett sanatorium i Colorado 1885.

Uppgörelsen i Tombstone och de där inblandade har genom åren utgjort stoff för åtskilliga författare och filmmakare. *Law and Order* (1932) var den första filmen om händelsen, och bland övriga kan nämnas *Gunfight at the OK Corral* (1957) med Burt Lancaster och Kirk Douglas, samt *Wyatt Earp* (1994) med Kevin Costner i huvudrollen.

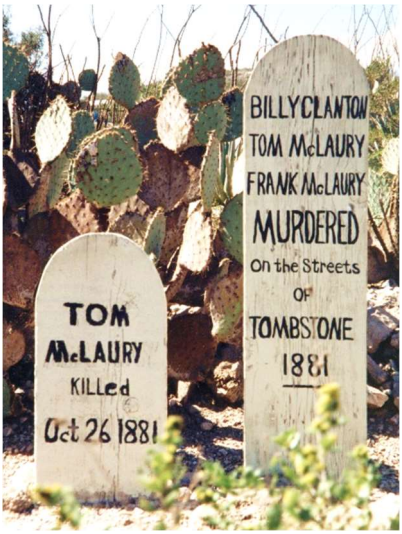

På Boothill Graveyard begravdes de vid OK Corral dödade Billy Clanton och bröderna Tom och Frank McLaury.

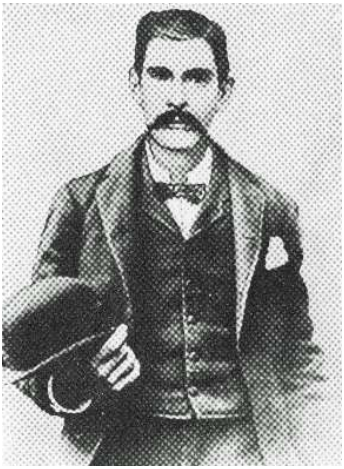

John "Doc" Holliday (1851–1887) och Wyatt Earp (1848–1929).[xx]

Där öst möter väst

Ett observatorium i Storbritannien har haft en nyckelroll när det gäller att ange tiden och vår plats på jorden.

Hemma på pianot står en fin sak som våra grannar gjort av träbitar de hittat vid stranden. Den är försedd med inskriptionen N55°57'38,77 och E12°46'10,61.

Denna till synes märkliga text anger *exakt* var i världen vårt hus finns. Det står alltså på norra halvklotet och dess 55:e breddgrads 57:e minut och 38,77:e sekund, och på östra halvklotets 12:e längdgrads 46:e minut och 10,61:e sekund.

Ovanstående system har framförallt sin historiska bakgrund i sjöfartens behov av att veta vilken position man har, d.v.s. var man befinner sig. Därför har jordens yta indelats i tänkta 360 breddgrader (latitud), där man räknar 180 grader från ekvatorn (latitud 0) till nordpolen och 180 grader från ekvatorn till sydpolen. Varje grad är sedan delad i sextiondelar (minuter) som i sin tur är delad i sextiondelar (sekunder).

På samma sätt är jorden delad i 360 längdgrader (longitud), som i sin tur indelats i minuter och sekunder. Men varifrån räknas då longituden, d.v.s. var går noll-meridianen?

Noll-meridianen och GMT

Royal Observatory Greenwich är Storbritanniens äldsta vetenskapliga institution. Den grundades 1675 i Greenwich, med syfte att studera himlakropparnas rörelser och att fastställa platsers longitud för att förbättra navigationskonsten. Verksamheten flyttades under 1950-talet och lades ner 1998. De kvarvarande byggnaderna i Greenwich vårdas idag av National Maritime Museum.

Royal Observatory, Greenwich.

På initiativ av USA:s president Chester A. Arthur samlades 41 delegater från 25 nationer på hösten 1884 till en internationell meridiankonferens i Washington, D.C. Sverige representerades av greve Carl Lewenhaupt[A].

Vid konferensen fastställdes bland annat att

- en enda världsmeridian skulle ersätta de många som redan fanns. Meridianen som passerade genom det mest utvecklade teleskopet vid Royal Observatory i Greenwich[B] skulle utgöra den ”initiala meridianen” (noll-meridianen)
- all longitud skulle beräknas både öster och väster från denna meridian upp till 180°
- en gemensam referensdag skulle utgöras av ett genomsnittlig soldygn som började vid genomsnittlig midnatt vid Greenwich och räknades på ett 24-timmars ur.[C]

[A] *Carl Lewenhaupt* (född i Riseberga 1835, död i Helsingborg 1906) var utrikesminister 1889–1895.

[B] *Greenwich* var då en egen stad, numera en stadsdel i sydöstra London.

[C] Man behövde ett enhetligt sätt att uttrycka referenstiden på. Fortfarande anges i bl.a. Storbritannien och USA exempelvis klockan 18:30 som 6:30 PM (PM=Post Meridiem, efter middag). Tid före middag anges som AM= Ante Meridiem.

Detta innebar alltså att en viss punkt på jordytan relaterade vad gäller longituden till Greenwich, och även att de olika tidszonernas/ländernas tidsangivelser också stod i relation till Greenwich. Därav begreppet Greenwich Mean Time (GMT). GMT är oberoende av ev. sommartid (daylight saving time), och således anges tiden i Sverige på vintern som GMT +1 och på sommaren som GMT +2.[A]

Med ett ben på vardera halvklotet.

Så var det tidigare

En gång i tiden kunde man svårligen navigera till sjöss om man inte hade synlig kontakt med land. Sedan lärde man sig att utnyttja solen och stjärnorna att styra efter, och i samband med upptäcktsresorna på 1500- och 1600-talen utvecklades navigationskonsten. Bland annat ökade kunskapen om solens, stjärnornas och planeternas banor, och man utvecklade bland annat vinkelmätningsinstrument för att mäta himlakropparnas höjd över horisonten.

På 1700-talet förfinades sjökorten, och tillförlitliga tidmätare gav möjlighet till exaktare positionsbestämning. Längre fram kom radar, radiotekniska hjälpmedel och satellitnavigering.

När det gäller tiden[B] så fanns det under många århundraden inget behov av att mera noggrant kunna beräkna den. Övergången från dag till natt, månens rörelse och årstidsbytena räckte för att mäta stora tidsenheter, och för de flesta var solens gång över himlavalvet tillräcklig för att indikera soluppgång, mitt på dagen och solnedgång.

[A] Exempel: när klockan i Sverige var 20:30 den 18 maj 2021 var den 19:30 i London och 18:30 enligt GMT.

[B] Jag avstår här från att försöka berätta om tidens indelning i år, månader, veckor och dagar – och även varför till exempel dygnet delats i just 24 delar (timmar) som i sin tur delats i 60 delar (minuter) osv.

Så småningom uppkom behov av att kunna bestämma tiden mer noggrant. Då började man bl.a. använda timglas eller brinnande ljus, men sådana metoder var opålitliga och inte särskilt exakta.

Solen var det mest tillförlitliga sättet att mäta tid. Men på grund av hur jorden flyttar sig runt solen kan tiden när solen är som högst på himlen variera beroende på årstid. Att mäta efter solen är därför inte exakt.

Ensad tid tack vare tågen

En gång i tiden hade vi lokala tider och tidszoner i Sverige. Så var t.ex. skillnaden mellan Stockholm och Göteborg 24 min. Men i början av 1800-talet började kommunikationerna förbättras genom att järnvägar och telegraflinjer började byggas ut. Därigenom blev användningen av lokal tid ett problem, och det blev allt viktigare att kunna ange en exakt och mera allmängiltig tid.

År 1879 beslöts att gemensam tid skulle gälla i hela Sverige. Men det blev en lång debatt om vilken tid som skulle användas som normaltid. Både Stockholm och Göteborg hävdade att deras lokala tid skulle bli den gemensamma tiden. Slutligen enades man om att svensk normaltid skulle följa meridianen ungefär mitt emellan Stockholm och Göteborg.

Ett beslut i god svensk kompromissanda, således.

Lok vid veteranjärnvägen Brösarp-St. Olof, 2010.

Lärarinnan Lagerlöf i Landskrona

I vindsvåningen till skolhuset på Kungsgatan i Landskrona skrevs bland annat Gösta Berlings saga.

På hösten 1885 kom den 26-åriga Selma Lagerlöf till Landskrona för att tillträda sin tjänst som lärarinna på Elementarflickskolan[A]. Sin lärarinneexamen hade hon klarat av tidigare samma år.

I detta hus vid Kungsgatan och nuvarande Selma Lagerlöfs väg låg Elementarflickskolan.

Efter att först ha bott hos tulluppsyningsmannen och friherren C. G. von Düben, och sedan hos änkefru Marie F. Rönne vars dotter Alberta var lärarinna, flyttade Selma Lagerlöf 1888 till en vindslägenhet på Elementarflickskolan.[103]

> På dagarna var hon lärarinna på Elementarskolan för flickor en trappa ner och på nätterna satt hon och skrev på Gösta Berlings saga. Och inte sällan hade hon bläck på fingrarna när hon trädde in i skolsalen på morgonen.[104]

Selma Lagerlöf blev nära vän med Elise Malmros (en av Sveriges första kvinnliga bankkamrerer) som kom att betyda mycket för hennes engagemang i sociala frågor. Men också närheten till Köpenhamn blev viktig för Selma Lagerlöfs utveckling som författarinna. Under ett av besöken där sökte hon upp litteraturkritikern Georg Brandes[B], som sedan skrev en lysande recension av *Gösta Berlings saga* i Politiken vilket gjorde att Lagerlöfs debutroman kom att få internationell spridning.

[A] Kallades även Elementarläroverket, men jag använder *Elementarflickskolan* i enlighet med husförhörslängden Landskrona stadsförsamling (M) AI:78 (1886–1891) s. 66. Skolans föreståndarinna var för övrigt den 1834 i Bosarp födda Josefa Theofila Ahnfeldt.

[B] Dansken *Georg Brandes* (1842–1927) hade ett enormt inflytande över skandinavisk litteratur från 1870-talet och fram till sekelskiftet.

”I de vindsrum vilkas fönster här ovan synas författade Selma Lagerlöf 1888–1890 de kapitel ur Gösta Berlings saga vilka inbringade hennes första litterära utmärkelse.”

Inledningen till *Gösta Berlings saga* citeras ofta som exempel på berättarknepet att börja mitt i handlingen:

> Äntligen stod prästen i predikstolen. Församlingens huvuden lyftes. Så, där var han ändå! Det skulle inte bli mässfall denna söndagen såsom den förra och många söndagar förut.[105]

Mårbacka i Värmland

Selma Lagerlöf föddes 1858 på Mårbacka i Östra Ämterviks församling. Hösten 1882 började hon studera vid Högre lärarinneseminariet[A] i Stockholm. Fadern ville inte att hon skulle utbilda sig, men Selmas bror stöttade henne och gjorde det möjligt för henne att utbilda sig till lärare.

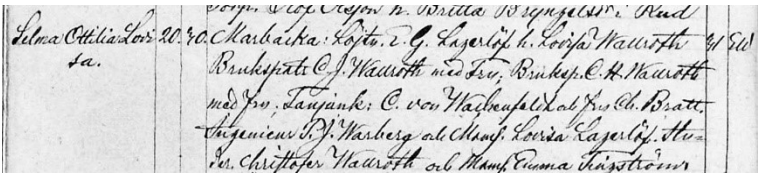

Selma Ottilia, född 20 november på Mårbacka. Som framgår ingick bland dopvittnena flera brukspatroner och militärer samt hustrur till sådana. Födelsebok Östra Ämtervik C:5 (1818–1859) s. 104.

[A] *Högre lärarinneseminariet* var en läroanstalt grundad 1861 efter att kvinnor fått tillträde till folkskolelärartjänster. Selma Lagerlöf hade alltså den mest kvalificerade utbildning som stod kvinnor till buds vid denna tid, om man inte fick understöd hemifrån och på så sätt kunde ta studenten privat och fortsätta till universitetet vilket öppnat för kvinnor 1872 (*Forskning och framsteg*, fof.se).

Under Selma Lagerlöfs tid i Landskrona skrev hon förutom *Gösta Berlings saga* (1891) även *Antikrists mirakler* (1897). Men 1893 flyttade hon från bostaden på skolan, och i november 1897 var det dags att lämna Landskrona och flytta till Falun[106]. Fastern Kajsa Lovisa Lagerlöf, som bott tillsammans med Selma sedan 1889, flyttade också till Falun.

Genom flitig brevväxling och besök höll Lagerlöf kvar minnet av Landskrona och vännerna där. Åtskilliga upplevelser från staden kom också att påverka hennes författarskap under resten av livet. Så blev till exempel fattigdomen, Frälsningsarmén och den spirande arbetarrörelsen som hon upplevt i Landskrona inspirationskälla till skrivandet av den 1912 utgivna *Körkarlen*.

> Det var en stackars liten slumsyster, som höll på att dö. Hon hade fått lungsot, och hon hade inte stått emot längre än ett år. I det längsta hade hon gått omkring och skött sina vanliga åligganden, men när det tog alldeles slut med krafterna, hade hon blivit skickad till ett sanatorium […] Nu låg hon till sängs i en trånga kammare, densamma, där hon hade bott som barn och ung, och väntade på döden.
>
> […] Två av dem är gamla och förfallna, ett par olyckliga landsvägsvandrare, som har slunkit in till staden mot helgen för att supa upp sina sammantiggda slantar. Den tredje är en man på några och trettio år. Han är mycket sluskigt klädd, han som de andra, men han är lång och välbildad och förefaller att ännu vara kraftig och obruten.[107]

Den bok som min generations skolbarn främst förknippar med Selma Lagerlöf är den med inledningen förlagd till sydskånska Västra Vemmenhög.

> Det var en gång en pojke. Han var så där en fjorton år gammal, lång och ranglig och linhårig, Inte stort dugde han till: han hade mest av allt lust att sova och äta, och därnäst tyckte han om att ställa till odygd.[108]

Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige utkom i två delar 1906–1907. Den skrevs med syfte att vara en läsebok i svensk geografi, och ingick i Bonniers läroboksserie ”Läseböcker för Sveriges barndomsskolor”. Liksom *Körkarlen* och flera andra av Lagerlöfs böcker har *Nils Holgersson* legat till grund för filmatiseringar.

Selma Lagerlöf blev 1909 den första kvinnan som fick Nobelpriset i litteratur och 1914 även den första kvinnan i Svenska Akademin.

Tillbaka till Mårbacka

Under de år hon utbildade sig till lärarinna hade hennes far kommit på obestånd och blivit tvungen att sälja Mårbacka. Men 1907 köpte Selma Lagerlöf tillbaka gården, och tre år senare även den mark som en gång tillhört den.

Selma Lagerlöf var 81 år gammal när hon dog av hjärnblödning och lunginflammation hemma på Mårbacka den 16 mars 1940.[109]

Mårbacka, 1986.

Stevenson i Saranac Lake

Författaren till Skattkammarön och Dr Jekyll och Mr Hyde sökte sig 1887 till en avlägsen stuga i nordöstligaste USA.

Omkring 15 km väster om vintersportorten Lake Placid i New York ligger Saranac Lake. Där hyrde den skotske författaren Robert Louis Stevenson och hans familj en stuga vintern 1887–1888.

Stevensons stuga i Saranac Lake.

Framför den öppna spisen i stugan planerade Stevenson en resa till Söderhavet. Efter att från sommaren 1888 ha åkt runt bland öarna slog han sig i december 1889 ner på Samoa, där han 1894 avled i en ålder av 44 år.

Klassiska äventyrsböcker

Robert Lewis (senare Louis) Stevenson föddes 1850 i Edinburgh, Skottland. Han var son till den framstående ingenjören och meteorologen Thomas Stevenson, främst känd som konstruktör av ett trettiotal fyrtorn.

Robert drabbades tidigt av bronkit, och olika slags sjukdomar kom sedan att följa honom livet ut. Han studerade bland annat ingenjörsvetenskap och juridik, men inledde sin karriär som resenär och författare när han var 25 år. År 1879 reste han till Kalifornien och gifte sig året därpå med Fanny Osbourne.

Under 1880–1887 vistades Stevenson i Europa. År 1883 utgavs *Treasure Island* (Skattkammarön) som Stevenson skrev för Fannys son Lloyd. Boken har ett färgstarkt persongalleri inklusive den enbente sjörövaren Long John Silver.

Tre år senare kom *The Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*, som liksom flera andra av Stevensons verk har handlingen förlagd till Skottland.

Av Robert Louis Stevensons övriga böcker kan nämnas *The Black Arrow* (1884, Den svarta pilen), samt *Kidnapped* (1886, Bortrövad) och dess uppföljare *Catriona* (1893), även kallad *David Balfour*.

”We are … living in a guide’s cottage in the most primitive fashion… I came back laden with buffalo skins, snow shoes and fur caps. Louis wants to have his photograph taken in his, hoping to pass for a mighty hunter or sly trapper”. Brev från fru Stevenson i Saranac Lake till en vän. Tidningsklipp i stugan där bilden visar henne och Robert Louis till höger.

Gabriel Jönsson och ollonborren

Författaren till Flicka från Backafall föddes i Ålabodarna där han hade utsikt över Öresund och Ven.

Musiktimme 1963 i realskolans tredje klass på Högre allmänna läroverket för gossar i Helsingborg[A]. Vi ska sjunga Gunnar Turessons tonsättning av Gabriel Jönssons *Flicka från Backafall* [B].

Då upptäcker jag att texten är censurerad, såtillvida att vissa rader saknas. Förmodligen befarade den som sammanställde vår skolsångbok att de hormonstinna tonårspågarna skulle bli otillbörligt påverkade av följande rader:

> Men när du står invid kyrkan om kvällen,
> tänk då att jag är en yr ollonborr,
> som utan lov tar en törn mot din tinning,
> och, medan du med små händerna slår,
> letar sig ner under bluslivets linning,
> allt medan månen i malvorna går.
> Känn att inkräktaren bara vill veta,
> om dina bröst bli som malvornas blom.

I ett hus på Ålabodarna under Nedre Glumslöv nr 5 bodde 1891 en ”krymplig” handlare vid namn Petter Jönsson och hans piga Johanna Jönsdotter. Den 18 juli året därpå fick Johanna en ”oä son” som gavs namnet Gabriel. Föräldrarna Petter och Johanna var således inte gifta, och de barn som föddes senare noterades också som ”oäkta”[110]. Förklaringen

[A] På denna ärorika läroanstalt har förutom Gabriel Jönsson utbildats personer som Bertil Ohlin, Henry Dunker, Ruben Rausing, Hans Alfredsson, Stellan Skarsgård – och jag.

[B] Dikten heter egentligen *Vid vakten* och gavs ut 1920 i samlingen *Flaskpost*.

ges i notering vid Gabriels födelse: ”Modern på grund af baptistiska åsigter vägrat låta döpa barnet”[111]. Sannolikt var Petter och Johanna vigda baptistiskt, vilket då inte var lagligt gällande.[A]

Lille Gabriel växte upp hemma på Ålabodarna. Han gick i skolan vid det tidigare nämnda läroverket där han dock kuggades i studentexamen. Han lyckades dock ta studenten som privatist i Malmö 1912, varpå han 1913–1917 läste humaniora i Lund där han även var medlem i ett litterärt sällskap.

År 1921 flyttade Gabriel Jönsson till Stockholm, och blev journalist på Stockholmstidningen och Svenska Dagbladet. Åtta år senare var han tillbaka i Skåne och arbetade på Sydsvenska Dagbladet.

I oktober 1936 ingick Gabriel Jönsson borgerligt äktenskap med Anna ”Annika” Sjövall från Landskrona. Efter att ha bott i Landskrona och Lund slog sig paret på 1940-talet ner i Malmö, där de stannade resten av sina liv.

Författaren och diktaren Gabriel Jönsson hämtade inspiration från Öresunds kustlandskap, liksom från ön Ven där han i många år under långa perioder hyrde ett hus. Bland hans utgivna diktsamlingar kan nämnas *Flaskpost* (1920), *Skånska somrar* (1935), *Kustland* (1941) och *Än sjunger Öresund* (1954). Han skrev även filmmanus till filmerna *Livet på landet* (1943) och *Flicka från Backafall* (1953), båda med Edvard Persson bland skådespelarna.

Gabriel Jönsson dog 1984 och hustrun Annika 1991. Graven på Glumslövs kyrkogård har följande inskription: ”Själv sjöng jag blott en liten stund. Sjung för mig evigt, Öresund!”. Texten är från slutstrofen i Jönssons dikt *Arv och Eget*, och finns tonsatt av Östen Warnerbring på hans album *Skåne* (1973).

[A] Därmed ansågs deras barn födda utom äktenskapet. Först i samband med religionsreformen 1952 kunde frikyrkopastorer få juridiskt gällande vigselrätt. Mina föräldrar gifte sig 1938 och löste problemet genom att utöver frikyrklig vigsel även gifta sig borgerligt, d.v.s. juridiskt giltigt. När Gabriels far dött gifte hans mor om sig borgerligt.

Maison Monet i Giverny

Impressionismens pionjär bodde och verkade under senare hälften av sitt liv i ett litet samhälle i Normandie.

Monets hus i Giverny.

Claude Monet räknas som konstriktningen impressionismens grundare och en av dess främsta företrädare. Han målade stadsvyer och landskap, ofta i serier med samma motiv där han studerade ljusets skiftningar under olika tider på dygnet. Monet ”lade den rena oblandade färgen på duken i små streck och punkter, så att ytan upplöstes i ett flimmer av ljus och färger[112]”.

Monet föddes i Paris den 14 november 1840, men familjen flyttade tidigt till Le Havre i Normandie. Mot slutet av 1850-talet tog han sig till Paris för att utbilda sig i måleri. Han tröttnade emellertid på det traditionella akademiska måleriet, och kom att tillsammans med bland andra Pierre-Auguste Renoir få ett nytt synsätt på måleriet. De målade ”effekterna av ljus utomhus med brutna färger och snabba penseldrag”, en konststil som senare blev känd som impressionismen.[113, A]

Under fransk-tyska kriget 1870–1871 vistades Monet i Storbritannien där han bland annat studerade landskapsmålningar.

Efter återkomsten till Frankrike bodde Monet i Argenteuil nära Paris. Där blev han på allvar trädgårdsintresserad och målade några av sina mest kända verk, däribland *Impression, soleil levant*

[A] Se även kapitlet *Renoir i Cagnes* s. 187.

(Impression Soluppgång) som skildrade ett Le Havre-landskap. Titeln på tavlan gjorde att en konstkritiker myntade uttrycket ”impressionism”, vilket avsågs vara en negativ benämning.

Sedan hans fru Camille avlidit av tuberkulos 1879 flyttade deras vän Alice Hoschedé till Monet för att hjälpa honom med hans två barn. När sedan Alice blivit änka gifte hon sig 1892 med Monet. Året därpå flyttade de till ett hus i Giverny i Normandie, där Monet byggde en ateljé och anlade en större trädgård. Under 1890-talet gjorde Monet resor till bland annat London och Venedig, men fortsatte att bo och måla i Giverny under resten av sitt liv.

Alice Monet dog 1911, medan Claude Monet avled den 5 december 1926.

Den japanska bron i Monets trädgård var ett motiv han ofta använde. Har man tur kan man på den fotografera en brud med tärnor. Ovan: En del av Monets ateljé.

Zorn flyttar hem till Mora

Konstnären Anders Zorn och hans maka Emma flyttade 1896 till Mora. Där slog de sig ner i det som kom att bli Zorngården.

År 1886 hade den 26-årige konstnären Anders Zorn köpt ett stycke mark vid Mora kyrka. Dit flyttade han en liten timmerstuga, som kom att byggas om och till i olika omgångar, särskilt sedan paret Zorn kommit hem från Paris 1896 och permanent slagit sig ned i Mora. För ritningarna svarade konstnären själv. Omkring 1910 stod Zorngården klar så som den ser ut hundra år senare.

Efter att Zorn flyttat hem blev han mer intresserad av hembygden, något som speglades i hans måleri. Av konstnärens scener från Siljansbygden, dess allmoge och urgamla traditioner kan nämnas *Dans i Gopsmorstugan* och *Midsommardans*.

På försommaren får han i Mora besök av prins Eugen. De resa omkring tillsammans och Zorn visar sin hembygd. En gång arrangerar Zorn en dans i Morkarleby, prinsen blir entusiasmerad och tar löfte av honom att måla dansen. På det sättet kom ”Midsommardansen” till, det verk där han anser sig ha gjort sitt innersta helt. Modellerna äro svågern, Jons Glad, och en kulla. De dansade på planen framför Zorngården och musiken gjordes av Anders som satt och visslade hela tiden.[114]

Dans i Gopsmorstugan. Zornmuseet, Mora.

Under de sista levnadsåren blev Zorns hälsa allt sämre. Han drabbades av blodförgiftning i buken och avled på Mora lasarett den 22 augusti 1920. När änkan Emma gick bort 1942 tillföll Zorngården svenska staten, som en del av makarna Zorns donation.

> Säkerligen finnes det få konstnärer, som kunna blicka tillbaka på en bana, så glänsande och framgångsrik som Zorns. Visserligen har han i sitt konstnärskap icke gått fri från mer eller mindre beaktansvärda anmärkningar, men bland alla sanna konstnärer och konstkännare har han åtnjutit och åtnjuter allt fortfarande det högsta anseende.[115]

Anders Leonard Zorn

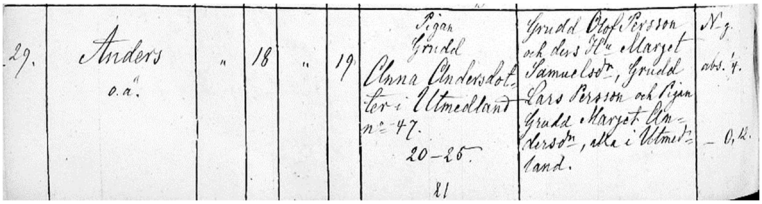

Födelsebok Mora C:10 (1854–1873) s. 109.

Anders Zorn föddes utom äktenskapet i Utmeland, Mora den 18 februari 1860. Hans mor var pigan Anna Andersdotter medan fadern var en tysk bryggare vid namn Leonard Zorn. Denne erkände faderskapet, men de gifte sig aldrig och Anders lär aldrig ha träffat sin far.

Som 15-åring påbörjade Anders Zorn sin utbildning vid Konstakademin i Stockholm, där han mest ägnade sig åt akvarellmålning. Med början 1881 reste han bland annat till Spanien, och slog sig sedan ner i London där han vann framgång som porträttmålare. På hösten 1885 gifte han sig med Emma Lamm, och tillsammans var de mestadels på resande fot. Vintern 1887–1888 bodde de i St Ives i sydvästra England, där Zorn gick över till oljemålning. Det blev inledningen på en mycket framgångsrik tid med många målningar som befäste hans internationella storhet, och på Världsutställningen i Paris 1889 tilldelades han den franska Hederslegionen.

Under sju resor i USA målade Anders Zorn många porträtt av bland annat bankirer, industrimagnater och politiker (däribland två presidenter), vilka var villiga att betala enorma summor för att bli

porträtterade av honom. Han började även med etsningar, vilket bidrog starkt till hans framgångar.

Men Zorn gjorde inte bara porträtt. I slutet av 1880-talet började han arbeta inom det område som kanske främst skulle bli hans kännetecken. Han hade länge intresserat sig för vatten och ljusreflexer, och nu ”komplicerade han motivet genom att placera en modell vid eller i vattnet och försökte skildra en syntes mellan natur och människa”[116].

Den svenske målaren Anders Zorns välbekanta nakenstudier av dalkullor och skärgårdsmamseller var ”alltför sinnesretande”, tyckte en tysk domstol i Berlin för 110 år sedan, 1911. Därför var de olämpliga för ”en publik som icke äger konstnärlig uppfattning”. Polisen hade tidigare tyckt samma sak och beslagtagit reproduktioner av verken.[117]

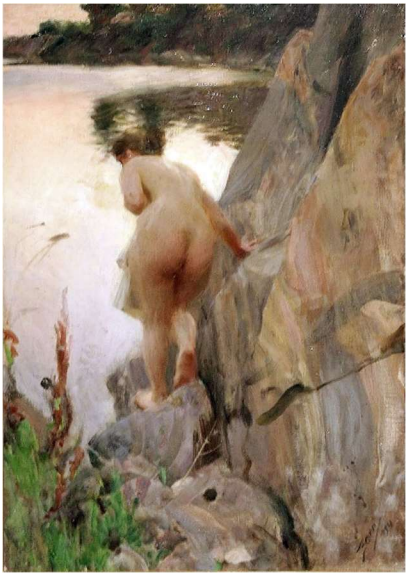

Självporträttet ovan målade Zorn 1915, medan ”Sommarafton” t.h. tillkom 1894.[118]

Elisabeth av Bayern och kejsar Frans Josef

Hon var en av Europas vackraste kvinnor, han var en av Europas mäktigaste män.

Elisabeth Amalie Eugenie föddes i München 1837 och var dotter till hertig Maximilian av Bayern och prinsessan Ludovika av Bayern. På våren 1854 gifte hon sig med sin kusin kejsare Frans Josef I av Österrike. Genom sin mor var hon även kusin med drottning Josefina (gift med Oscar I) av Sverige och Norge.

På grund av sin rastlösa, neurotiska läggning trivdes Elisabeth inte vid det konservativa hovet i Wien. Hon tillbringade därför en stor del av sin tid på resande fot, inte minst i Medelhavet där hon hade ett palatsliknande hus på Korfu.

Elisabeth ansågs vara en av sin tids vackraste kvinnor vilket hon var väl medveten om. Hon lade ner mycken tid på sitt utseende och ägnade bland annat flera timmar varje morgon åt sitt ankellånga hår. I sin våning hade hon låtit installera träningsredskap som hon dagligen genomförde ansträngande träningsprogram med.

Elisabeth (”Sissi”) var inte särskilt intresserad av politik. Men vid ett tillfälle grep hon in i politiken, då hon genom sitt stöd åt ungrarna bidrog till försoningen mellan Österrike och Ungern 1867.[XXI]

Familjetragedi och kejsarinnemord

År 1889 drabbades kejsarparet av en tragedi då sonen, kronprins Rudolf av Österrike, dog tillsammans med sin älskarinna i sitt slott vid Mayerling, troligen i en mord och självmord-tragedi. Efter denna händelse drog Elisabeth sig tillbaka från det mesta av det offentliga livet och klädde sig i svart under resten av sin levnad.

I september 1898 befann sig Elisabeth i Genève och var på väg till fots till en båt. Då attackerades hon av en italiensk anarkist. Han högg henne med ett vasst föremål som förorsakade en mindre skada på hjärtat.

”Sissis” stora salong i Hofburg, Wien.

Allt gick dock så snabbt att varken Elisabeth eller hennes sällskap förstod vad som hänt. Hon föll till marken av slaget, men kom snabbt på fötter igen. Eftersom hon bar en hårt snörd korsett hindrades blodflödet, och hon kunde ta sig till båten. Där blev hon dock medvetslös och fördes tillbaka till hotellet. De hastigt tillkallade läkarna kunde inte rädda hennes liv.

Turbulent men lång regeringstid

Frans Josef av habsburgätten var född 1830. Han blev kejsare av Österrike 1848, ett år med mycket oroligheter med bland annat Ungerns kamp för sin frigörelse. Den habsburgska staten stod i klar motsats till tidens demokratiska strömningar, och Frans Josef hade ingen förståelse för behovet av reformer. Hans regering gjorde därför en revision av författningslagen. Den innebar en återgång till en auktoritär styrelseform, och 1851 återupprättades ett enväldigt styrelseskick.

Kejsarens sovrum, Hofburg.

Bakslag i krigen mot Sardinien och Frankrike 1859 liksom Preussen 1866 resulterade i en författningsreform 1867. Denna innebar bl.a. att det ungerska kungadömet återupprättades, men i union med Österrike och med Frans Josef som kung. Utöver alla politiska motgångar drabbades Frans Josef även privat, däribland genom det tidigare nämnda Mayerlingdramat och mordet på ”Sissi”.

> Under alla dessa svårigheter och prövningar fyllde Frans Josef alla sina regentplikter med aldrig sviktande ansvarskänsla. Han var medelmåttigt begåvad men mycket samvetsgrann och ägnade även de minsta ärenden en omsorgsfull behandling […] vann han i hög grad sitt folks vördnad och aktning. Han blev liksom symbolen för sitt rike och nästan dess enda sammanhållande kraft.[119]

Den sista svåra prövningen kom i november 1914 när brorsonen och tronföljaren Frans Ferdinand och hans gemål Sophie mördades i Sarajevo, en händelse som kom att räknas som början på första världskriget.

Den 21 november 1916 avled kejsar Frans Josef på Schönbrunn. Med 68 år på tronen är Franz Joseph en av de monarker som regerat längst tid som myndiga.

Kapuzinerkirche i Wien är mest känd för det gravvalv för habsburgarna som finns under kyrkan. Här vilar kejsar Franz Joseph (1830–1916) omgiven av hustrun Elisabeth (1837–1898) och sonen Rudolph (1858–1889).

Steinbeck från Salinas

Sedan 1960-talet har John Steinbeck varit en av mina favoritförfattare. Jag har haft väldigt roligt åt hans färgstarka karaktärer i Det stora kalaset och djupt berörts av hans empatiska människoskildring i Vredens druvor.

John Ernest Stenbeck, Jr. föddes 1902 i Salinas, Monterey County i Kalifornien, och hade tysk, engelsk och irländsk bakgrund. Han kom att skriva ett 30-tal romaner, däribland den humoristiska *Cannery Row* (1945, Det stora kalaset) som handlar om udda och vinddrivna karaktärer i Monterey, och uppföljaren *Sweet Thursday* (1955, En underbar torsdag).

Till Steinbecks allra främst verk räknas *Grapes of Wrath* (1939, Vredens druvor) och *East of Eden* (1952, Öster om Eden).

Vredens druvor handlar om fattiga familjer som under depressionsåren drivits bort från sina gårdar och sökt sig västerut till Kalifornien. Den belyser den hänsynslöshet som de rika jordägarna visar mot de ditflyttade arbetarna, men också om den samhörighet som växer fram bland dessa.

Författaren John Steinbeck (1902–1968) föddes och växte upp i detta hus i Salinas nordost om Monterey.

I *Öster om Eden* berättas om två familjer i Salinasdalen och deras öden. Den är delvis baserad på Steinbecks egen familjs historia, men även en skildring av det goda och det onda i världen och med många bibliska referenser.

John Steinbeck fick 1962 Nobelpriset i litteratur, även den gången ett kontroversiellt val av mottagare.

Steinbeck med hustru Elaine på mottagning hos den svenske förläggaren efter nobelprisceremonin.[XXII]

Åtskilliga av Steinbecks böcker har filmats, däribland *Vredens druvor* 1940 med Henry Fonda i huvudrollen som Tom Joad, och *Öster om Eden* 1955 med den 23-årige James Dean i den manliga huvudrollen. Bland senare filmatiseringar av Steinbeck-romaner kan nämnas *Cannery Row* 1982 och *In Dubious Battle* (Våldsam skörd) 2016.

John Steinbeck var gift tre gånger. I äktenskapet med andra hustrun Gwyn Conger fick han två söner. Tredje giftet, med Elaine Scott, varade från 1950 till hans död i New York City i december 1968.

Utöver festliga romaner som En underbar torsdag skrev John Steinbeck även om fattiga arbetares vardagsslit i böcker som Vredens druvor.

Renoir i Cagnes

Impressionisten Renoir bodde och verkade sina sista sexton år i Cagnes-sur-Mer på franska Rivieran.

På 1890-talet drabbas konstnären Pierre-Auguste Renoir svårt av ledgångsreumatism. För att försöka lindra följderna av sjukdomen, och samtidigt finna ny inspiration, flyttar han 1903 till Cagnes-sur Mer i närheten av Nice i sydöstligaste Frankrike.

I sitt Maison Les Collettes i Cagnes målar han mot slutet av sitt liv sittande i rullstol. Han målar med penslarna fastklämda mellan sina förlamade fingrar, och främst i blossande, röda färgtoner. Med hjälp av en ung skulptör skapar han nu även en mängd skulpturer, ”huvudsakligen nakna kvinnofigurer, präglade av samma livsbejakande frodighet som målningarna”.[120]

Renoir dör i Cagnes den 3 december 1919, 78 år gammal.

”Ta en promenad i trädgården Domaine des Collettes så förstår du varför Renoir valde att bosätta sig här, mitt i en olivlund som vetter mot en fantastisk utsikt över den medeltida byn Haut-de-Cagnes, havet och de omgivande kullarna”.[121]

Impressionistisk banbrytare

Pierre-Auguste Renoir var född den 25 februari 1841 i Limoges i sydvästra Frankrike, och kom liksom Claude Monet att bli en av impressionismens banbrytare.

Auguste Renoir var den mest livsbejakande av impressionisterna. Hela hans verk är en lovsång till skönheten och livsglädjen. Mest intresserade han sig för människan. Medan de övriga impressionisterna reducerade människan till färgfläckar, blev hon det centrala motivet i hela Renoirs produktion.[122]

Badande kvinnor. Maison Les Collettes.

Efter att ha börjat som porslinsmålare kom Renoir från och med 1870-talet att måla några av konststilens största verk, däribland *Teaterlogen* (1874) och *Bal du moulin de la Galette* (1876). Hans främsta motiv var den nakna kvinnokroppen, men han målade även barn, blommor och landskap.

Renoir utvecklade en teknik med brutna penseldrag och använde djärva kombinationer av rena kompletterande färger för att fånga ljuset och rörelsen i objekten. Efter ett besök i Italien 1881 blev hans stil mer rak och klassisk.

Renoir och hans ateljé i Maison Les Collettes i Cagnes.

Titanics sista hamn

”Det började som en skakning på nedre däck” sjöng Mikael Wiehe 1978 i en sång om ett fartygs förlisning 66 år tidigare.[A]

Den 10 april 1912 inleder ångfartyget RMS Titanic[B] sin jungfruresa från Southampton på Englands sydkust. Cherbourg i Frankrike är första anhalten, och därefter angör fartyget irländska Queenstown[C] vid Cork innan det avseglar från Europa. Titanic beräknas vara framme i New York City på morgonen den 17 april.

Den 11 april lämnar Titanic Queenstown med drygt 2 200 passagerare och besättningsmän ombord. Strax före midnatt den 14 april kolliderar fartyget med ett isberg 60 mil sydost om Newfoundland. Klockan 02:20 sjunker Titanic med aktern nästan rakt upp i luften. Drygt 1000 människor finns då kvar på fartyget, ytterligare omkring 500 dör innan Cunard-linjens RMS Carphatia når fram till olycksplatsen vid fyratiden på morgonen.

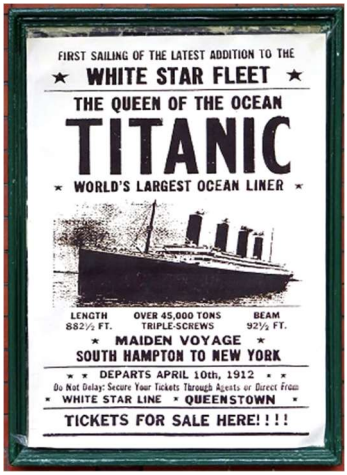

Affisch om jungfruresan. Titanic Experience, Cobh.

Titanic var för stort för att gå in i Queenstowns hamn, så passagerarna skeppades från denna kaj ut till fartyget inför avresan.

[A] *Titanic (Andraklasspassagerarens sista sång)* ingick i Mikael Wiehes album *Sjömansvisor* (1978).

[B] *RMS* = Royal Mail Ship, alternativt Royal Mail Steamer, kallades fartyg som fraktade post åt British Royal Mail, det brittiska postverket.

[C] Dagens *Cobh* hette *Queenstown* under åren 1849–1910.

Störst och osänkbart

Tillsammans med sitt systerfartyg Olympic var Titanic världens största fartyg. Det var byggt i Belfast och ägdes av Liverpool-rederiet White Star Line. Det var cirka 270 meter långt och 28 meter brett. Maxfarten var ungefär 22 knop eller ca 41 km/tim. Det hade tillstånd att ta 2603 passagerare och 944 besättningsmän.

Stora ansträngningar hade gjorts för att göra Titanic till ett säkert fartyg, men det var också byggt för att överträffa alla sina rivaler när det gällde lyx och överdåd. För förstaklasspassagerarna fanns det bland annat lyxiga restauranger, gymnastikhall, squashplan, ångbastu och massagerum.

Läget var på många sätt annorlunda för tredjeklasspassagerarna, inte bara vad gäller mat och bekvämlighet. De flesta som dog hade bott i tredje klass längst ner i fartyget, och inte fått tillåtelse att gå upp till båtdäck förrän de flesta livbåtar kommit i sjön. Av de 105 barnen ombord dog 73, samtliga från tredje klass.

Flera expeditioner har genom åren genomförts för att finna vraket, och 1985 lyckades en amerikansk-fransk expedition lokalisera och fotografera det på 4 000 meters djup. Året därpå genomfördes en amerikansk expedition. Då kunde man med hjälp av en specialkonstruerad ubåt och en fjärrstyrd robot med kamera i viss utsträckning även undersöka vrakets inre.

Sjökatastrofen har genom åren fortsatt att intressera, och åtskilliga artiklar och böcker har publicerats med varierande grad av sanningshalt. Den brittiska *A Night to Remember* (1958) anses vara den mest historiskt riktiga filmatiseringen, medan 1997 års romantiserade *Titanic* (med Kate Winslet och Leonardo DiCaprio) blev världens mest kommersiellt framgångsrika film.

Queenstowns (Cobhs) hamn var ofta den sista europeiska anhalten för atlantgående fartyg. Annie Moore och hennes två bröder reste från Cobh, och blev de första invandrare som kom till den 1892 öppnade ankomstplatsen på Ellis Island, New York. Staty i Cobh.

Postkontor bas för uppror

Kulhålen i den imponerande fasaden på O'Connell Street vittnar om att här inte enbart lämnats ut paket och stämplats frimärken.

Som ett led i kampen för ett självständigt Irland samlas i april 1916 ett tusental personer för att besätta viktiga platser i centrala Dublin. En del av dem marscherar mot General Post Office (huvudpostkontoret) på stadens huvudgata O'Connell Street. Efter en del gatustrider lyckas man ockupera byggnaden. Man hissar republikanska flaggor och en av ledarna, Patrick Pearse, proklamerar republiken Irland. Posthuset kommer att bli rebellernas högkvarter under större delen av upproret, ett uppror som sprider sig även till andra delar av Irland.

Stridigheterna pågår under några dagar, men de brittiska styrkorna kan slå ner upproret ganska lätt. Efter dagar av beskjutning tvingas de som ockuperat posthuset att evakuera byggnaden sedan en brand spridit sig dit. Lördagen den 29 april utfärdar Pearse order till sina mannar att ge upp, och meddelar att den provisoriska regeringen vid högkvarteret gått med på ovillkorlig kapitulation. Fjorton av revoltens ledare avrättas.

General Post Office i Dublin. Av den ursprungliga byggnaden återstår endast fasaden.

Bakgrund och efterspel

Britter och irländare har en månghundraårig, stormig och blodig gemensam historia, där irländarna länge löd – och led – under den brittiska kronan. Förhållandena för irländarna blev ännu värre efter reformationen. Mot slutet av 1600-talet infördes tvångslagar som berövade irländarna deras medborgerliga rättigheter och även på annat sätt diskriminerade dem.

Det brittiska parlamentet antog 1914 den omstridda ”home rule”-ordningen, som gav begränsat självstyre till den iriska ön. Men det stod snart klart att protestanterna i den nordliga provinsen Ulster inte ville ansluta sig till det i huvudsak katolska Irland.

Under första världskriget radikaliserades den irländska nationella rörelsen. En grupp med anknytning till det republikanska Sinn Féin-partiet anses ha legat bakom påskupproret i Dublin 1916.

Dess efterspel ledde till antibrittiska stämningar i hela det katolska Irland. Stora Sinn Féin-framgångar i parlamentsvalet 1918 följde, varpå medlemmarna sammanträdde i Dublin och utropade sig till irländskt parlament, valde egen regering och president.

Den svåra frågan om förhållandena i Ulster löste sig – hoppades man – genom att sex counties med huvudsakligen protestantisk befolkning bildade Nordirland, medan tre katolsk-dominerade counties tillfördes det som Sinn Féin kallade Republiken Irland.

I Nordirland har protestanterna utsatt den katolska minoriteten för diskriminering, bl.a. inom arbetsliv, boende och politiskt inflytande. Detta ledde genom åren till våldsamma konfrontationer mellan katolska och protestantiska grupper.

I den södra delen av ön fortsatte i flera etapper strävandena mot ett fritt Irland, och sedan 1949 är Eire en helt oberoende republik.

Charles Stewart Parnell (1846–1891) var en inflytelserik nationalistisk ledare och parlamentsledamot i det brittiskstyrda Irland.

Erövrade världen med rösten

En av världens främsta operasopraner växte upp på en gård några kilometer från Båstad.

På Svenstad 2 i Västra Karups socken föddes den 17 maj 1918 en dotter till hemmansägaren Nils Peter Svensson och hans hustru Justina (Stina). Dottern gavs namnet Märtha Birgit. Två år senare tog Nils över sin fars gård som låg alldeles intill, och flyttade dit med Stina och lilla Birgit. Det skulle dröja några år innan där fanns elektricitet och vatten indraget.

Birgit kom efterhand att hjälpa till med alla sysslor på gården. Hon gallrade betor, satte potatis, skördade hö och mjölkade kor. Hon levde således ett liv långt ifrån det hon senare skulle få som en av världens mest kända operasångerskor

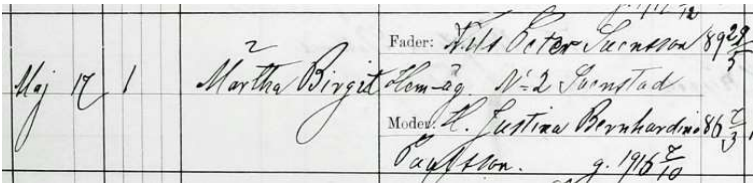

Födelsebok bok Västra Karup (L) CI 11 (1895–1922).

Birgit Nilsson började tidigt att sjunga, och när hon var fyra år fick hon ett leksakspiano av gårdens dräng, Otto.

> Det var stort som en större cigarrlåda och det hade en oktav i C-dur, de svarta halvtonerna var endast ditmålade. På det lilla pianot tog jag ut alla de melodier jag kunde sjunga och som låg inom oktavens omfång […] När jag började bli mer avancerad sprang jag till grannens och bad att få spela på deras orgel. Då tyckte väl Nils att tösen inte skulle störa dem, utan han köpte för 75 kronor en begagnad orgel åt mig.[123]

Hennes lärare i folkskolan, Erik Pamp, noterade hennes musikalitet. Han uppmuntrade henne att fortsätta studera, vilket dock föräldrarna inte ansåg passade för en som borde ägna sig åt lantbruk. Hon började i alla fall ta pianolektioner och sjöng i kyrkokör, och studerade sedan solosång och opera vid Kungliga musikhögskolan i Stockholm under åren 1941–1946.

I oktober 1946 debuterade hon i sin första operaroll på Kungliga Operan i Stockholm, och året därpå fick hon sitt verkliga genombrott som Lady Macbeth i Verdis opera *Macbeth*. Sitt första internationella operagästspel gjorde hon 1951 som Elektra i Mozarts *Idomeneo* i Glyndebourne, Storbritannien, och därefter följde otaliga framträdanden på de allra främsta opera- och konsertscenerna. Hon sjöng allt från Mozart till Puccini-operor, men blev framförallt känd genom Richard Wagners musik.

Birgit Nilsson gifte sig 1948 med veterinären Bertil Niklasson. Det var gifta under resten av Birgits liv.

> Vi har dragit åtskilliga varv runt jorden och sedan jag avslutade min karriär 1984 har vi landat i gemenskap och tar det något lugnare. Vi har samma humor, är nästan lika slarviga och har samma eviga kärlek till musik.[124]

"Hovsångerskan, Tysk och Österrikisk Kammersängerin." Gravsten på Västra Karups kyrkogård.

Birgit Nilsson avled den 25 december 2005 och begravdes på Västra Karups kyrkogård. Hennes uppväxthem i Svenstad är sedan maj 2010 museum, i enlighet med hennes egen önskan. Museet förvaltas och drivs av en stiftelse. Här finns en utställning om hennes liv, och det ges guidade visningar i boningshuset där möbler och andra privata tillhörigheter kan ses. Dessutom är stallet omgjort till ett mycket trevligt kafé.

Svenstad 2, Västra Karup.

Skalden Sjöberg i Ramlösa

Birger Sjöberg bodde på 1920-talet i ett hus på Källgatan i Ramlösa, Helsingborg. Större delen av hans lyriska och skönlitterära produktion tillkom där.

Birger Sjöberg föddes den 6 december 1885 i Vänersborg. Han började tidigt skriva, och fick i tonåren publicerat ett antal dikter, satirer och folklivsskildringar i en skämttidning. Familjen flyttade på hösten 1906 till Stockholm, där Birger började som volontär på Stockholms Dagblad.

Året därpå gick familjens flyttlass till Helsingborg. Där började Birger arbeta som journalist på Helsingborgs-Posten, som köpts av Birgers mentor på Stockholms Dagblad, J. G. Christensén. Tidningen på Södra Storgatan 15–17 hade bara fem anställda, så Birger Sjöberg fick skriva om ett stort antal ämnen. Bland annat skrev han kåserier under signaturerna ”Pa” och ”Päta”.[125]

Sedan hans föräldrar dött flyttade redaktionssekreterare Birger Sjöberg i november 1918 till Surbrunnsgatan 44 i Ramlösa, tillsammans med sin hushållerska Anna Maria Rosdahl. Hösten 1921 köpte han ett mycket näraliggande hus på Källgatan 12, dit han och Anna Maria flyttade i november.[126] Huset kallade han Villa Daghill.[A, 127]

Villa Daghill på Källgatan 12, 100 år efter att Birger Sjöberg köpte det.

[A] Huset byggdes kring sekelskiftet av baptistförsamlingen Ebenezer, som innan Sjöberg köpte det hade hyrt ut det till den 1899 bildade Ramlösa missionsförsamling (tillhörande Evangeliska Fosterlandsstiftelsen).

Sjöberg hade tidigt börjat arbeta med sina Fridas visor och framfört dessa vid enskilda musikaftnar. Visorna bygger främst på minnen från barndomsstaden Vänersborg, men vissa delar anknyter till upplevelser i Helsingborg. 1922 utgavs en samling med dessa visor som *Fridas bok*.

> Verket tillhörde en säreget svensk art där ord och musik äro intimt förbundna med varandra och räknade sålunda släktskap med samlingar av idylliska och humoristiska sånger som ligga insprängda i den rent lyriska litteraturen. Dess ämne är småstadens liv och stämningar sedda genom ett par enkla ungdomars ögon. Dess stil växlar mellan den parodiska komiken och den milt sentimentala stämningen.[128]

När *Fridas bok* kom ut slog visorna genast an på publiken, som uppskattade humorn och småstadsskildringen.

> Den okände tidningsmannen blev med ens berömd. Succén växte när han under 1923 gav sig ut på två landsomfattande visturnéer. Hans röst var inte stor och märkvärdig, men han ägde en scenisk gestaltningsförmåga som med små medel trollade fram gestalterna och underströk textens innehåll. Och hans språk hade en poetisk utstrålning som aldrig upphörde att fascinera.[129]

1924 debuterade Sjöberg som romanförfattare med *Kvartetten som sprängdes* [A], vilken blev en stor framgång såväl konstnärligt som försäljningsmässigt. Boken har många hänsyftningar till Helsingborg, och huvudpersonen journalisten Cello lär vara ett lätt maskerat självporträtt av författaren. Framgångarna gjorde att han vid slutet av 1924 slutade sitt arbete vid Helsingborgs-Posten.

Birger Sjöberg.[xxiii]

[A] En filmversion gjordes 1950 av Sjöbergs debutroman. Senare skrev Hasse Alfredsson ett manus till en tv-serie baserad på boken, och regisserade den i sex avsnitt uppdelade *Kvartetten som sprängdes* som till stor del var inspelad i Helsingborg.

Efter de stora framgångarna med *Fridas bok*, *Kvartetten som sprängdes* och turnéer med Fridas visor blev dock Sjöberg alltmer splittrad och uppriven, och genomgick personliga kriser med åtföljande depressioner.

> Hans tredje och sista bok, *Kriser och kransar*, gripande, stundom sublim i sin bitterhet och förtvivlan, men också bisarr och svårtillgänglig, delvis rent av obegriplig. Efter diktarens död har utkommit *Fridas andra bok*, till vilken han efterlämnade ord och toner.[130]

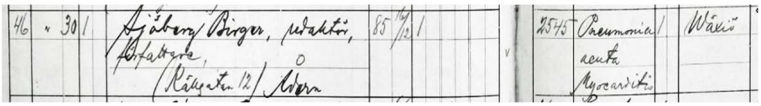

Den 43 årige Birger Sjöberg avled av ”pneumonia acuta, myocaritis”[131] (akut lunginflammation, hjärtmuskelinflammation) under ett turnébesök i Växjö den 30 april 1929. Han begravdes på Donationskyrkogården i Helsingborg. Huset på Källgatan övertogs av hans trogna hushållerska Anna Maria.

”Fridas skald vilar under denna sten som vänner av hans diktning reste. April 10, 1930.”

Sam Cooke från Clarksdale

Med sin blandning av gospel, R&B och pop blev Sam Cooke en av soulmusikens tidigaste och främsta förgrundsfigurer.

I början av 1930-talet bodde predikanten Charles Cook med sin hustru Annie och deras tre barn på Seventh Street i Clarksdale, Mississippi. Den 22 januari 1931 födde Annie Cook en pojke som fick namnet Sam.

Två år senare flyttade familjen Cook till Chicago, där Sam tidigt började sjunga i kyrkan tillsammans med sina syskon. Som sextonåring blev han medlem i gospelkvartetten The Highway QCs, och några år senare värvades han över till de ytterst framgångsrika Soul Stirrers. Sam Cooks uttrycksfulla stämma i Soul Stirrers-inspelningar som *Touch the Hem of His Garment* och *The Last Mile of the Way* vittnar om hans storhet som gospelartist.

Det var dock främst genom scenframträdandena som Soul Stirrers unge förgrundsfigur blev populär. Hans tilltalande yttre och utstrålning försatte den yngre delen av gospelpubliken – inte minst den kvinnliga – i extas, och bidrog till att göra Soul Stirrers än mer populära.

På 2303 Seventh Street i Clarksdale, Mississippi, föddes Sam Cooke.

A change is gonna come

År 1957 lade Sam Cook till ett *e* i slutet av namnet, och tog steget över till vad som skulle bli en ytterst framgångsrik profan solokarriär där standardlåtar som *Moonlight in Vermont* och *Summertime* ingick i repertoaren. Men det var med sina egna nummer som han fick de stora skivsuccéerna, nummer som stil- och repertoarmässigt kom att påverka åtskilliga andra artister. Här kan nämnas poplåtar som *You Send Me*, *Only Sixteen* och *Twistin' the Night Away*; liksom soulklassiker som *Bring it on Home to Me* och *A Change is Gonna Come*. Framförallt är det dock Sam Cookes sångstil och röstbehandling som haft stor påverkan.

Arrangemangen på Cookes inspelningar innehöll ofta stråkar och bakgrundskör, men den 1963 utgivna lp:n *Night Beat* är ett undantag. På denna avspända, bluesfärgade platta är Cooke och hans magnifika röst verkligen i förgrunden, inramad av få men skickliga musiker som gitarristen Barney Kessel och organisten Billy Preston. Utöver nummer som Willie Dixons *Little Red Rooster* och spiritualen *Nobody Knows the Trouble I've Seen* finns här framförallt Cookes egna ypperliga bluesnummer *Mean Old World* och *Laughin' and Clownin'*.

Utöver att vara sångare och låtskrivare var Sam Cooke dessutom affärsman, och en av de första afroamerikanska artisterna med eget musikförlag och ett skivbolag, SAR Records. På SAR gavs bland annat ut plattor med Soul Stirrers, The Valentinos (bröderna Bobby och Cecil Womack) och Johnny Taylor.

Tragisk död på motell

Den 11 december 1964 sköts Sam Cooke till döds på ett motell i Los Angeles, 33 år gammal.

Sam Cooke var gift och hade tre barn. Men likt många andra kringresande artister hade han otaliga tillfälliga förhållanden.

Den aktuella kvällen tog Cooke och en ung kvinna vid namn Lisa Boyer in på ett motell. Medan Cooke besökte badrummet tog Boyer de flesta av Cookes tillhörigheter (sannolikt inklusive en stor summa kontanter) och lämnade snabbt rummet. Lite senare ringde hon polisen och påstod att hon kidnappats.

När den alkoholpåverkade Cooke kom ut från badrummet och upptäckte vad som hänt blev han rasande. Han tog sig till motellföreståndarens kontor där han trodde att Boyer gömt sig. Handgripligt bråk uppstod mellan föreståndaren Bertha Franklin och den halvnakne Sam Cooke, ett bråk som slutade med att Franklin sköt Cooke.

Polisutredningen blev ytterst summarisk – en skjuten svart man i den delen av staden var knappast något ovanligt – och vid den rättsliga prövningen blev slutsatsen att Franklin agerat i självförsvar.

Omständigheterna kring dödsfallet blev snabbt föremål för åtskilliga kontroverser och konspirationsteorier, däribland dessa: Var det verkligen Franklin som sköt Sam Cooke? Hade Boyer haft i uppdrag att locka honom i en fälla? Låg det ekonomiska intressen bakom – från managerns sida eller från Cookes fru Barbara, som bara några dagar efter begravningen inlett förhållande med sångaren Bobby Womack?[132]

> Sams död visade hur skiftande hans liv varit. Det var delvis därför som folk såg det – och fortsätter att se det – som mystiskt. Hur kunde han ha varit mannen med den sköna rösten, det oskyldiga leendet, och även vara ute med en prostituerad? Människor såg bara den sida av honom som de tilläts se – sidan han kunde visa dem – nattklubbssångaren eller soulartisten. Sedan, under en kväll, med en kula, lades alla dessa olika sidor ihop – och rasade samman.[133]

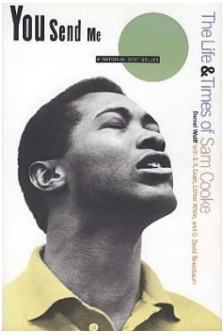

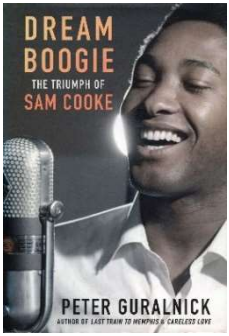

Daniel Wolff och Peter Guralnik hör till dem som skrivit biografier om Sam Cooke.

Västernstjärna dödad av resväska

Vi kör Highway 79 mellan Tucson och Phoenix i Arizona. Vi ser ett minnesmärke krönt av en häst med nedböjt huvud. Vi stannar.

Tom Mix med hustru nr 3, Victoria Forde.[XXIV]

Thomas Hezekiah Mix var född 1880 i Pennsylvania. Iklädd sin vita kostym, enorma hatt och ridande på hästen Tony blev han stjärna i många av de tidigaste västern-filmerna. Totalt medverkade han åren 1909–1935 i hela 291 filmer, varav nästan alla var stumfilmer. Han spelade alltid en mycket väl-artad cowboy. Han rökte aldrig, och han gick in i en saloon bara om han måste dit för att haffa skurken.

I djärva ridscener var han sin egen stuntman. Han älskade också att köra bil i hög fart.

Den 12 oktober 1940 körde han Highway 79 mot Phoenix. I en oväntad kurva måste han bromsa hårt. En tung resväska i hans bagage kom på glid och slog av en halskota. Mix dog ögonblickligen. Mannen som hade levt farligt i många år på hästryggen dödades i sin bil av en kappsäck.[134]

På platsen där Tom Mix dog står ett minnesmärke med följande text:

Jan. 6. 1880 – Oct. 12. 1940. In memory of Tom Mix whose spirit left his body in this spot and whose characterization and portrayals in life served to better fix memories of the old west in the minds of living men.

Innanför Alcatraz murar

Fängelseön utanför San Francisco har hyst åtskilliga av USA:s värsta brottslingar, inklusive Al Capone.

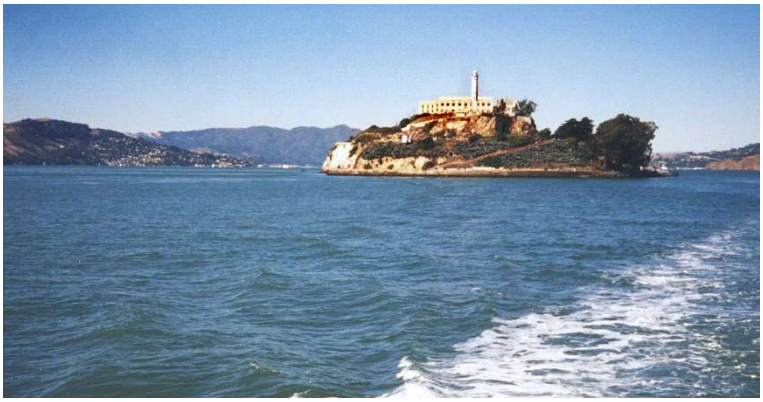

Två kilometer norr om Fisherman's Wharf i San Francisco ligger ön Alcatraz, eller La Isla de Alcatraces (pelikanön) som den kallades medan San Fransisco-området fortfarande tillhörde Mexiko. Kalifornien blev 1850 USA:s 31:a delstat, och då började amerikanska armén uppföra ett militärfängelse på Alcatraz.

Mot slutet av 1920-talet användes det knappast längre av armén. Vid den tiden var det många kända och i media flitigt omskrivna brottslingar som John Dillinger vilka flera gånger lyckades rymma från de fängelser runt om i USA där de placerats. Således letade USA:s justitiedepartement efter en plats där man kunde internera personer som man ansåg måste helt isoleras, d.v.s. en inrättning som i princip var omöjlig att rymma från. Alcatraz blev lösningen, och där byggdes det tidigare militärfängelset till ytterligare.

Al Capones cell.

I augusti 1934 transporterades de första 53 internerna, alla tillhörande de mest brottsbelastade och rymningsbenägna av landets kriminella, till det federala fängelset på Alcatraz. En av dessa allra första interner var den beryktade Chicagogangstern Al Capone. Åtskilliga andra omskrivna brottslingar kom efter hand att interneras på Alcatraz, däribland George ”Machine Gun” Kelly och Robert ”The Birdman” Stroud.

Genom åren förekom såväl uppror som flyktförsök på Alcatraz, händelser som utgjort tacksamt stoff åt författare och filmmakare. Så var till exempel 1962 fyra av internerna inblandade i ett flyktförsök där utgången inte är slutgiltigt klarlagd. De lyckades visserligen ta sig ut från fängelset, men den allmänna uppfattningen är att de sannolikt drunknade när de simmande försökte ta sig till fastlandet. Filmen *Escape from Alcatraz* (1979) med Clint Eastwood är baserad på händelsen.

Den federala fångvårdsanstalten på Alcatraz lades ner 1963. Under resten av 1960-talet var ön vid ett par tillfällen ockuperad av protesterande grupper ur den amerikanska urbefolkningen. På hösten 1972 beslöts att Alcatraz skulle bli rekreationsområde, och därefter har olika delar av ön och dess byggnader successivt gjorts tillgängliga för besök. Sedan 1973 har årligen mer än 800 000 personer åkt med turbåtarna från San Franciscos hamn till platsen som härbärgerat så många av landets mest kända grova brottslingar.

Högst tillfälligt internerad. Foto: Ingemo Nilsson, 1996.

Ramblin' on my mind

Inom bluesen är väl knappast någon mer mytomspunnen än Robert Johnson. Vi lämnar dock dennes mytologiska förehavanden med mörkrets makter därhän och beger oss till Texas.

Den 23 november 1936 befinner sig skivbolaget Vocalions producent Don Law i ett rum på Gunter Hotel i San Antonio. Där har han satt upp en transportabel inspelningsutrustning, med vilken han spelar in artister som han placerar framför en mikrofon i ett angränsande rum. Mikrofonen är troligen av akustiska skäl placerad i ett av rummets hörn, och den/de som spelas in har därför ryggen vänd åt resten av rummet.

En 25-årig musiker vid namn Robert Johnson sitter framför Don Laws mikrofon i rum 414 på hotellet. Han är uppenbarligen en driven artist med väl genomarbetade arrangemang, klar röst och distinkt gitarrspel, och han anpassar sig lätt till 78-varvsformatets speltid om ca 2½ minut.

Om Don Law vid dagens slut kunnat se in i framtiden hade han sannolikt varit mer än nöjd med resultatet. Han har material till åtta skivsidor, med titlar som *Kind Hearted Woman Blues*, *I Believe I'll Dust My Broom*, *Sweet Home Chicago*, *Ramblin' on My Mind* samt det som kommer att bli artistens största framgång, *Terraplane Blues*.

And I feel so lonesome,
you hear me when I moan
When I feel so lonesome,
you hear me when I moan
Who been drivin' my Terraplane[A]
for you since I been gone.

Gunter Hotel, San Antonio.

[A] *Terraplane* var en billig personbil tillverkad av Hudson 1933–1933.

Senare samma dag får Don Law ett telefonsamtal. Robert Johnson har lyckats ställa till det för sig och hamnat i arresten. Den 26 november är han i alla fall tillbaka på hotellet, men den dagens inspelningsarbete resulterar bara i *32:20 Blues*. Påföljande dag sammanstrålar Johnson och Law än en gång och spelar då in sju nummer, däribland *Walkin' Blues* och *Cross Road Blues*.

Rum 414 som det såg ut 2014.

Inflytelserika inspelningar

Sexton skivsidor blev alltså det totala resultatet av Robert Johnsons första inspelningar. Det skulle bli ytterligare tretton nummer, men de gjordes i Dallas i juni 1937. Lite mer än ett år senare var Robert Johnson död.

Robert Johnsons inspelningar räknas bland de mest inflytelserika inom bluesen. Många av hans nummer kom att ingå i åtskilliga musikers repertoar och spelas in i otaliga versioner.

Platsen för Robert Johnsons inspelningar har genom åren varit föremål för olika åsikter. Men enligt Victor Di Valentino vid San Antonio Blues Society har ARC[A] bekräftat att det var på Gunter Hotel som Don Law gjorde inspelningarna. Något dokumenterat stöd för att det skulle varit just i rum 414 som det skedde har jag inte stött på, men så uppges av såväl hotellet som San Antonio Blues Society.[135]

Last fair deal gone down, inspelad på Gunter Hotel den 27 november 1936. Skivan finns i hotellets lobby.

[A] *Vocalion* ingick i ARC, American Record Corporation.

Per Albin-linjen till Skånes försvar

I samband med andra världskrigets utbrott 1939 började man bygga en försvarsanläggning längs Skånes kust. Officiellt hette den Skånelinjen, men är mest känd som Per Albin-linjen.[A]

Avsikten med försvarslinjen var att förhindra främmande trupper att ta sig iland. Sammanlagt byggdes 1 063 värn på en sträcka av 55 mil utmed hela den skånska kusten och en bit in i Blekinge.

> I slutet på trettiotalet när krigsmolnen började hopa sig över Europa insåg den svenska regeringen och Försvarsmakten att krig inte kunde uteslutas. För svensk del ansåg man bl.a. att den södra kusten var ett utsatt område för en fientlig invasion och då i synnerhet från tyskt håll. Därför började man 1939 att bygga en försvarslinje från trakterna kring Båstad längs kusten ända till trakterna kring Vieryd i Blekinge.[136]

Skånelinjen utgjordes av bunkrar och värn av betong och en barriär av taggtråd. Värnen var framförallt kulsprutevärn, observationsvärn och kanonvärn. De var strategiskt placerade så att man kunde anlägga korsande eld mot angripare på väg att ta sig iland från havet.

Vid stranden i Rydebäck ligger ett av Per Albin-linjens många värn.

[A] *Skånelinjen* fick sitt mera folkliga namn efter Per-Albin Hansson, som var Sveriges statsminister under krigsåren.

Värnen bemannades av lokala värnkompanier med värnpliktiga soldater, vilka ofta hämtades från de äldre årsklasserna. Värnen var inte avsedda att vistas i under en längre tid, och soldaterna bodde därför i bl.a. baracker, skolor och tältförläggningar.

Per Albin-linjen var till stor del färdig redan 1940, men förstärkning genom anläggande av skyddsrum, eldställningar, taggtråds- och stridsvagnshinder fortsatte fram till krigsslutet 1945.

Skånelinjen är sedan länge avvecklad, men åtskilliga av värnen finns kvar.

Per Albin-linjens östligaste värn är ett kulsprutevärn och ligger vid Väbynäs i Ronneby kommun. Liksom de flesta av värnen täcktes det med stenar för att döljas från havssidan och för att får ett bättre skydd mot granateld.

Även vapenfria, s.k. samvets-ömma, var engagerade i skyddet av den skånska kusten genom att dra taggtrådshinder, som här vid Yngsjö.

Den knästående mannen med tång i händerna är min far Hugo Nilsson.

Mississippi delta blues

I nordvästra Mississippi odlades bomull och sågades timmer. Men området var också bördigt ur musikalisk synpunkt.

Musikologen Alan Lomax har hösten 1941 rest till Mississippi för att göra inspelningar åt kongressbiblioteket i Washington. Han kommer då till Stovall Farms, ca 15 km norr om Clarksdale. Där arbetar den 26-årige McKinley Morganfield som traktorförare, men han spelar även gitarr och sjunger i en stil främst påverkad av den kraftfulle Son House.

Mot slutet av augusti spelar Lomax in *Country Blues* och *I Be's Troubled* med McKinley Morganfield. Året därpå gör han ytterligare ett antal inspelningar, både med Morganfield ensam och som medlem i gruppen Son Sims Four.

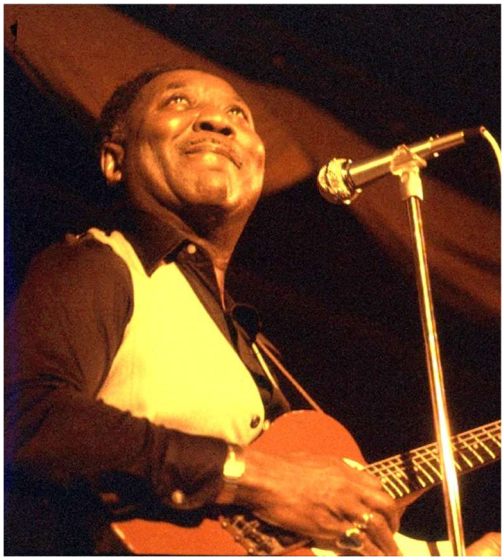

Muddy Waters (McKinley Morganfield), 1976.

Sex år senare har McKinley Morganfield tagit den jordnära deltabluesen med sig till Chicago, och med 78-varvaren *I Can't Be Satisfied/I Feel Like Going Home* fått den första i en lång rad framgångar under namnet Muddy Waters. Ett tjugotal år senare turnerar han världen runt och är, tillsammans med B.B. King, bluesens främste företrädare.

Dockerys farm

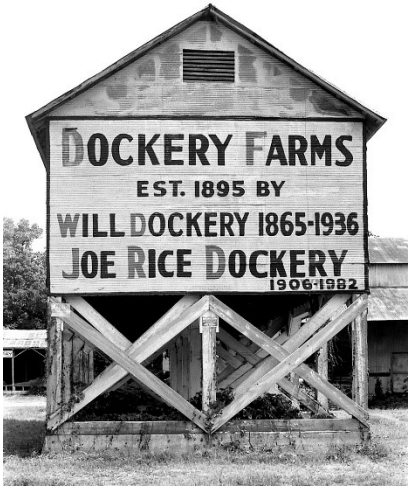

År 1895 köpte Will Dockery drygt 100 kvadratkilometer mark i hjärtat av Mississippis bördiga deltaområde[A] i avsikt att odla bomull. Många lantarbetare fick jobb hos Dockery, däribland Bill Patton och hans familj som flyttade dit 1897. Där fanns också Henry Sloan, en äldre musiker som blev en viktig förebild för Pattons gitarrspelande son Charley.

Charley Patton kom att leva ett kringfarande liv som musiker, men hade Dockerys som huvudsaklig bas under större delen av sitt liv. Kring Dockerys rörde sig också andra musiker som influerades av Patton och varandra, däribland Willie Brown, Tommy Johnson och Son House. År 1930 flyttade Chester Burnett till området och påverkades mycket av Patton. Burnett blev senare känd som Howlin' Wolf.

Från 1929 och fram till Pattons död 1934 spelades ett fyrtiotal nummer in med hans kraftfulla stämma och drivande, rytmiska gitarrspel. Den påverkan han hade på andra artister och på bluesens utveckling, direkt eller genom inspelningarna, gör att Charley Patton verkligen förtjänar epitetet "Founder of the Delta Blues".

Charley Pattons "Pony Blues" spelades in 1929. Detta ex. ägdes 1988 av David Evans, Memphis.

[A] *Mississippideltat* kallas området huvudsakligen i nordvästra staten Mississippi mellan floderna Mississippi och Yazoo. Det ska alltså inte förväxlas med det område där Mississippi rinner ut i Mexikanska golfen.

Countrymusikens tempel

I centrala Nashville ligger Ryman Auditorium, varifrån legendariska Grand Ole Opry sändes under mer än trettio år.

Radioprogrammet *Grand Ole Opry* har inneburit genombrott för otaliga countrymusiker, men också varit en fast punkt för många redan etablerade artister. Dessutom har programmets framgång bidragit till att Nashville sedan länge varit ett betydande musikcentrum, oavsett genre.

Det hela startade när radioprogrammet *The WSM Barn Dance* började sändas 1925. Tre år senare påannonserade radiomannen George D. Hay det med orden ”for the past hour we have been listening to music taken largely from Grand Opera, but now we will present The Grand Ole Opry”.[137]

Namnet fastnade. Programmet blev snabbt populärt, och man började sända från en större studio för att ge plats åt åhörare och låta deras reaktioner bli en del av sändningen. Tillströmningen gjorde att man efter hand behövde flytta till allt rymligare lokaler.

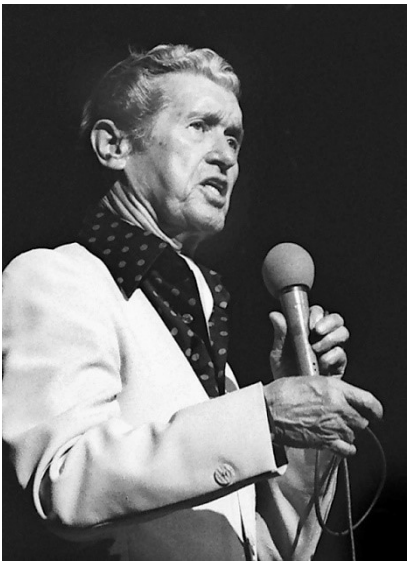

Dessutom kom Grand Ole Opry mot slutet av 1930-talet att sändas över större delen av USA, och den musik som presenterades fick enorm genomslagskraft.

Länge dominerades Grand Ole Opry av instrumentala inslag, men sedan Roy Acuff 1938 gjort entré med sånger som *The Wabash Cannonball* blev sångnumren alltmer framträdande i programmet.

”The king of country” Roy Acuff på Grand Old Opry 1980.

År 1942 flyttades sändningarna till Ryman Auditorium på 5th Avenue, en stor gudstjänstlokal som byggts 1892 och fram till 1904 hetat Union Gospel Tabernacle. Här höll Grand Ole Opry sedan till i över trettio år, med medverkan av artister som Hank Snow, Hank Williams, Loretta Lynn, Johnny Cash och många andra av countrymusikens största.

Ryman Auditorium, 116 5th Avenue North, Nashville.

Opryland

Sedan våren 1974 sänds USA:s äldsta fortlöpande radioprogram från nöjesområdet Opryland och dess Grand Ole Opry House med sina 4 400 sittplatser. Där framträdde den 26 april 1980 bland annat äldre artister som Porter Wagoner, Roy Acuff och Hank Snow. Wagoner stod även på scenen den 27 september 1996, liksom nyare stjärnor som Martina McBride och Garth Brooks. Och så rullar det på in på 2020-talet, med en blandning av gammalt och nytt.

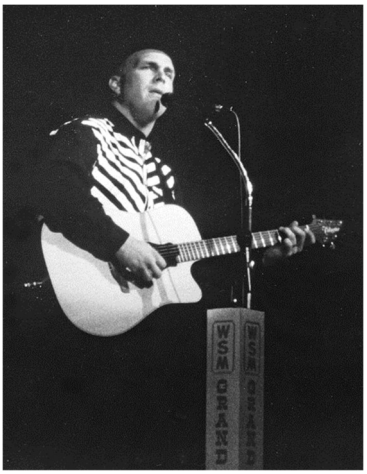

Ryman Auditorium används fortfarande, och vintertid sänds Grand Ole Opry från den historiska konsertlokalen på 5th Avenue.

Den oerhört populäre Garth Brooks var en av artisterna på Grand Old Opry 1996.

Operation Overlord

Stranden kallades Omaha Beach. Mer än 4 000 amerikanska soldater dödades eller sårades här en dag i juni 1944. Kanske dog någon just där vi står.

Omaha Beach, Normandie.

Under andra världskriget har Tyskland lagt under sig stora delar av Europa. Längs Frankrikes nordkust, framförallt i Normandie och området kring Calais, har tyskarna byggt befästningar och lagt ut minor, taggtråd och andra hinder för att stoppa de allierade[A] från att komma in i landet sjövägen.

De allierades invasion av Frankrike är sedan länge planerad när man på morgonen den 6 juni 1944 drar igång det som fått namnet Operation Overlord. Fallskärmstrupper börjar släppas ner en halvtimme efter midnatt, och 06:20 inleds huvudanfallet sjövägen. Längs en 4 mil bred front i Normandie lyckas de allierade, trots stora förluster under kraftig beskjutning, landsätta trupper, etablera brohuvuden och sedan fortsätta vidare inåt landet.

Med glidflygplan landsatta trupper tog man tidigt kontrollen över den viktiga klaffbron över Caenkanalen i Ranville. Bron kom att få namnet Pegasus bridge efter brittiska fallskärmsjägarnas symbol.

[A] De *allierade* var inledningsvis Frankrike, Polen och Storbritannien vilka ingått en pakt för att stödja varandra vid ett eventuellt angrepp från Tyskland. Även andra inom det brittiska samväldet, däribland Kanada, ingick. Sovjetunionen och USA anslöt sig senare till alliansen.

Andra världskriget i korthet

Andra världskriget räknas som historiens största mänskliga konflikt, med över 50 miljoner döda. Kriget fick avgörande konsekvenser som fortsätter att prägla världen än i dag. Det s.k. kalla kriget under 1900-talets andra hälft, men också bildandet av FN och EU, har sin bakgrund i kriget.

Andra världskriget anses ha börjat med Tysklands anfall mot Polen den 1 september 1939, men flera konflikter som kom att ingå hade då redan pågått i flera år. Snart involverades åtskilliga länder på ett eller annat sätt i kriget. Två motsatta läger bildades, där de så kallade axelmakterna hade det naziststyrda Tyskland som ledande kraft medan de allierade leddes av Storbritannien.

Axelmakterna hade i flera år stark medvind, men sedan vände det. Vid Stalingrad stod vintern 1942–1943 ett av världshistoriens blodigaste slag. Det slutade med ett avgörande nederlag för Tyskland och blev en av krigets viktigaste vändpunkter. En annan är USA:s inträde i kriget på de allierades sida sedan Japan i december 1941 anfallit den amerikanska flottbasen Pearl Harbor på Hawaii.

I Europa kunde kriget avslutas på våren 1945, mycket tack vare sovjetiska Röda arméns frammarsch österifrån[A]. I Asien dröjde det dock till sensommaren, då Japan kapitulerade efter att USA använt atomvapen mot dem.

Under kriget var Danmark och Norge ockuperat av tyskarna, medan Sverige var neutralt[B]. Men att bevara neutraliteten var en svår balansgång där eftergifter åt båda sidor gjordes. Inte minst efter kriget har eftergifterna åt Tyskland kritiserats.

Tyskarna fick köpa järnmalm av Sverige till sin krigsindustri, och tågtransporter av tyska soldater och materiel genom Sverige till det ockuperade Norge tilläts. Britterna å sin sida försågs med bl.a. kullager och luftvärnskanoner från den svenska industrin.

[A] I västeuropeisk och amerikansk historieskrivning framhävs oftast de s.k. västmakternas insatser, medan de sovjetiska uppoffringarna och insatserna ges en betydligt mindre framträdande roll. Den allmänna uppfattningen har ytterligare påverkats av otaliga USA-producerade tv-serier och filmer som till exempel *The Longest Day* (Den längsta dagen, 1962).

[B] Vad gäller *finska vinterkriget* 1939–1940 var Sverige inte neutralt, utan ”icke krigförande part” och skickade mycket krigsmateriel till Finland.

Nazismen och dess offer

Vi går sakta genom området. Alla är vi djupt berörda av de fasansfulla grymheter som människor här utsatt andra människor för.

Utöver alla de soldater och civila som sårades och dödades i andra världskriget 1939–1945 fanns också många som gick under på grund av den förföljelse som det nazistyrda Tyskland inledde 1933. Utsatta var bland annat politiska motståndare, mentalsjuka, handikappade, romer och judar.

Vägen till Auschwitz gick från hatets propaganda över till utdefiniering[A], diskriminering och segregation av människor. Därefter följde hopsamling och koncentration, deportering och slutlig fysisk förintelse i speciellt byggda anläggningar.[138]

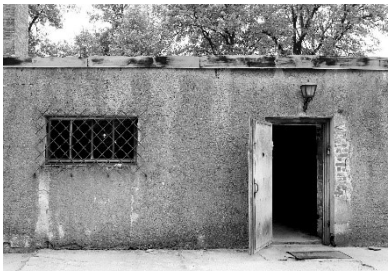

Gaskammare i Auschwitz.

I dessa ”speciellt byggda anläggningar”, koncentrationslägren, utsattes människor för bland annat omänsklig tortyr, plågsamma experiment och – om de fortfarande levde – avrättning i gaskamrarna.

Totalt räknar man med att drygt en och en halv miljon romer och strax över sex miljoner judar dödades, varav huvuddelen i de koncentrationsläger som med början 1940 upprättades med ett uttalat syfte att utrota judarna. ”Vi måste kämpa tills han [juden] är förintad, och vi kommer att förinta honom”[139].

[A] Från det att nazisterna kom till makten 1933 gick det snabbt från att diskriminera till att ledarna tog beslutet att utrota ett helt folk, ”Den slutliga lösningen”.

Ett av koncentrationslägren låg i polska Oświęcim (Auschwitz), cirka sex mil väster om Kraków.

> Auschwitz-Birkenau är den planerade slutstationen för er alla. Sedan maj 1944 körs tågsätten med boskapsvagnarna praktiskt taget ända fram till gaskamrarna […] Mellan mitten på maj och mitten av juli 1944 lossas här de täta transporterna med sammanlagt 437 000 ungerska judar, av vilka 320 000 genast vid ankomsten sorteras bort och in på den korta promenadvägen till omklädningsrummen och duschrummen[A] och efter bara några timmar har förbränts till rök och aska.[140]

Auschwitz-Birkenau var det största av Nazitysklands koncentrations- och förintelselägerkomplex. Dit deporterades 1,3 miljoner människor, varav 1,1 miljoner dog i lägret. Nittio procent av dem var judar, de flesta mördades i gaskamrarna. De övriga var polacker, romer, sovjetiska krigsfångar och personer av annan nationalitet, liksom homosexuella.

Befrielse

Under hösten 1944 nådde Sovjetunionens Röda armén fram till Warszawa. Nazisterna gav då order om att koncentrationslägren i Polen skulle utrymmas.

Evakueringen av Auschwitz-Birkenau inleddes den 18 januari 1945. De flesta av de 66 000 fångarna som fanns i lägret tvingades marschera i riktning mot Tyskland. Tusentals av dem sköts längs vägen eller dog av utmattning.

Medan fångarna evakuerades vidtog tyskarna sina sista åtgärder för att undanröja bevisen för de ohyggliga brott de begått i lägret. De brände dokument, sprängde krematorier och satte eld på de lagringsbaracker som innehöll egendom som stulits från utrotningens offer.

> Soldater från den 60:e armén vid den första ukrainska fronten öppnade portarna till koncentrationslägret Auschwitz den 27 januari 1945. Fångarna hälsade på dem som autentiska befriare. Det var en paradox i historien att soldater som formellt representerade den stalinistiska totalitarismen gav friheten till nazistiska totalitarismens fångar.[141]

[A] I vad som vilseledande kallades *duschrum* dödades fångarna med gas.

Teaterchef Bergman i Helsingborg

Landets genom tiderna yngste teaterchef ledde under två år landets äldsta stadsteater.

Vid inspelningen 1943 av filmen *Hets*[A] var den 25-årige Ingmar Bergman manusförfattare och regiassistent. Under inspelningen fick Bergman anbud att komma till Helsingborg och bli chef för Sveriges äldsta stadsteater.

> Jag köpte mitt livs första hatt för att ge intryck av en stadga som jag knappast ägde, reste till Helsingborg och besåg teatern. Den var i ett bedrövligt skick. Lokalerna var slitna och smutsiga, man spelade i genomsnitt två gånger i veckan och statistiken visade på tjugoåtta betalande per föreställning.[142]

Bergman accepterade dock erbjudandet och flyttade till Helsingborg, där han först bodde på Hjälmshultsgatan och sedan på Norra Storgatan/Springpostgränden[143].

> Helsingborgarna mötte oss med översvallande vänlighet och gästfrihet. Vi blev ofta bjudna på nattamat hos någon storborgare. Då ensemblens medlemmar infann sig efter föreställningen hade de övriga gästerna redan ätit och förlustade sig med att se de uthungrade aktörerna ta för sig av mat och dryck vid de omdukade och dignande borden.[144]

Teatern på Prästgatan i Helsingborg där Ingmar Bergman var chef.[xxv]

[A] I *Hets* gjorde Stig Järrel sin formidabla rollgestaltning av den sadistiske latinläraren Caligula.

Som teaterchef från och med höstsäsongen 1944 lyckades Bergman ”under två spelår där åstadkomma teater av ett slag som inte var vanligt”[145]. Bland annat gjorde han Shakespeares *Macbeth*, Hjalmar Bergmans *Sagan* och skrev och regisserade en anmärkningsvärd nyårsrevy. ”Hans iscensättning av Olle Hedbergs *Rabies* samma år väckte sådant uppseende att ensemblen fick resa till Stockholm på gästspel”.[146]

> Vi spelade och repeterade ständigt. Första året gav vi nio program på åtta månader. Andra året blev det tio. Vi övade tre veckor och hade premiär den fjärde. Ingen pjäs gick mer än tjugo gånger utom vår andra nyårsrevy som var en väldig framgång och gick trettiofem gånger. Vårt dagliga liv tillhörde teatern från nio på morgonen till elva på kvällen.[147]

Men efter två år i Sundets pärla var det dags för nya utmaningar. På hösten 1946 flyttade Bergman till Göteborg. Därefter följde en sällsynt lång och framgångsrik karriär som manusförfattare, teater- och filmregissör. Det är främst som s.k. demonregissör hans namn blev ett av världens mest kända i filmsammanhang. Till Bergmans omfattande produktion hör bland annat ett 60-tal filmer och tv-produktioner samt 172 teateruppsättningar.[148]

Ingmar Bergman dog på Fårö den 30 juli 2007, 89 år gammal. Han är begravd tillsammans med sin hustru Ingrid på Fårö kyrkogård.

Teatern i Helsingborg

Den teaterbyggnad där Ingmar Bergman arbetade uppfördes på 1870-talet, på ungefär samma plats där den 1817 byggda så kallade Teaterladan legat. Teatern låg nordväst om korsningen Prästgatan –Bruksgatan med fasad mot Prästgatan. Sedan stadens nya teaterbyggnad uppförts norr om Konserthuset revs den gamla teatern 1976 trots våldsamma protester.

Kapitulation i Reims

Rummet i skolbyggnaden har väggarna klädda med kartor över Europa. Här undertecknas Tysklands kapitulation. Efter fem och ett halvt år är andra världskriget därmed i princip slut för Europas del.

"Ikes" högkvarter i Reims.

Efter slaget vid Stalingrad 1943 trängde de sovjetiska trupperna tillbaka tyskarna västerut mot Berlin, och i och med invasionen i Normandie i juni 1944 började även västmakterna sin marsch mot den tyska huvudstaden. Framryckningarna reglerades genom fortlöpande avtal mellan de allierades överbefälhavare "Ike" Eisenhower och sovjetiska Röda armén.

I februari 1945 träffades Storbritanniens Winston Churchill, USA:s Franklin D. Roosevelt och Sovjetunionens Josef Stalin på Krim för överläggningar. Där bekräftade de bland annat en tidigare överenskommelse om hur Tyskland efter dess fall skulle delas i ockupationszoner.

Stridsledningsrummet i tekniska högskolan.

Situationen för Tyskland blev allt trängre, och den 30 april 1945 tog Hitler slutligen konsekvenserna och begick självmord i sin bunker i Berlin.

Fred i Europa

Några månader tidigare hade Eisenhower upprättat sitt högkvarter i en del av den dåvarande tekniska högskolan i Reims i norra Frankrike.

Efter Berlins fall och Hitlers självmord skickade Tysklands rikspresident Karl Dönitz sina representanter till Reims för att fredsförhandla.

Klockan 02:41 den 7 maj 1945 undertecknade det tyska överkommandots representant general Alfred Jodl kapitulationen.

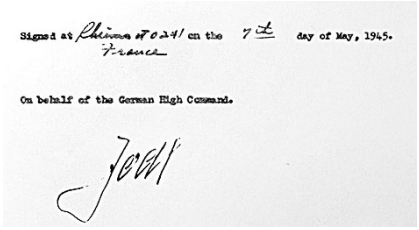

Alfred Jodl undertecknar kapitulationen. Musee de la Reddition, Reims.[xxvi]

Efter undertecknandet blev det en intensiv och prestigeladdad dragkamp på högsta nivå om när, var och hur detta oerhörda glädjebesked skulle lämnas ut. Moskva protesterade mot detaljer i kapitulationen, vilket ledde till att en ny version skrevs under i Berlin kvällen efter. Då hade klockan hunnit passera midnatt i Sovjetunionen, vilket är anledningen att man där firar händelsen en dag senare. Dessutom behövde ledarna i Washington, London och Moskva större delen av den 7 maj på sig för att enas om hur de skulle kungöra krigsslutet.

Till slut kom Harry Truman[A], Winston Churchill och Josef Stalin överens om att världen skulle få beskedet den 8 maj klockan 9 Washington-tid, d.v.s. klockan 15 i London och 16 i Moskva.

[A] Efter att USA:s president Roosevelt (född 1882) avlidit den12 april 1945 efterträddes han av sin vicepresident, Harry S. Truman (1884–1972).

Men allt var inte lugnt i och med detta. Britterna fick nämligen höra att den franske ledaren general Charles de Gaulle tänkte stjäla rampljuset genom att hålla tal redan klockan 20 den 7 maj. Detta var extra känsligt med tanke på den spända relationen mellan Churchill och de Gaulle. Man meddelade då de Gaulle vad man kommit överens om, och han valde att flytta sitt tal så att fredsbeskedet kunde delges i enlighet med överenskommelsen.

STOCKHOLMS-TIDNINGEN

STORMFLOD AV HÄNFÖRELSE VÄRLDEN RUNT EFTER FREDSBUDET

SEGERN PROKLAMERAS I DAG

Tyskarna i Norge följer kapitulationsordern

Stockholmstidningen, tisdag 8 maj 1945.

Brist på varor

I Sverige var vi lyckligt förskonade från krigets fasor, men påverkades ändå. Bristen på varor gjorde ransonering nödvändig, och ransoneringskort utfärdades till befolkningen där det framgick hur mycket var och en fick handla. Ransonering av en del varor fortsatte, eller återupptogs, även några år efter krigsslutet.

STATENS LIVSMEDELSKOMMISSION

Inköpslicens för textilvaror

i och för bosättning

LICENSKUPONGHÄFTE

"Inköpslicens för textilvaror" med kuponger som skulle lämnas vid inköpstillfällena. Denna utfärdades i Bräkne-Hoby den 17 augusti 1945 för Gudrun Gustavsson, som 26 år senare blev min svärmor.

Picassos ateljé i Antibes

I det borgliknande Château Grimaldi hade konstnären Pablo Picasso några mycket produktiva månader på 1940-talet.

Pablo Picasso föddes 1881 i Malaga i spanska Andalusien, och flyttade 1895 till Barcelona. Där studerade han vid ett flertal konstskolor fram till 1904, då han flyttade till Paris. Han kom att bli 1900-talets dominerande konstnärsgestalt, och genom ”sitt oupphörliga, ofta chockerande nyskapande stod han ständigt i centrum för konstvärldens uppmärksamhet”[149].

Ett 1100-talsslott i Antibes kom på 1300-talet i den genuanska ätten Grimaldis ägo och kom därför att kallas Château Grimaldi. Staden Antibes köpte slottet 1925 och gjorde det till muséum.

År 1946 erbjöds Pablo Picasso av Musée Grimaldis föreståndare tillgång till en rymlig ateljé i stora salen på andra våningen. Där var Picasso verksam och mycket produktiv under några månader på hösten 1946, och skapade bland annat sin kända *La joie de vivre*. Han flyttade därefter till Vallauris nära Antibes och blev kvar på franska Rivieran till sin död 1973.

Picasso donerade 23 målningar och 44 teckningar till Grimaldimuséet. 1966 omvandlades det till Musée Picasso Antibes, där man idag har mer än 200 verk av Picasso.

Denna Picasso-staty står vid Musée Picasso i Antibes, medan Los Pichones (Duvorna) gjordes i Cannes 1957 och finns på Museu Picasso i Barcelona.

En dramatikers uppväxt i Genarp

Poeten, författaren och dramatikern Lars Norén bodde under större delen av sin uppväxt i Skåne där hans far var källarmästare på ett hotell.

I hörnet av Bygatan och Gödelövsvägen i Genarp ligger ett större hus som en gång inrymde ett hotell. Dit flyttade familjen Mattis och Britt Norén i juli 1951 efter att dessförinnan ha bott i Kävlinge. Mattis hade nämligen fått tjänst som hotellets källarmästare.[A]

Sonen Lars Göran Ingemar var född den 9 maj 1944 i Engelbrekts församling i Stockholm, men kom att tillbringa omkring tio av sina uppväxtår i Genarp. Något år in på 1960-talet flyttade han till Stockholm, där han redan 1963 debuterade som författare med diktsamlingen *Syrener, snö*. Den kom genom åren att följas av ytterligare diktverk.

Men det är som pjäsförfattare och dramatiker Lars Norén främst blivit känd. Pjäsen *Amala, Kamala* visades på tv 1971, och

[A] I media och uppslagsverk brukar anges att familjen flyttade till hotellet i Genarp 1948. Men enligt flyttlängderna i Kävlinges respektive Genarps församlingar kom hovmästare Mattis Norén ensam från Huddinge till hotellet i Kävlinge i oktober 1948. Hustrun Britt och barn kom från Västra Skrävlinge till Kävlinge i maj 1950. Därefter flyttade källarmästare Norén med hela familjen från Kävlinge till hotellet i Genarp i juli 1951.

1973 gjorde han debut som scendramatiker med *Fursteslickaren* på Dramaten. Den följdes bland annat av de delvis självbiografiska *Natten är dagens mor* (som utspelar sig på ett förfallet Skånehotell på 1950-talet) och *Kaos är granne med Gud*, vilka även sändes i tv 1984 i mycket uppmärksammade versioner. Ytterligare ett hundratal pjäser har Norén som upphovsman, och han hade även åtskilliga regiuppdrag såväl i Sverige som utomlands.

> Pjäserna är ofta likartat komponerade och konflikterna redovisas med hänsynslös uppriktighet. Fadershat, ångestfylld rådvillhet och kärlekslöshet är återkommande temata. Det rör sig om svarta mässor, där personerna klär av varandra och sig själva i desperata utbrott av äckel och vanmakt.[150]

> De väldiga textmassorna med människor som gömmer sina neuroser bakom kaskader av ord och en speltid på ibland fyra timmar har efter hand nått en mer avklarnad form.[151]

Lars Norén utkom 2008 med *En dramatikers dagbok*, ett verk om drygt 1600 sidor som spände över fem år av hans liv. Den följdes av ytterligare tre delar.

Lars Norén dog i Stockholm den 26 januari 2021, 76 år gammal.

Hotellet i Genarp

Lars Norén har själv berättat om vad åren i Genarp betydde för hans författande. Inte minst tog han starka intryck av sin fars alkoholism och modern som inte stod ut med att bo i Skåne, men också av hotellmiljön och samhället.

> Det var ett ganska stort hotell med flera olika klassers matsalar – första klass, terum, ölhall där det fanns biljardbord och spelautomater. Och sedan var det åtta sovrum. Det var en oerhörd blandning av människor. Det var de rika bönderna, det var arbetare, det var äldre damer, det var begravningar, bröllop. […] Och sedan hade vi smörgåsbord på söndagar och då kom de skånska familjerna och åt. Då kunde det gå till så att de först åt ett ordentligt skrovmål, precis som i en Fritiof Nilsson Piratennovell, de åt kopiöst och sedan satt de och sov i två tre timmar. Och sedan åt de igen […] Det fanns några rika bönder som söp upp sina gårdar på hotellet. En av dem hade en häst med kärra – det här låter som ryskt 1800-tal. Men när han var full hjälpte vi honom ut i kärran och så slog vi på hästen och så gick han hem genom åkrarna.[152]

Olympiska spelen i Helsingfors

Så fick då äntligen Finland arrangera ett sommar-OS 1952, med det fjorton år tidigare invigda stadion som huvudarena.

I det idrottsligt framgångsrika Finland drömde man tidigt om att få arrangera ett sommar-OS i Helsingfors. En arkitekttävling utlystes, beslut togs och det som kom att kallas världens vackraste stadion invigdes 1938. Då kom andra världskriget emellan.

Men 1952 blev det i alla fall Finlands tur att arrangera olympiska sommarspel, med Olympiastadion i Helsingfors som huvudarena.

När de femtonde olympiska spelen invigdes den 18 juli hade de finska löparlegendarerna Paavo Nurmi och Hannes Kolehmainen äran att tända den olympiska elden.

För första gången i spelens historia deltog en trupp från Sovjetunionen, och efter att ha varit utestängda från deltagande vid spelen 1948 i London tilläts tyska och japanska idrottsutövare åter att delta.

Emil Zátopek.[XXVII]

Tjeckiske Emil Zátopek var en av spelens största stjärnor. Han tog tre guldmedaljer i långdistanslöpning, medan han fru Dana Zátopková vann damernas spjuttävling.

De svenska insatserna på själva Olympiastadion var kanske inte så lysande. Gångaren John Mikaelsson var i alla fall först i mål på stadion på 10 km-distansen, ”Ragge” Lundberg tog brons i stavhopp efter att ha tagit sig över 4,40 (inte ens *pappa* Duplantis var ju född då), och 7,10 räckte till en 7:e plats för längdhopparen Karl-Erik ”Cacka” Israelsson.

Israelsson hade för övrigt ett par år senare stor framgång som sångare med den sentimentala schlagern *Gamle Svarten*.

Bortsett från de stadionanknutna idrottsgrenarna hade svenskarna stora framgångar. Totalt blev Sverige fyra i medaljskördsligan med 12 guld, 13 silver och 10 brons i bland annat boxning, brottning, kanot, gymnastik och ridsport.

Den svenske tungviktsboxaren Ingemar Johansson blev diskvalificerad för passivitet i finalen mot amerikanen Ed Sanders, och fråntogs sin silvermedalj. För detta blev Johansson allmänt förnedrad i svensk sportpress, beskylldes för feghet och ansågs ha dragit skam över sitt fosterland.

Men fajtern Ingemar kom tillbaka. En framgångsrik karriär som kulminerade när han blev världsmästare 1959 gav honom upprättelse. Den en gång så utskällde Ingemar Johansson blev nationalhjälte och ”Ingo” med hela svenska folket. På 1980-talet fick han också äntligen sin OS-medalj, sedan Olympiska kommittén insett att de inte hade rätt att frånta en idrottare dennes medalj.

Totalt deltog närmare 5 000 aktiva från 69 länder i tävlingarna. Endast 510 av de tävlande var kvinnor. Spelen omfattade 149 grenar i 17 sporter.[A]

Utsikt från tornet över stadion.

När spelen genomfördes hade Finland betalt nästan hela sitt betungande krigsskadestånd till Sovjetunionen. De olympiska spelen kom därigenom att innebära en betydelsefull nystart för landet.[B, 153]

[A] För jämförelse se *Den första olympiaden,* s. 9.

[B] *Skadeståndet* var slutbetalt ett par månader efter spelens avslutande. Det utgjordes till stor del av varor, och den sista av dessa varutransporter passerade gränsen till Sovjetunionen den 19 september 1952.

Sun-studion i Memphis

Många av de inspelningar som gjordes i en liten studio i Memphis har haft ovärderlig betydelse för den moderna musikens utveckling.

Det är den 5 juli 1954. I en liten inspelningsstudio på 706 Union Avenue i Memphis testar tre unga män några långsamma låtar. I kontrollrummet konstaterar den 31-årige skivbolagsägaren Sam Phillips att det låter OK, men inte mer. Musikerna tar en paus, dricker coca-cola.

Plötsligt tar trions 19-åring upp sin gitarr. Han börjar spexa och sjunga i ösigare tempo, och med en helt annan gnista än tidigare. Den 28-årige Bill Black tar upp sin bas och hänger på, 23-årige gitarristen Scotty Moore följer efter. Sam Phillips sticker in huvudet och frågar vad dom sysslar med. ”Vi vet inte”, blir svaret. ”Försök hitta nånstans att börja, och gör sen om det igen!” uppmanar Phillips och återgår till kontrollrummet.

Låten är *That's All Right*, en gammal blues av Big Boy Crudup. De tar om den några gånger innan allt sitter. Ett par kväller senare jobbar de med Bill Monroes bluegrassklassiker *Blue Moon of Kentucky*, och ger den en liknande behandling.

Mindre än två veckor efter första försöket med *That's All Right* kommer 45-varvaren ut med *Blue Moon of Kentucky* på andra sidan.

I detta rum skrevs musikhistoria.

Blues, country och rockabilly

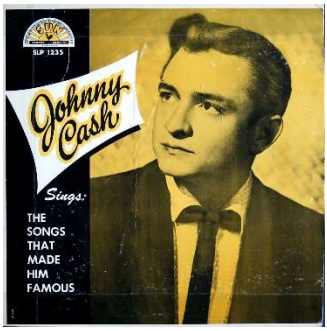

Med erfarenhet som skivpratare kom 22-årige Alabama-födde Sam Phillips 1945 till Memphis, där han jobbade på radiostationen WREC. I januari 1950 öppnade han dörrarna till sitt Memphis Recording Services på 706 Union Avenue. Där gjorde han inspelningar åt etablerade skivbolag som Modern/RPM i Los Angeles och Chess i Chicago, inspelningar färgade av akustiken i den 9 x 5 meter lilla studion och där känsla ansågs viktigare än teknisk perfektion.

Första framgången kom i form av *Rocket 88* med Ike Turner's Kings Of Rhythm, vilken blev en hit i Jackie Brenstons namn för Chess våren 1951. Därefter följde Roscoe Gordons *Booted* (Chess), B.B. Kings *3 O'Clock Blues* (RPM) och Howlin' Wolfs *How Many More Years* (Chess), liksom inspelningar med artister som Bobby Bland och Joe Hill Louis.

Under 1952 började Sam Phillips ge ut skivor på den egna etiketten Sun. På en av de första svarade Walter Horton med sitt kraftigt förstärkta munspel för ett av efterkrigsbluesens främsta instrumentalnummer, *Easy*. Rufus Thomas gav 1953 Sun dess första kommersiella framgång med *Bear Cat*, och sedan följde plattor med Little Junior Parker, James Cotton, Little Milton Campbell och många andra.

Sam Phillips spelade även in country, och i november 1955 gick Johnny Cash debutplatta *Cry! Cry! Cry!* in på försäljningslistorna. Även rock'n'roll-artister som Carl Perkins, Billy Lee Riley och Jerry Lee Lewis, samt Roy Orbison, kom att söka sig till Sunstudion, där inspelningarna försågs med det bandeko Phillips var en mästare i att hantera.

"Breathless" var Jerry Lee Lewis fjärde platta och spelades in i januari 1958.

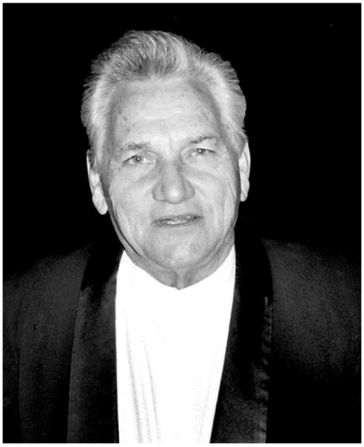

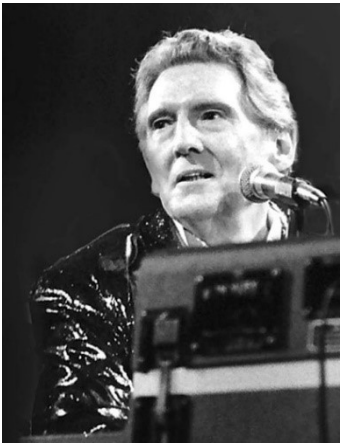

Vid firandet av Jerry Lee Lewis (t.h.) 61-årsdag 1996 medverkade även Billy Lee Riley.

Mot slutet av 1950-talet satsade Sam Phillips på två nya skivstudior. Han övergav den gamla och blev efter hand mer intresserad av annan affärsverksamhet än skivor. På 1980-talet återställdes emellertid lokalerna på 706 Union, och sedan 1987 finns där åter en verksam inspelningsstudio som bland annat använts av irländska U2.

706 Union Avenue, Memphis 1980.

Vid vårt besök 1996 hade man snyggat till fasaden och arrangerade även guidad tur i lokalerna.

Det där med Elvis

19-åringen som i juli 1954 fick ut en platta med *That's All Right* och *Blue Moon Of Kentucky* var Elvis Presley.

Gitarristen på den plattan – och många andra inspelningar med Elvis – hette Scotty Moore. 1996 berättade Scotty för mig att han några veckor innan inspelningen med Elvis hade fått spela in en skiva med sin egen grupp Starlite Wranglers.

– Den sålde antagligen i sådär en tio exemplar, ha-ha-ha. Men det var förstås det där med Elvis som slog![154]

Bill Black, Elvis Presley och Scotty Moore i Sun-studion 1954. [xxviii]

Musikskaparen Matassa

En av de viktigaste musikprofilerna i New Orleans var Cosimo Matassa. I hans skivstudio på North Rampart Street lades grunderna till New Orleans-R&B.

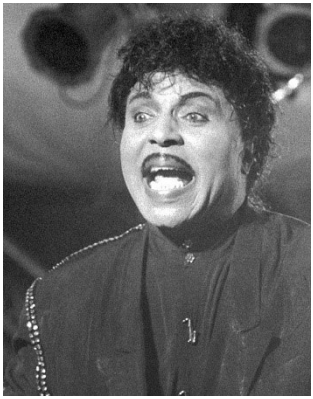

Little Richard, 35 år efter inspelningen av "Tutti Frutti".

Det är den 14 september 1955. Skivinspelning pågår i en studio i New Orleans. Den 22-årige sångaren är missnöjd med utfallet. Under en paus vill han avreagera sig och börjar spela piano och för full hals sjunga en ösig låt med delvis oanständig text. En ung kvinna vid namn Dorothy LaBostrie får direkt i uppdrag att göra en mer inspelnings- och radiospelningsmöjlig text.

Efter att ett par andra låtar spelats in är den av LaBostrie sanerade texten klar. Det finns ingen tid att göra något arrangemang. Sångaren säger att han inte har någon röst kvar, men uppmanas ändå att sjunga. Och han börjar såhär:

Womp-bomp-a-loo-momp alop-bomp-bomp
Tutti Frutti, aw-rootie (x 5)
Awop-bop-a-loo-mop alop-bomp-bomp! [155]

Efter tre tagningar sitter allt som det ska. Little Richards *Tutti Frutti* kommer en dag att kallas "ljudet av rock 'n' rollens födelse" [156].

Huset vid hörnet av North Rampart och Dumaine där otaliga R&B-storsäljare spelades in.

Mannen bakom många hits

På 1940-talet var den från Sicilien inflyttade John Matassa delägare i ett företag på North Rampart 838–840 i New Orleans, där det bland annat tillhandahölls köksutrustning och grammofonskivor. Omkring 1945 inrättades även en liten inspelningsstudio, som Johns 18-årige son Cosimo fick ansvara för.

Med den sinnrike Cosimo Matassa som ljudtekniker kom J & M Studio att flitigt anlitas av skivbolag som Imperial och Atlantic, liksom senare Specialty och Chess. Annie Lauries *Since I Fell for You* och Roy Browns *Good Rockin' Tonight* hörde till de tidigaste skivsuccéerna. Musiker som trumpetaren Dave Bartholomew, saxofonisten Lee Allen, basisten Frank Fields och trumslagaren Earl Palmer var ofta på plats i studion, och bidrog starkt till det framgångsrika resultatet.

Mot slutet av 1949 spelades Professor Longhairs *Mardi Gras in New Orleans* in, och den 10 december fanns 21-årige Fats Domino i studion. Besöket resulterade i *The Fat Man*, den första i en unikt lång rad av skivframgångar för Domino. Under de närmast följande åren resulterade inspelningsverksamheten även i hits som tidigare nämnda *Tutti Frutti* (Little Richard), *Lawdy Miss Clawdy* (Lloyd Price) och *The Things that I Used to Do* (Guitar Slim). Det gjordes även inspelningar med Ray Charles, Sam Cooke, Joe Turner och många andra.

År 1956 flyttade Cosimo Matassa verksamheten till en ny studio med modernare utrustning på Governor Nicholls Street. Därifrån skrevs ett nytt kapitel i New Orleans musikhistoria med Lee Dorsey, Jimmy Clanton, Chris Kenner och åtskilliga andra artister. Men det var under de mera primitiva förhållandena på North Rampart allt började.

> Med tanke på de tekniskt torftiga förhållanden som Cosimo tvingades arbeta under är det häpnadsväckande hur fullt och pådrivande ljudet är på de tidiga inspelningarna som kom från hans studio [...] pianot var distinkt, blåsarna var inte stökiga och sången var tydlig.[157]

Cosimo Matassa avled den 11 september 2014, 88 år gammal.

Blivande stjärna gör skivdebut

Debutplattor har liksom originella och nydanande inspelningar ofta tillkommit i små oansenliga skivstudior, som till exempel Goldband-studion i Louisiana.

En dag 1959 kom en trettonårig flicka från Tennessee och hennes mormor till Church Street i Lake Charles, Louisiana. Hon skulle göra sin allra första platta. Skivstudions ägare Eddie Shuler berättar:

– Hon satt precis här på en hög stol och sjöng. Hon var väldigt liten, så jag fick placera mikrofonen så lågt jag kunde. Hon sjöng med perfekt timing, men det märkliga med henne var att hon satt där på stolen och dinglade fram och tillbaka med benen – i total otakt med musiken. Något sådant hade jag aldrig sett förut och jag önskar att jag hade kunnat filma henne![158]

> Den lilla inspelningsstudion hette Goldband Records. Mannen som ägde den var Ed Shuler, en cajun vars studio hade producerat många plattor, inklusive *Sea of Love*, som hade sålt riktigt bra. Jag gjorde min lilla platta, *Puppy Love*, som skrivits av mig och min farbror Bill Owens.[159]

I sin bok *Dolly – My Life and Other Unfinished Business* fortsätter Dolly Parton med att berätta om hur hon blev blixtförälskad i Eddies son Johnny. Men det är en annan historia.

Blues, cajun och swamp pop

Eddie Shuler föddes i Texas 1913, och kom 1942 till Lake Charles i Louisiana för att arbeta som grävmaskinist. Han jobbade även i en musikaffär, och var också sångare och gitarrist i ett country- och cajunband.

En dag lånade han 250 dollar av sin mor, och öppnade musik- och radioaffär på Church Street ihop med sin fru Elsie. Han startade också ett skivbolag och gav ut plattor på etiketterna Goldband och Folk Star.

I början hyrde han in sig i andra skivstudior, men i början av 1950-talet byggde han en egen inspelningsstudio i anslutning till radioaffären.

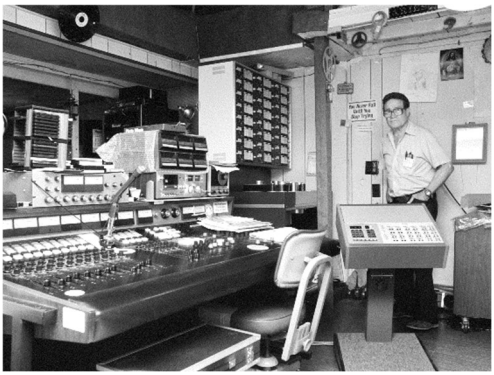

Eddie Shuler i kontrollrummet.

Genom åren kom Eddie Shuler att svara för otaliga inspelningar med bluesartister som Juke Boy Bonner och Hop Wilson. Han spelade även in den unike cajunartisten Iry LeJeune, den troligen första swamp pop-plattan (*Cindy Lou* med Boogie Ramblers), den första zydeco-hitlåten (*Paper in My Shoe* med Boozoo Chavis), den revolutionerande cajunsuccén *Sugar Bee,* och den framgångsrika swamp pop-balladen *Sea of Love* [A]. Den genom *(Don't Mess with) My Toot Toot* [B] kände Count Rockin' Sidney hade också framgångar med nummer inspelade i Shulers studio.

Eddie Shuler avled den 23 juli 2005 i Atlanta, Georgia. John Broven, världens främste expert på swamp pop och R&B från Louisiana, understryker Eddie Shulers inflytande.

– Eddie Shuler var framförallt betydelsefull genom att han bidrog till att musiken i södra Louisiana bevarades åt eftervärlden, särskilt på 1950-talet när det fanns väldigt lite intresse för den utanför regionen. Och naturligtvis var hans största insats – hade inte han spelat in Iry LeJeune hade förmodligen ingen annan gjort det. Han gav oss en mästare, en legendarisk cajunartist i nivå med bluesens Robert Johnson och Muddy Waters.[160]

Några år efter Shulers död började Goldband-byggnaden på Church Street att förfalla, och 2017 revs den totalt.

[A] *Sea of Love* med Phil Phillips toppade de amerikanska skivlistorna 1959. Den är även ledmotivet till filmen med samma namn från 1989 med Al Pacino, Ellen Barkin och John Goodman.

[B] *My Toot Toot* spelades senare in av bland andra Fats Domino, John Fogerty – och Lasse Stefanz.

Royal Recording Studio, Memphis

I en till skivstudio ombyggd biograf gjorde producenten och skivbolagsägaren Willie Mitchell plattor som blev stora hits för soulartister som Ann Peebles, Otis Clay och Al Green.

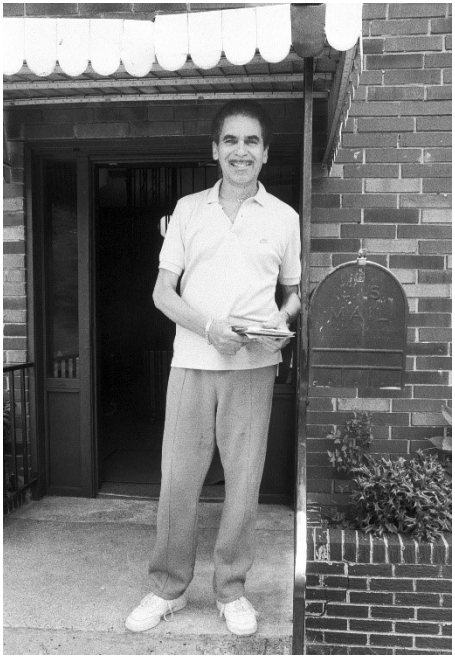

Willie Mitchell utanför studion, 1988.

Willie Mitchell föddes 1928 i Ashland, Mississippi, men några år senare flyttade familjen till Memphis. Efter en omfattande musikutbildning spelade Willie Mitchell i olika band. Han gjorde även studiojobb, och spelade bland annat trumpet på B.B. Kings genombrottsplatta *3 O'clock Blues* från 1952.

I början av 1960-talet började Willie Mitchell som producent och arrangör för Hi Records i Memphis. Framförallt gav man vid den tiden ut instrumentalplattor med Ace Cannon, Bill Black's Combo samt under Willies namn. Utöver Hi:s egna utgivningar anlitades den till studio ombyggda biografen Royal på 1320 South Lauderdale även för Mitchell-produktioner åt andra skivbolag.

Studiojobben för Willie Mitchell på 1320 South Lauderdale blev en stadig inkomstkälla för musikerna. På den tiden gjorde man väldigt sällan ljudpålägg.

– Man gjorde allt "live". Willie Mitchell och jag stod där och spelade och jag kanske skulle ha ett solo, berättade saxofonisten Andrew Love. Och när det blev dags för mitt solo så var det bara att spela. Jag tror vi hade två spår på den tiden, ha-ha![161]

Soulklassiker med Peebles och Green

Ann Peebles och Don Bryant.

Efter en hyfsad start med *Walk Away* 1967 kom sångerskan Ann Peebles att bli Hi:s främsta kvinnliga artist, med storsäljare som *Part Time love* och *Breaking up Somebody's Home*. Ann Peebles skrev det mesta av sitt material själv, ofta ihop med Mitchells bandvokalist Donald Bryant. I Ann Peebles fann Bryant en utmärkt partner även på det privata planet[A]. Deras största succé kom 1973.

– *I Can't Stand the Rain* blev den verkligt stora grejen, berättade Ann Peebles. Don och jag skrev den tillsammans, och den är fortfarande en framgångsrik låt eftersom det varje år är någon som plockar upp den och spelar in den.[162]

Al Green.

Den som skulle bli Hi:s allra främsta trumfkort och en av soulmusikens mest framgångsrika artister var Al Green. Sedan Mitchell jobbat hårt och länge för att förfina Greens stil och röstbehandling slog det till rejält med *Let's Stay Together,* som i februari 1972 toppade skivlistorna. Den följdes av åtskilliga andra storsäljare för Green.

[A] Ann Peebles och Don Bryant gifte sig 1974.

Under de mycket intensiva åren på 1970-talet producerade Mitchell även många fina plattor med Otis Clay, O.V. Wright och Syl Johnson. Han gjorde också inspelningar åt andra bolag, däribland med Rod Stewart[A].

Efter att Hi sålts 1977 drev Mitchell själv Royal Recording Studio vidare, och startade 1982 sitt eget bolag Waylo. Där gjorde han ytterligare inspelningar med bland andra Ann Peebles. Han fortsatte också att göra inspelningar åt andra bolags artister, däribland Keith Richards och Tina Turner.

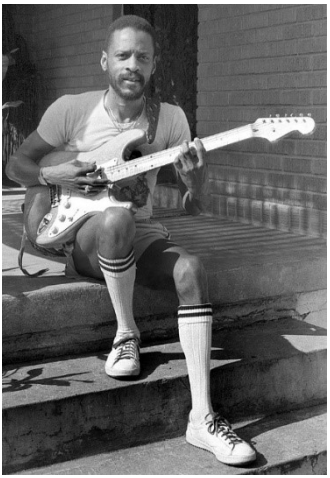

Mabon "Teenie" Hodges, en viktig kugge i Hi-maskineriet.

Det unika Hi-soundet

Det är ändå främst för de många ypperliga plattor som Willie Mitchell producerade för Hi på 1960- och 1970-talen som han förtjänar en plats i musikhistorien. Men vad var det då som gjorde Mitchells Hi-inspelningar så speciella?

Det från biograftiden sluttande golvet i studion gav ett varmt och basframhävande sound. Det täta, sparsmakade kompet med bröderna Hodges (Charles-orgel, Leroy-bas och Teenie-gitarr) utgjorde tillsammans med trummisarna Al Jackson, Jr och Howard Grimes en stabil musikalisk grund. Lägg sedan till Memphis Horns[B] precisa inprickningar och läckra riff, den förträffliga sångtrion Rhodes-Chalmers-Rhodes, eventuella stråkar arrade av Willies bror James – och du har de ingredienser som Willie Mitchell använde för att skapa ett distinkt, igenkänningsbart och framgångsrikt sound.

[A] Delar av Rod Stewarts framgångsrika album *Atlantic Crossing* spelades in i Hi-studion av Willie Mitchell.

[B] *Memphis Horns*: se fotnot sidan 253.

– Willie var den som verkligen försökte skapa ett nytt sound, en ny stil. Grunden finns i hans jazzbakgrund, från balladerna. Hans rena sound kommer från balladspelet – det måste vara rent, berättade Teenie Hodges.[163]

"...and here we got all them keyboards, guys."

Kompmusikernas bakgrund fanns i jordnära blues och R&B, erfarenheter som kombinerades med mera avancerade ackord och sofistikerade harmonier. Willie sammanfattade det själv såhär:

– Det är ett av de knep jag försöker använda mig av. Folk med lite råare, bluesigare bakgrund kombinerat med en sångare som är tillräckligt mjuk, som sammet. Det var vad jag försökte göra, ge lite jazz, lite färg, lite – well, make a funky bottom and a pretty top, you know! [164]

Skivproducenten, skivbolagsägaren, kompositören, arrangören och musikern Willie Mitchell avled den 5 januari 2005 i Memphis. En av de verkligt stora, nyskapande och inflytelserika profilerna inom 1960- och 1970-talsmusiken gick ur tiden.

Muren som delade Berlin

Efter 28 långa år faller äntligen den förhatliga symbolen för Tysklands delning.

Den 9 november 1989 beslutar östtyska kommunistpartiets politbyrå att tillåta östtyskar att resa utomlands, även via passager till Västberlin. En talesperson meddelar av misstag att detta gäller omedelbart. Nyheten sprids snabbt, och tusentals människor beger sig till gränsövergångarna. Trycket från folkmassorna gör att vakterna strax innan midnatt öppnar gränsen. Det blir allmän festyra när Berlinbor från båda sidor om muren dansar och firar att de nu kan träffas och umgås fritt.

Potsdamer Platz 12 november 1989. Gedenkstätte Berliner Mauer, Berlin.

En delad stad

Berlin har genom historien varit huvudstad i flera av de tyska stater som föregått dagens Tyskland, däribland kurfurstendömet Brandenburg, kungadömet Preussen, kejsardömet Tyskland, Weimarrepubliken, Nazityskland och Östtyskland (DDR). Staden är sedan den 3 oktober 1990 det återförenade Tysklands huvudstad.

Efter nazitysklands nederlag i andra världskriget 1945 ockuperades landet av de fyra segrarmakterna Storbritannien, USA, Frankrike och Sovjetunionen. Även huvudstaden Berlin delades i motsvarande fyra delar, där Sovjets del kallades Östberlin och de övrigas (de s.k. västallierade, västmakterna) utgjorde Västberlin.

År 1949 upprättades de två tyska staterna Bundesrepublik Deutschland (BRD, Västtyskland) och Deutsche Demokratische Republik (DDR, Östtyskland), i de västallierades respektive den sovjetiska ockupationszonen. Bonn blev huvudstad i Västtyskland, medan Berlin blev Östtysklands huvudstad.

Tio år senare krävde Sovjetunionen att västmakternas trupper skulle dras tillbaka och Berlin bli en demilitariserad och fri stad. Detta motsatte sig västmakterna och motsättningarna mellan blocken ökade.

Internationellt sätt minskade spänningarna kring Berlin i och med att det kommunistiska DDR byggde en mur mellan Öst- och Västberlin i augusti 1961. Muren byggdes av Östtyskland för att stoppa den omfattande flykten av östtyska medborgare till väst via Västberlin, men i östblocket användes officiellt benämningen ”antifascistiska skyddsvallen” om muren för att ge sken av att dess syfte var att utestänga andra.

Det beräknas att 2,7 miljoner människor tog sig över gränsen från Öst- till Västberlin under åren 1949–1961. Sedan muren byggts lyckades endast omkring 5 000 personer fly till väst.

Markering i gatan där muren låg.

Flyktförsöken pågick under hela murens existens. Över hundra personer dödades, varav omkring hälften under de första fem åren. Det blev efter hand allt svårare att försöka fly, då den beväpnade bevakningen skärptes och muren gjordes svårare att forcera. I samband med de politiska omvälvningarna i DDR 1989 öppnades gränsen och den förhatliga muren revs. I oktober 1990 återförenades Tyskland, och Berlin blev hela landets huvudstad.

Vid Bernauer-straße har man bevarat en bit av den dubbla muren samt vakttorn och ingenmansland (Todestreifen, dödsremsor) som minnes-märke av denna mörka tid i Berlins historia.

Showtime at the Apollo

Harlem 1962. Musiken avbryts. En man studsar in på scenen. Han tar tag i mikrofonen och skriker "I feel aaaalriiiiiiiiiight!"

Uppbackad av sitt tolvmannaband och vokaltrion The Famous Flames bjuder 29-årige James Brown på en dynamisk show, med hitlåtar som *I'll Go Crazy* och *Try Me*. Brown låter dessutom på egen bekostnad spela in föreställningen. På skivbolaget King är man först tveksam till att ge ut resultatet på lp. När sedan *Live at the Apollo* väl ges ut våren 1963 blir den en verklig storsäljare som kommer att räknas som en av de mest betydande liveinspelningarna.

Storstjärnor och okända talanger

Efter att sedan 1914 varit New Burlesque Theatre för enbart vita öppnades den 26 januari 1934 dörrarna till Apollo Theatre, som kom att bli det främsta nöjestemplet för New Yorks afro-amerikanska befolkning. Ett år senare togs etablissemanget över av Frank Shiffman och Leo Brecher, vars familjer kom att driva verksamheten under mer än fyra decennier.

Under de första åren framträdde bland annat Billie Holiday och Count Basie på Apollo, och Ella Fitzgerald var en av vinnarna i de populära amatörtävlingarna. Inför Amateur Nights kritiska publik har även många andra blivande storstjärnor genom åren fått sitt elddop, däribland Ruth Brown, Joe Tex och Jimi Hendrix.

"Elvis stannade för att studera de stora fotomontagen på väggarna med hundratals stjärnors ansikten." [165] *Foto: Pär Brenner.*

På 1940-talet underhölls Apollos publik av bland annat Dinah Washington och Sammy Javis, Jr, och på femtiotalet kunde man höra R&B-artister som Bo Diddley, gospelgrupper som Dixie Hummingbirds och jazzstorheter som Miles Davis och Thelonius Monk. Under 1955 började tv-serien *Showtime at the Apollo* att sändas, med framträdanden av bland andra Sarah Vaughn och Joe Turner. Soulmusikens 1960-tal innebar besök av artister som Otis Redding och Aretha Franklin, och under blueskvällarna uppträdde bl.a. T-Bone Walker och Bobby Bland.

Apollo Theatre, 253 West 125th Street (Dr. Martin Luther King Blvd). Foto: Pär Brenner.

På 1970-talet började emellertid Apollo få allt svårare att boka publikdragande artister, och försök att kompensera med biografverksamhet föll inte väl ut. Man hamnade i en finansiellt nedåtgående spiral, och i januari 1976 upphörde verksamheten.

Men 1981 tog ett mediaföretag med stöd av privata investerare över. Omfattande ombyggnadsarbeten vidtog, och i maj 1985 kunde Apollo återinvigas med en 1 500-platsers konsertsalong. Amatörkvällarna återupplivades, och sedan dess har artistframträdanden och andra evenemang åter ingått i verksamheten i den anrika byggnaden.

Oavsett vad framtiden kan bära med sig så var det här på 253 West 125th Street som en gång Bessie Smith, Duke Ellington, Sam Cooke och många andra framträdde.

Och det var också här som en av soulmusikens absoluta höjdpunkter inträffade när *Live at the Apollo* spelades in.

Förnäma besök på Sofiero

Gustaf VI Adolf tog på sitt sommarresidens emot såväl landets regering som formella besök av andra staters företrädare.

En dag i september 1963 landar en amerikansk helikopter på gräsmattan framför Sofiero slott norr om Helsingborg. Ur kliver USA:s vicepresident Lyndon B. Johnson[A]. Han är på statsbesök i Sverige och hälsas välkommen av slottets ägare, Sveriges kung Gustaf VI Adolf.[B, XXIX]

Men Johnson var inte ensam bland världens stora om att besöka Sofiero. Så var till exempel USA:s expresident Dwight D. ”Ike” Eisenhower där 1962[166] och hann då med att promenera omkring på Kullagatan i Helsingborgs centrum.

Min chef 1974, polismästare Göte Friberg, har berättat att

> Ike kunde, ostörd av intermezzon, studera stadens minnesmärken och historia och det gjorde han med ett intresse som imponerade på hans svenska värdar. Han flanerade på Kullagatan, obesvärad av trängseln och hälsade glatt på turistande amerikaner, som inte trodde sina ögon när de såg sin egen dyrkade Ike dyka upp i vimlet.[167]

Zambias president Kenneth Kaunda besökte Sofiero den 2 juli 1968, och tio dagar senare fick Sovjetunionens regeringschef Aleksej Kosygin en guidad tur av kungen bland slottsparkens växter. Bland många andra besökare kan nämnas Indiens premiärministrar Jawaharlal Nehru (1957) och Indira Gandhi (1973), samt Storbritanniens premiärministrar Harold McMillan (1963) och Harold Wilson (1969).

[A] Efter mordet på J. F. Kennedy den 22 november 1963 efterträdde Lyndon B. Johnson (1908–1973) honom som USA:s president.

[B] På bilden ses Johnson i samtal med Gustav VI Adolf och prins Bertil.

> Framför allt under slutet av kungens levnad kom många till Sofiero. Han ville inte åka till Stockholm bara för ett statsbesök, så då fick statsbesöken komma till Sofiero. Under Gustaf VI Adolfs tid som kung kom flera stora namn till Helsingborg, säger Annika Malmgren till SVT.[168]

Men det var inte bara främmande länders makthavare som besökte Sofiero. Under Gustaf VI Adolfs tid hölls här ibland konselj[A], så vår längste statsminister Tage Erlander och åtskilliga andra regeringsmedlemmar har också å tjänstens vägnar varit på Sofiero.

> Någon minut senare kom ytterligare en bil med fru Ingrid Sträng som chaufför. Hon skjutsade sin make Gunnar, som denna dag inte var enbart finansminister utan också vikarierande statsminister. Under sommaren deltog kungen regelbundet i konseljer, antingen i Stockholm eller som nu på Sofiero. Efter en ny författning 1974 deltar kungen i konselj endast då det är någon speciell information som ska ges.[169]

Bröllopsgåva från farfar

Hertigparet Sophia och Oscar[B] köpte på 1860-talet mark norr om Helsingborg där de lät fullborda en tidigare påbörjad byggnad. Efter att Oscar 1872 blivit kung Oscar II genomgick slottet en omfattande renovering och fick det utseende det har idag. Kungaparet gav bort Sofiero i bröllopsgåva till sonsonen Gustaf Adolf när han gifte sig med Margareta av Connaught 1905.

[A] *Konselj*, regeringssammanträde där statschefen (kungen eller hans ersättare) är ordförande. Detta gällde fram till 1974 års regeringsform vilken började gälla 1 januari 1975.

[B] Son till kung Oscar I.

Kronprinsparet Gustaf Adolf och Margareta var båda mycket trädgårdsintresserade. Tillsammans anlade de kökträdgård, stenpartier och omfattande blomsterplanteringar och byggde även växthus och anställde trädgårdsmästare.

Efter Margaretas död 1920 gifte Gustaf Adolf om sig 1923 med Louise Mountbatten[A]. 1950 blev Gustaf Adolf kung Gustaf VI Adolf, men trädgårdsintresset levde vidare. Inte minst utvecklade han med tiden ett unikt intresse för rhododendron, och tog dit över 5 000 plantor av mer än 400 olika slags rhododendron.

När Gustaf VI Adolf avled på Helsingborgs lasarett i september 1973 hade han testamenterat Sofiero till Helsingborgs stad. På Sofiero arbetar idag trädgårdsmästare och trädgårdsplanerare med att bevara det arv som Margareta och Gustaf Adolf lämnade efter sig, något som de många besökarna varje år kan njuta av.

Kungligheter av annat slag

Sedan Sofiero kom i Helsingborgs stads ägo har även åtskilliga stjärnor inom musikbranschen gästat Sofiero för att framträda inför sommarklädd publik på gräsmattan framför slottet. Bland alla de svenska artister som underhållit Sofieropubliken kan nämnas Birgit Nilsson, Lill Lindfors, Ulf Lundell, Mikael Wiehe, Robyn och BAO (Benny Anderssons orkester). Men även internationellt kända artister som Leonard Cohen, John Fogerty, James Brown, Sting och ZZ Top har framträtt här, liksom Bob Dylan.

> Regntunga skyar en varm julikväll. På den svagt belysta scenen framför Gustav VI Adolfs sommarslott står en ännu levande och vital 73-årig kung. När regnet en bit in i konserten åter börjar falla över den drygt 6000-hövdade publiken låter Bob Dylan sin skrovliga stämma ljuda i en hyllning till en av bluesens förgrundsfigurer, *High Water (for Charley Patton),* med dess referenser till bland annat bluessångaren Big Joe Turner som ”from the dark room of his mind made it to Kansas City, Twelfth Street and Vine”.[170]

[A] *Drottning Louise* var moster till Elisabeth II:s make Philip (1901–2021) och syster till Louis Mountbatten (1900–1979), brittiska Indiens siste vicekung.

Den där källaren och bandet

Sommardag 1965 i Liverpool. Jag är 17 år. Vi letar oss fram till en förfallen lagerlokal. Jo, här är det. En hjälpsam förbipasserande förevigar att vi nått vårt mål.

I januari 1957 öppnades i Liverpool en jazzklubb i en källarlokal på Matthew Street 10. Den fick namnet The Cavern. Den 31 juli samma år var förmodligen en 17-årig Richard Starkey där som trummis i ett skiffleband. En vecka senare gjorde hans jämnårige John Lennon sitt första framträdande där, som medlem i The Quarry Men Skiffle Group. I januari 1958 spelade Quarry Men åter på The Cavern, och då ingick 15-årige Paul McCartney i bandet.

McCartney och Lennon uppträdde senare tillsammans med George Harrison och Stu Sutcliffe under namnet The Silver Beetles. Innan de 1960 tillsammans med trumslagaren Pete Best for iväg på ett flera månader långt engagemang i Hamburg hade de blivit The Beatles.

Efter återkomsten till Liverpool började The Beatles att spela på The Cavern. De etablerade sig snart som något av ett husband där, med avbrott för ett kortare återbesök i Hamburg. I november samma år sågs ett av deras framträdanden av affärsmannen Brian Epstein.

Ovan t.v: Till 20 Forthlin Road flyttade 1955 Mary och James McCartney med sönerna Paul och Michael. Ovan t.h: Här på 251 Menlove Avenue växte John Lennon upp tillsammans med sin moster Mimi.

> Minst 200 ungdomar trängdes i de smala gångarna, dansade, skrek, och tog sin soppa och sandwich-lunch från Caverns kök medan de lyssnade på den rock and roll som framfördes på scenen. Där i mitten på en upphöjd plattform var en syn som eggade honom ... På scenen stod fyra unga män klädda i läderbyxor och jackor. De spelade gladlynt rock och roll och skämtade med varandra.[171]

Den 26-årige Brian Epstein erbjöd sig att bli bandets manager, och i juni 1962 hade han ordnat skivkontrakt åt gruppen. Den 4 september samma år var The Beatles på plats i EMI:s inspelningsstudio på Abbey Road i London. Första plattan, singeln *Love Me Do/P.S. I Love You*, släpptes i oktober.

Och, som man säger, ”resten är historia”.

Men Cavern var en viktig spelplats inte bara för Beatles. Här framträdde även många andra i början av sin karriär, däribland Cilla Black, Gerry & The Pacemakers och The Searchers.

Andra tider

I februari 1966 förklarades Caverns ägare i konkurs och klubben stängdes. Nya intressenter gick in, renoverade och återöppnade klubben i juli samma år med ny entré, souvenirshop m. m. Men brittiska motsvarigheten till Statens Järnvägar, British Rail, övertog

Förf. t.h. med Olle Lövgren och Ian Thomas utanför The Cavern, 1965.

ägandet av kvarteret 1972 i samband med utbyggnad av stadens tunnelbanesystem. Flytt av klubbverksamheten tvärs över gatan följde, liksom diverse namn- och ägarbyten.

Sedan sommaren 1991 är musikklubben The Cavern tillbaka på sin ursprungliga plats. Lokalen omfattar huvuddelen av den tidigare ytan, och scenen står nästan på samma plats som under början av 1960-talet. Och klubben har fortsatt att huvudsakligen vara en livemusik-scen.

1999 stod denna staty av John Lennon mitt emot entrén till The Cavern.

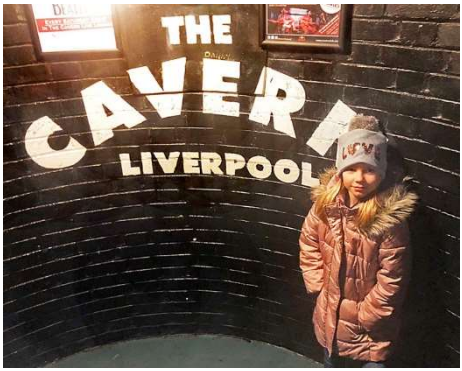

Sofia Brenner vid entrén.
Foto: Pär Brenner, 2018.

Inspelningsstudiorna på 3 Abbey Road i London invigdes 1931, och har sedan dess använts för otaliga skivinspelningar. Inte minst är Abbey Road Studios känt för de många innovativa inspelningar som gjordes på 1960-talet med bl.a. The Beatles och Pink Floyd, liksom senare med Amy Winehouse, Lady Gaga och många andra grupper och artister.

Kennedy är skjuten

Ett av 1900-talets mest uppmärksammade mord inträffar 1963 då USA:s president Kennedy skjuts till döds i Texas.

Det är den 22 november 1963. John F. Kennedy färdas tillsammans med sin fru Jacqueline och Texasguvernörsparet Connally i en bilkortege genom centrala Dallas i Texas. Klockan 12:30 befinner sig fordonen på Elm Street vid Dealey Plaza när Kennedy träffas av flera skott i halsen och huvudet. Han förs i ilfart till sjukhus där han förklaras död.

Någon timme efter attentatet grips 24-årige Lee Harvey Oswald misstänkt för mord på en polis, och han blir därefter även misstänkt för mordet på presidenten. Två dagar senare skjuts Oswald till döds av nattklubbsägaren Jack Ruby under en förflyttning i polishusets källare.

Polisutredningarna efter attentatet kritiseras hårt och mängder av konspirationsteorier framförs. Warren-kommissionen fastslår dock hösten 1964 att skotten avlossats av Lee Harvey Oswald från ett skolbokslager på sjätte våningen i byggnaden på Elm Street och att Oswald varit ensam om dådet, liksom att Ruby ensam låg bakom mordet på Oswald.

Dealey Plaza med den orange skolboksbyggnaden.

Elm Street där Kennedy färdades när han sköts. Enligt vissa vittnen avlossades även skott från den gräskulle som här syns bakom bilen.

Texas School Book Depository Building, med fönstret på sjätte våningen varifrån Oswalds skott avlossades.

USA:s 35:e president

John Fitzgerald Kennedy föddes 1917 och växte upp i en rik, mäktig och politiskt aktiv familj i Boston, Massachusetts. Efter att han bl.a. tjänstgjort i flottan under andra världskriget blev han 1946 invald i representanthuset och sex år senare i senaten.

År 1960 utsågs Kennedy till demokraternas kandidat till presidentposten, och tog tillsammans med vicepresidentkandidaten Lyndon Johnson upp kampen mot republikanernas kandidat vicepresident Richard Nixon. Den 20 januari 1961 tillträdde 43-årige John F. Kennedy posten som USA:s 35:e president, den yngste demokrat som valts till detta ämbete och den förste katoliken.

John F. Kennedy är begravd på Arlington National Cemetery i Washington, D.C. Där har även Jacquline Kennedy Onassis (1929–1994), liksom John F:s bröder Robert (född 1925, senator och presidentkandidat som mördades 1968 i Los Angeles) och Edward ”Ted” (1932–2009) sina gravar.

The summer of love

”If you’re going to San Francisco, be sure to wear some flowers in your hair”, sjöng Scott McKenzie 1967.

Flower power var på sitt sätt en politisk rörelse, men också en konst-, musik- och livsstil som föddes i San Francisco och hade sina rötter i hippierörelsen. Golden Gate Park användes flitigt för hippiesammankomster, inte minst 1967 i samband med den så kallade Summer of love. Centralt för rörelsen var kärleksbudskapet Love, peace and happiness.

Rörelsen fick snabbt spridning och manifesterade sig bl.a. i happenings med flower power-gurun Timothy Leary i spetsen, liksom musikfestivalerna i Monterey 1967 och Bethel, New York 1969 (Woodstockfestivalen), samt i musikalen *Hair* 1969.

Till bilden av flower power hör droganvändning, inte minst hallucinogena droger som LSD. Såväl kärleksbudskapet som drogerna satte sina spår i den tidstypiska psykedeliska musiken, företrädd av bland annat Jefferson Airplane, Grateful Dead och Jimi Hendrix. Även i Europa påverkades musiken hos band som Beatles och Pink Floyd.

San Francisco-stadsdelen Haight–Ashbury var på 1960-talet centrum för hippies och flower power-rörelsen. Femtio år senare är den en blandning av gammalt och nytt, second hand-affärer och exklusiva butiker, enkla lunchbarer och dyra restauranger.

Under en period på 1960-talet bodde musikern Jimi Hendrix på 1524 Haight Street (t.v.), medan Janis Joplin bodde på 12 Lyon Street 1967.

Flower power-rörelsens centrum: korsningen Haight och Ashbury Street.

T.h.: På 1805 Geary Boulevard ligger The Fillmore Auditorium, som var 1960-talets huvudarena för den psykedeliska musiken.

Soulmusik från Stax

The Stax Museum Of American Soul Music i Memphis är ett imponerande monument över soulmusiken och de nyskapande inspelningar som gjorde platsen historisk.

Memphis, 22 november 1967. I skivbolaget Stax studio på East McLemore sitter den 26-årige Otis Redding, som sedan *These Arms of Mine* 1962 gjort åtskilliga plattor för bolaget.

Redding spelar några enkla ackord på en gitarr och sjunger.

Sittin' in the mornin' sun,
I'll be sittin' when the evenin' comes[172]

Gitarristen Steve Cropper hänger på, och tillsammans arbetar de vidare med det nya numret. Det är väldigt annorlunda än vad Redding gjort tidigare. Efter hand ansluter övriga i MGs, d.v.s. pianisten Booker T. Jones, basisten Donald "Duck" Dunn och trummisen Al Jackson, Jr. När blåsarna, däribland Andrew Love och Wayne Jackson[A], kommer in i studion har de andra tillsammans jobbat fram ett grundläggande arrangemang.

Ingenting har skrivits ner, så Otis Redding sjunger för blåsarna hur han ungefär vill att de ska spela. Efter en stund har även de sin del klar, och när alla repeterat tillsammans ett par gånger spelar de in låten. Någon vecka senare lägger Jones och Cropper på lite utsmyckningar.

Den 10 december är Otis Redding och hans band Bar-Kays på väg till en spelning i Madison, Wisconsin. Vid 15:30-tiden störtar deras flygplan i en sjö nära Madison. Av de nio personerna på planet överlever endast trumpetaren Ben Cauley.

(Sittin' on) The Dock of the Bay utges i januari 1968. Den går snabbt i topp på försäljningslistorna och blir Otis Reddings största skivframgång.

[A] Saxofonisten Andrew Love (1941–2012) och trumpetaren/trombonisten Wayne Jackson (1941–2016) medverkade, utöver på Stax- och Hi-artisters skivor, även på inspelningar med bl.a. Aretha Franklin, Elvis Presley, Willie Nelson, Sting, Rod Stewart, Neil Young, Peter Gabriel och U2. Från 1969 utgjorde Love och Jackson duon *Memphis Horns*.

Sweet soul music

Banktjänstemannen Jim Stewart började under senare delen av 1950-talet att spela in countryskivor som han gav ut på etiketten Satellite Records. Efter ett tag gick systern Estelle Axton in som delägare, och våren 1960 skrev de kontrakt på en nedlagd biograf på 926 East McLemore i Memphis. Lokalen med sitt sluttande golv och speciella efterklang utrustades för inspelning. Dessutom kom Estelle på idén att sälja plattor i utrymmet där biobesökarna tidigare handlat godis.

Rufus Thomas t.h., här med B.B.King.

Sommaren 1960 blev diskjockeyn och sångaren Rufus Thomas tillsammans med dottern Carla de första att spelas in i den till skivstudio ombyggda biografen. Deras duett *Cause I Love You* blev en hit. Den gav ägarna nödvändiga intäkter, men också motivering att inrikta sig på afroamerikansk musik. Bolaget bytte namn till Stax (en kombination av Stewart och Axton), ett distributionsavtal slöts med Atlantic, och man började även ge ut plattor på underetiketten Volt.

Till studion knöts musiker som pianisten/låtskrivaren Isaac Hayes, de tidigare nämnda medlemmarna i MGs, samt Wayne Jackson och Andrew Love. Utan dessa musikers medverkan hade världen aldrig fått uppleva det speciella Stax-soundet på otaliga inspelningar med artister som Otis Redding, Isaac Hayes, Albert King, Staple Singers, Sam & Dave, och Elvis Presley[A].

Andrew Love och Wayne Jackson spelade på otaliga Stax-hits.

[A] Tio av de inspelningar som gjordes med Elvis i Stax-studion i december 1973 kom att utgöra lp:n *Promised Land*. Den svenske pianisten Per-Erik ”Pete” Hallin medverkade bl.a. på låtarna *Promised Land* och *Help Me*.

Och utan Stax hade inte Rolling Stones av Rufus Thomas lärt sig *Walking the Dog*[A], och Blues Brothers[B] hade haft en helt annan repertoar – om de ens funnits.

Den övergivna Stax-byggnaden på 926 E. McLemore, Memphis 1980.

Efter mer än tio år av framgångar blev tiderna sämre. 1975 gick Stax i konkurs och verksamheten lades ner. Två år senare var såväl masterband som firmanamn i Fantasy Records ägo. Byggnaden började förfalla och revs 1988.

Men musiken levde vidare genom en mängd återutgivningar, och en stiftelse bildades för att få till stånd det fina museum som sedan 2003 finns på platsen.

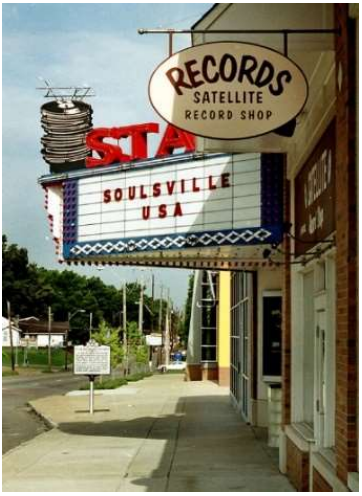

År 2003 öppnades The Stax Museum of American Soul Music där en gång den legendariska skivstudion stod.

[A] *Walking the dog* skrevs av Rufus Thomas och var en hit för honom 1963. The Rolling Stones version ingick på deras första lp, *The Rolling Stones* (1964).

[B] *Blues Brothers* var ett soulband lett av komikerna Dan Akroyd och John Belushi. Efter flitigt medverkande i tv-serien *Saturday Night Live* gjordes den framgångsrika filmkomedin *The Blues Brothers* 1980 och en uppföljare 1998. I Blues Brothers-bandet ingick för övrigt Stax-veteranerna Steve Cropper och Donald ”Duck” Dunn.

Lorraine Motel, Memphis

Ett litet motell i Memphis kom i världens blickfång 1968 när Martin Luther King mördades.

Den 3 april 1968 checkar medborgarrättsrörelseledaren och baptistpastorn Martin Luther King, Jr. in på Lorraine Motel på 450 Mulberry Street i Memphis. Liksom vid tidigare tillfällen bor han på rum 306.

King befinner sig i Memphis för att delta i en protestaktion till förmån för afro-amerikanska renhållningsarbetare i deras kamp för att få samma lönevillkor som övriga. Han håller senare på dagen sitt berömda tal ”I have been to the mountaintop”, där han bland annat nämner de hot och mordförsök han utsatts för.

På kvällen dagen därpå står han på balkongen utanför sitt rum och pratar med medarbetaren Jesse Jackson. Klockan 18:01 avlossas skott som träffar King i huvudet och även skadar ryggrad och ådror. King faller medvetslös omkull och förs till sjukhus. Han återfår aldrig medvetandet och avlider vid 19-tiden.

”…står han på balkongen utanför sitt rum”.

Den 8 juni arresteras den 40-årige James Earl Ray som misstänkt för mordet. Han erkänner, döms till 99 års fängelse och dör 1998.

Liksom när det gäller mordet på Kennedy förekommer olika teorier, däribland att mordet skulle vara resultatet av en komplott där Ray bara var syndabock.

Medborgarrättsrörelseledaren

Martin Luther King, Jr. var född 1929 i Atlanta, Georgia. Han blev tidigt engagerad i kampen mot det förtryck som USA:s afro-amerikaner utsattes för. Han ledde bland annat bussbojkotten i Montgomery 1955, och han var en av grundarna till Southern

Christian Leadership Conference[A]. Med sin icke-våldslinje var han en förgrundsgestalt inom medborgarrättsrörelsen, och arrangerade flera omfattande protestmarscher.

Lincoln Memorial, Washington, D.C.

Kings engagemang ledde till att en medborgarrättsmarsch till Washington arrangerades 1963. På trapporna till Lincoln Memorial höll han den 28 augusti sitt tal ”I have a dream”. Han talade mot rasdiskriminering och segregation, men hade också en vision, en dröm:

> Jag har en dröm att mina fyra små barn en dag ska bo i ett land där de inte kommer att bedömas utifrån sin hudfärg utan efter sina karaktärsdrag. Jag har en dröm![173]

Året därpå mottog King Nobels fredspris för sin kamp i form av civil olydnad och andra fredliga medel. Vid tiden för sin död 1968 fokuserade han sina ansträngningar på åtgärder mot fattigdomen och ett slut på kriget i Vietnam.

Medborgarrättsmuseum

Under många år var Lorraine Motel ett av de få hotell i Memphis där afro-amerikaner kunde få logi, och där bodde ofta artister som Count Basie, B.B. King och Aretha Franklin. Motellet hade en svart innehavare som köpt fastigheten 1945 och gett det namn efter sin hustru Loree. Stavningen Lorraine har förklarats med att det skulle blivit ett missförstånd när skylten beställdes, men kan också syfta på sången ”Sweet Lorraine”.

[A] *Southern Christian Leadership Conference* (SCLC) är en medborgarrättsorganisation, grundad 1957 (nationalsclc.org).

I chockvågen efter mordet på King gled motellet in i ett långt och djupt förfall. Risken att motellet skulle rivas var stor, men ett antal betydande Memphisbor bildade då en stiftelse för att rädda Lorraine. I september 1991 öppnades där medborgarrättsmuseet National Civil Rights Museum för allmänheten.

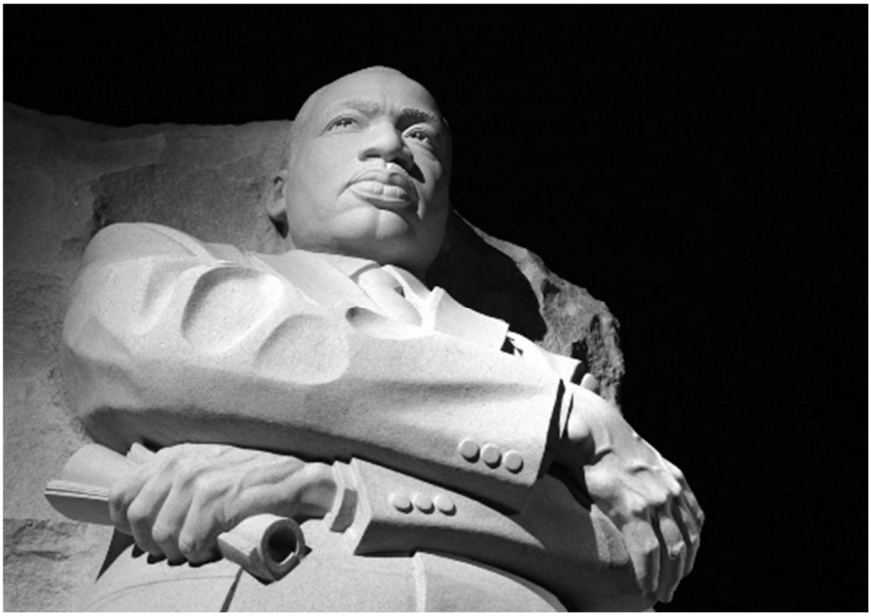

I närheten av Lincoln Memorial i Washington finns flera minnesmonument. Martin Luther King Jr. Memorial invigdes i augusti 2011, och består bl.a. av en 9 meter hög stenskulptur med texten "Out of a mountain of despair, a stone of hope", ett citat ur talet vid Lincoln Memorial 1963.

Jimi Hendrix i London

Två giganter som förändrade musiken levde skilda åt av en vägg och ett par hundra år.

Den tysklandsfödde 1700-talskompositören G. F. Händel bodde under 36 år på Brook Street i London. 210 år efter Händels död höll under en kortare tid Kathy Etchingham och hennes amerikanske pojkvän, sångaren och gitarristen Jimi Hendrix, till i en angränsande lägenhet.

På Café Wha? i New York träffades Hendrix och hans blivande manager.

Johnny Allen ”Jimi” Hendrix föddes 1942 i Seattle, Washington. Han började spela gitarr i tonåren och kom bland annat att ingå i Little Richards band. När den tidigare Animalsbasisten Chas Chandler var i New York 1966 hörde han Hendrix spela, tog över honom till England och blev hans manager. I september samma år träffade Hendrix 19-åriga Kathy Etchingham och inledde ett förhållande med henne.

Jimi Hendrix blev snabbt känd som en spektakulär live-artist. Framgången med singlarna *Hey Jo*e (december 1966), *Purple Haze* (mars 1967), och första albumet *Are You Experienced?* (maj 1967) ledde till att Hendrix redan var en europeisk storstjärna när han efter nio månader i London återvände till USA.

Kathy och Jimi på Brook Street.[xxx]

1968 var Jimi Hendrix fullt upptagen med inspelningar och turnéer i USA. Då såg Kathy Etchingham en annons om en lägenhet på övre våningen på 23 Brook Street, och flyttade dit.

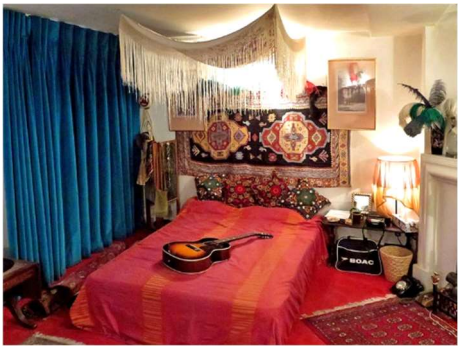

Hendrix återkom till London i juli. Tillsammans med Kathy dekorerade han lägenheten. De köpte gardiner och kuddar från ett närliggande varuhus, och även diverse prylar från gatumarknaden på Portobello Road. Efter en kortare tid hos Kathy på Brook Street drog Hendrix iväg på en omfattande turné.

Jimi Hendrix återvände till Brook Street i januari 1969, och gav nästan omedelbart en serie press-, radio- och tv-intervjuer i lägenheten. När han fick veta att Händel hade bott alldeles intill gick han och Kathy till en skivaffär och köpte några klassiska album, inklusive Händels *Messiah* och *Water Music*.

Den 4 januari framträdde han i BBC:s tv-show *Happening for Lulu* och gav i februari två konserter i Royal Albert Hall. I mars for han till New York igen, och även om Kathy stannade kvar på Brook Street ytterligare en tid bodde Jimi inte där mer.

Jimi Hendrix avled i London den 18 september 1970, hårt sliten av turnerande, sömnproblem och tungt drogmissbruk.

I september 1997 fick 23 Brook Street en English Heritage-minnesskylt, och platsen är därmed Jimi Hendrix enda officiellt erkända bostadsadress. Hendrix våning öppnades för allmänheten i februari 2016, och ingår i muséet *Handel & Hendrix in London*.

Electric Lady Studios i New Yorks Greenwich Village startades av Jimi Hendrix 1968. Den har sedan dess använts av David Bowie, Stevie Wonder, Rolling Stones och många andra artister. Studion var fortfarande i funktion hösten 2021.

Bättrades på sitt yttersta

Under en berömd sten på Ravlunda kyrkogård ligger författaren Fritiof Nilsson ”Piraten” begravd.

Fritiof Nilsson föddes den 4 december 1895. Han var son till stinsen i Vollsjö, studerade juridik i Lund och blev jur. kand. 1918. Under 1920-talet var han advokat i Stockholm och Tranås.[XXXI]

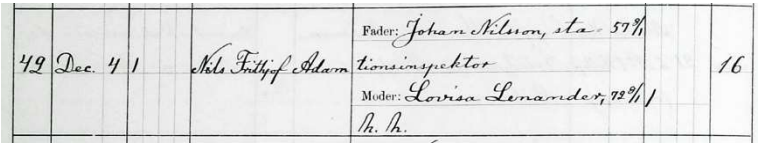
42 Dec. 4 | Nils Fritjof Adam | Fader: Johan Nilsson, sta 57 % tionsinspektor | 16
Moder: Lovisa Lenander, 72 % |
R. K.

”Piraten”, som han tidigt kallades, hade redan under tiden i Lund blivit legendarisk som historieberättare. Han började skriva, och debuterade 1932 med *Bombi Bitt och jag*. Boken inleds med att hans alter ego Eli berättar följande:

> Min vagga vaggade i Tosterup[A] i Färs härad av Malmöhus län. Min fader var stins i Tosterup. Mina föräldrar var goda och ömma. Jag var en vanartig son.[174]

Boken blev en framgång, och i och med romanen *Bock i örtagård* hade Piraten hittat sin egen stil, med

en burlesk humor och ett vilt fantasteri mot en bakgrund av realistisk vardag […] och i romanen *Bokhandlaren som slutade bada* (1937) förde han in en tragisk bottenström under groteskerierna och anekdoterna”.[175]

Piraten-statyn i Kivik med Toras hus i bakgrunden.

[A] Berättelsens *Tosterup* är i själva verket författarens födelseort Vollsjö i Färs härad i Skåne. Därifrån hämtade Piraten både personer och miljöer till sina berättelser (piratensallskapet.se).

Boken befäste Piratens popularitet och han blev författare på heltid, berömd och älskad över hela landet.

Utöver ovannämnda romaner gavs det ut böcker som *Vänner emellan* (1955), *Flickan med bibelspråken* (1959) och *Millionären och andra historier* (1965). Där har man samlat åtskilliga av Piratens mycket drastiskt humoristiska kortare historier med berättaren Fritiof Nilsson Piraten i högform.

Flera av Piratens böcker har filmats, däribland *Bokhandlaren som slutade bada* (1969) och *Bombi Bitt och jag* (1936). Den senare blev 1968 även tv-serie med Tor Isedal och en mycket ung Stellan Skarsgård bland skådespelarna.

Kivik

Fritiof Nilsson Piraten flyttade 1936 till Kivik tillsammans med sin blivande hustru Tora Hallgren. De skildes formellt 1949, men fortsatte att bo ihop.

År 1956 flyttade Piraten till en lägenhet i Malmö, men fortsatte att tillbringa somrarna med Tora på Kivik.

Piraten avled 1972 medan Tora levde ytterligare tjugo år. Piraten är begravd på Ravlunda kyrkogård under en sten som har följande text:

Här under är askan av en man som hade vanan att skjuta allt till morgondagen. Dock bättrades han på sitt yttersta och dog verkligen den 31 jan. 1972.

Musik från Graceland

Här bodde Elvis Presley, här gjorde han sina sista studio-inspelningar och här dog han.

Memphis i Tennessee, alldeles i början av 1976. Skivbolaget RCA har sedan länge försökt få till stånd nya studioinspelningar med Elvis Presley, men vid det här laget är han sedan länge beroende av diverse medikamenter och ointresserad av att gå in i en studio. Lösningen blir att flytta inspelningsutrustning till Elvis hem Graceland, för att där kunna spela in när han är på gott humör och i tillräckligt god form.

Den 2–7 februari är utrustningen på plats, liksom garvade musiker som gitarristen James Burton och pianisten Glen D. Hardin. Elvis är mestadels oengagerad och ofokuserad, men man lyckas ändå bl.a. spela in en stark version av Roy Hamiltons R&B-hit *Hurt*. I slutet av oktober bygger man åter om Gracelands ”Jungle room” till studio. Nu är Elvis än mer frånvarande och oberäknelig, men fyra användbara nummer blir det i alla fall, däribland en version av Johnny Aces R&B-etta från 1955, *Pledging my Love*.

Gracelands ”Jungle room”.

Elvis hem sedan 1957

Efter att våren 1957 ha avslutat arbetet med sin andra film, *Loving You*, köpte den 22-årige Elvis Presley en fastighet om drygt 7 hektar. Egendomen var sedan 1939 bebyggd med ett stort och pampigt hus, och låg vid Highway 51 en dryg mil söder om centrala Memphis. Graceland blev Presleys bas under resten av livet.

Bortsett från några konsertinspelningar kom tagningarna på det som idag har adressen 3764 Elvis Presley Boulevard att bli Elvis sista. På eftermiddagen den 16 augusti 1977 fann hans flickvän Ginger Alden den 42-årige Elvis livlös på badrumsgolvet.

Graceland, 3764 Elvis Presley Boulevard, Memphis.

Elvis begravdes två dagar senare på Forest Hills Cemetery. I oktober flyttades dock kistan till Graceland där hans grav – liksom några andra familjemedlemmars – nu finns i Meditation Garden.

År 1982 öppnades Graceland för allmänheten, och är med angränsande område idag ett innehållsrikt museum med Elvis guldplattor, scenkostymer, bilar, flygplan och mycket annat.

Sedan jag första gången besökte Memphis 1980 har det utanför Graceland byggts upp en omfattande affärsverksamhet med restauranger, hotell och shoppingcenter. Själva Graceland lär i början av 2020-talet ha mer än 650 000 besökare årligen. Fastigheten ägs sedan 1993 av dottern Lisa Marie Presley.

Graven i Meditation Garden, Graceland. Foto: Pär Brenner, 1988.

Deckardrottningens död

Ett par mil söder om Oxford hittar vi Agatha Christies grav bakom en kyrka.

Deckarförfattarinnan Agatha Christie avled vid 85 års ålder den 12 januari 1976 i sitt hem i Winterbrook nära Wallingford i Oxfordshire. Hon begravdes på S:t Marys kyrkogård i Cholsey.

Visst känns det lite märkligt att världens främsta deckarförfattare dog i samband med något så banalt som en kortare förkylning?

Hercule Poirot, Miss Marple och mycket annat

Agatha Christie föddes 1890 i Torquay i sydvästra England. Under första världskriget arbetade hon på ett sjukhus där hon bland annat lärde sig en del om gifter, något hon sedan hade nytta av i sitt författarskap.

Christie debuterade 1920 med *The Mysterious Affair at Styles* (En dos stryknin) där hon introducerade sin hjälte, den logiskt tänkande belgiske mästerdetektiven Hercule Poirot. Innan dess hade Agatha 1914 gift sig med Archibald Christie, ett äktenskap som slutade i skilsmässa 1928. Vid det laget hade Agatha börjat skriva böcker om en kvinnlig detektiv, och 1930 utkom den första boken med Miss Jane Marple i huvudrollen, *The Murder at the Vicarage* (Mordet i prästgården).

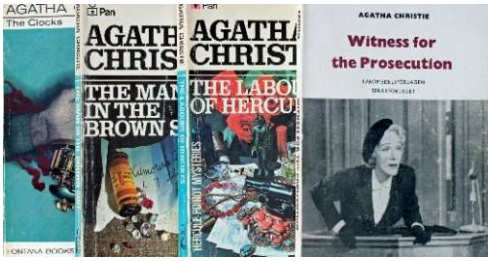

Med åren kom Agatha Christie (eller Mallowan som hon formellt hette sedan hon 1930 gift sig med Max Mallowan[A]) att författa sammanlagt ett sextiotal romaner,

[A] Agatha Christie träffade arkeologen *Max Mallowan* i Irak efter att hon brutit upp från sitt första äktenskap. Hennes intresse för Orienten märks i flera av hennes senare böcker.

däribland *Murder on the Orient Express* (Mordet på Orient-expressen), *Death on the Nile* (Döden på Nilen), *4.50 from Paddington* (4:50 från Paddington), samt novellsamlingar som *The Labours of Hercules* (Herkules storverk).

Hon skrev även pjäser som *Witness for the Prosecution* (Åklagarens vittne), samt den pjäs som innehar världsrekord i att ha spelats under längst tid, *The Mousetrap* (Råttfällan).

Åtskilliga av hennes böcker har filmatiserats, såväl för biograferna som i form av tv-serier.

Agatha Christie är begravd på S:t Marys kyrkogård i Cholsey.

Agatha Christie var en av världens mest säljande författare. Hon var upphov till de välkända figurerna Hercule Poirot och Miss Marple, och skrev även pjäser som Råttfällan och Åklagarens vittne.

Walking to New Orleans

När orkanen Katrina drar in över södra USA blir förödelsen enorm även i det område där en av New Orleans mest framgångsrika och populära artister bor.

Den 29 augusti 2005. Genom det midjehöga vattnet bär trumslagaren Ernest Fontenot sin gamle vän på ryggen. Han tar honom över till ett annat hus dit vännens familj tagit sin tillflykt på andra våningen. Senare på kvällen står vattnet närmare två och en halv meter högt. Då förs den 77-årige Fats Domino och hans familj i säkerhet med en av hamnpolisens båtar.

Sällsynt framgångsrik karriär

Med 23 miljonsäljare och totalt 65 miljoner plattor sålda åren 1950–1963 bakom sig var Antoine, Jr. ”Fats” Domino en sällsynt framgångsrik sångare och pianist.

Skivkarriären inleddes 1949 med *The Fat Man*, inspelad i Cosimo Matassas studio på North Rampart[A]. Dave Bartholomews band, med musiker som basisten Frank Fields och blåsarna Herb Hardesty och Alvin ”Red” Tyler, stod liksom vid så många senare tillfällen för uppbackningen.

I ypperlig form i Åhus den 1 juni 1990.

En lång rad Domino-klassiker som *I'm Ready*, *Ain't It a Shame*, *Walking to New Orleans*, *Jambalaya* och *Blueberry Hill* följde, liksom flitigt turnerande och medverkan i filmer som *The Girl Can't Help It* och *Shake, Rattle and Rock*.

[A] Se kapitel *Musikskaparen Matassa* s. 233.

Trots att skivframgångarna efter hand avtog fortsatte Fats Domino att turnera, och spelade till exempel i skånska Åhus 1990 uppbackad av bland andra Herb Hardesty och Lee Allen.

Trots all framgång flyttade inte Fats Domino till något av New Orleans mera fashionabla kvarter, utan höll sig inom Lower 9th Ward där han var född 1928.

Domino och hans familj slog sig 1960 ner i ett tvåplanshus vid Marais Street. Senare köpte han ett intilliggande avlångt hus med adressen 1208 Caffin, där han från omkring 1980 själv bodde medan fru Rosemary och barnen höll till i tvåvåningshuset. På 1990-talet renoverades huset på Caffin, och försågs med en gul fasad.

Efter Katrina restaurerades Fats Dominos skadade hus, men själv kom han att bo kvar i Harvey dit han flyttat i samband med katastrofen. Ett av sina sista offentliga framträdanden gjorde han i maj 2007. Konserten filmades för tv och visades 2008 som *Fats Domino: Walkin' Back to New Orleans.*

Fats Domino dog i Harvey den 24 oktober 2017.

Fats Dominos hus på 1208 Caffin, med övriga familjens bostad till vänster.

Rysande romaner från Rydebäck

Åtskilliga kriminalromaner, historiska romaner och ungdomsböcker har sedan 1990-talet författats i ett hus i sydvästligaste delen av Helsingborgs kommun.

En dag i januari 2008 är deckarförfattaren Bodil Mårtensson och hennes tonårige son Nicolas borta från villan i Rydebäck under några timmar. Efter att de vid 19:30-tiden återkommit till bostaden upptäcker de att någon tagit sig in genom att bryta upp sovrumsfönstret. Bodil ser också att hennes bärbara dator stulits från arbetsrummet. Datorn innehöll ett halvfärdigt manus till hennes senaste bok om kriminalkommissarie Joakim Hill.

> – Den […] skulle vara klar i augusti. Nu måste jag göra om allt eftersom jag inte hade någon backup, säger Bodil Mårtensson.[176]

Bodil Mårtensson debuterade 1999 som författare med *En chans för mycket*, en bok där hon introducerade helsingborgspolisen Joakim Hill för den kriminalromanläsande allmänheten. Den följdes av ytterligare tio böcker om Hill, innan det var dags för Bodil att med början i *Barkhes döttrar* (2011) skriva historiska romaner.

Joakim Hill och handlingen i kriminalromanerna var visserligen påhittade, men Bodil lade stor vikt vid att böckerna skulle innehålla trovärdiga beskrivningar av hur polisarbete går till. Hon tog då hjälp av bland annat en polistekniker och hans kunskaper.

Dessutom hände det några gånger att Bodil vävde in verkliga personer och deras yrkesroll i berättelsen, som här i *Rebeccas blod*:[A]

> Joakim Hill var […] även nöjd med att Charley Nilsson hade varit så pass disponibel, att han med kort varsel ryckt in så här en lördag middag. Strax efter lunch hade han kunnat ge media en så utförlig bild av det inträffade som han ansåg vara lämplig, och på sitt vanligt skickliga sätt fått alla att tro de hade hört betydligt mer än de verkligen hade. Charley hade egentligen aldrig lurats. Han hade bara ansett att vissa detaljer behövde förses med betydligt högre bevisvärde än andra innan de offentliggjordes.[177]

[A] Det var under arbetet med *Rebeccas blod* som Bodil Mårtenssons dator stals.

Från Karlskrona till Rydebäck

Bodil Mårtensson föddes 1952 i Karlskrona. Efter studier och arbete vid Lunds universitet tillbringade hon några år i Umeå innan hon 1992 flyttade till Rydebäck söder om Helsingborg. Där ägnade hon sig åt att skriva noveller och att måla, men i och med *En chans för mycket* kom hon att ägna sitt mesta tid åt författande. Utöver polisromanerna och de hittills sex historiska romanerna har hon med början 2004 även skrivit flera ungdomsböcker.

På releaseparty 2012.

Såväl böckerna om Hill, de historiska romanerna och ungdomsböckerna har rönt stor uppmärksamhet, och både *En chans för mycket* och övriga polisromaner har översatts till tyska och blivit populära där.

Science fiction och fantasy

I huset på Vindögatan har även en rad andra deckare, liksom fantasy- och science fiction-romaner tillkommit. Dessa skrevs av filosofen och författaren Bertil Mårtensson, som fram till 2005 var gift med Bodil.

Bertil Mårtensson var bland annat ordförande i Skånes författarsällskap och även i Skånska Deckarsällskapet. Han avled i november 2018 efter skador han ådrog sig i samband med en brand i sitt hem vid Rydebäcks torg.

Även Bodil Mårtenssons bror Peder Carlsson (1945–2011) var författare, främst inom science fiction-området. Han var också en flitigt anlitad översättare, bland annat av A. McCall Smiths serie om *Damernas detektivbyrå*.

Konstnär med knuten revolver

Under mina promenader hemma i Rydebäck mötte jag någon gång på 2010-talet en man i rullstol. Mannen var skaparen av konstverket med den världskända revolvern med knuten pipa.

Utanför FN-huset i New York City står bronsskulpturen *Non-Violence,* även kallad *The Knotted Gun*, skapad av Carl Fredrik Reuterswärd. Den har blivit en fredssymbol över hela världen och är symbol för organisationen Non-Violence Project.

Konstverket tillkom 1980 som en reaktion efter att John Lennon skjutits ihjäl utanför sin våning i New York. Reuterswärd hade tidigare lärt känna John Lennon och Yoko Ono, och Yoko bad honom göra en konstnärlig hyllning till Lennon och hans fredsvision. Efter att först ha stått som ett minnesmärke i Central Park placerades konstverket 1988 framför FN-huset.

Versioner av skulpturen kan bl.a. ses i Berlin, Lausanne och Beijing, liksom i Stockholm, Göteborg, Malmö och Landskrona.

I Landskrona finns en variant av Non-Violence med dubbelknut.

Carl Fredrik Reuterswärd föddes 1934 och studerade i början av 1950-talet i Paris. Han arbetade tidigt i nya tekniker som laser och hologram, och befann sig mitt i sin tids mest drivande konstnärliga avantgarde och var bland annat inspirerad av popkonsten. ”Humorn, ironin och en kritisk blick på konstvärldens konventioner fanns med i många av hans verk under storhetstiden på 1960-talet”[178].

1989 drabbades Reuterswärd av en stroke som delvis förlamade honom. Han blev därför tvungen att växla arbetshand från höger till vänster.

> I de monumentala oljekritteckningarna från sent 1990-tal framträder både mytologiska gestalter och akrobatiska övningar bland motiven. De är gåtfulla och drömlika, och samtidigt som uttrycket skiljer sig från de tidiga konceptuella övningarna så knyts de också ihop i konstnärens ständiga utforskande av nya stilar och förhållningssätt.[179]

Carl Fredrik Reuterswärd var även poet, och har också skrivit en självbiografisk trilogi. Bland hans diktsamlingar kan nämnas *I lagens namn* (1957) och *Prix Nobel* (1966). Flera av hans dikter har tonsatts, och bland annat skrev Olle Adolphson musiken till *Visan Ö* som slutar såhär:

> På denna ö finns en sjö
> Och i denna sjö finns ännu en ö
> Och på denna sista ö
> bor en flicka utav snö
> Och hennes vackra namn är Signe Tö.[180]

Reuterswärd gifte sig 1997 med dräkthistorikern Tonie Lewenhaupt[A], och bodde under senare delen av sitt liv vid Fortunavägen i Glumslöv.

Carl Fredrik Reuterswärd dog i maj 2016.

[A] *Tonie Lewenhaupt* var änka efter fotografen Claes Lewenhaupt (1929–1990).

FN:s säkerhetsråd på Backåkra

Det var en unik händelse när Förenta nationernas säkerhetsråd för första gången samlades till ett arbetsmöte utanför USA, nämligen i Skåne.

Den 21–22 april 2018 höll FN:s generalsekreterare António Guterres sitt årliga informella arbetsmöte med FN:s säkerhetsråd.

Några dagar före mötet sa Sveriges dåvarande utrikesminister Margot Wallström att mötet

> kommer att hållas på Backåkra, i Dag Hammarskjölds anda. Det är väldigt positivt att mötet kan ske i Sverige, inte minst mot bakgrund av vår långa tradition av att verka för konfliktförebyggande och för fredliga lösningar på konflikter.[181]

Temat för mötet var hur FN:s fredsbevarande insatser skulle kunna stärkas och effektiviseras, och hur samverkan med regionala organisationer kunde ökas. Mötet var ett tillfälle för generalsekreteraren och säkerhetsrådet att förtroligt och informellt diskutera aktuella frågor.

FN:s säkerhetsråd

FN:s säkerhetsråd består av representanter för femton medlemsländer. Fem av dem är permanenta medlemmar och har vetorätt: Frankrike, Kina, Ryssland, Storbritannien och USA. Alla FN:s medlemsländer har åtagit sig att följa säkerhetsrådets beslut och att genomföra dem. Säkerhetsrådet har rätt att å alla FN:s medlemsländers vägnar agera för att bibehålla internationell fred och säkerhet.[182]

Säkerhetsrådets sessionssal i FN-huset på Manhattan i New York.

Hammarskjöld och Backåkra

Den 1905 födde Dag Hammarskjöld kom att utbilda sig till jurist och nationalekonom. Han blev sedan framgångsrik statstjänsteman med många tunga uppdrag, och ingick i Tage Erlanders regering 1951–1953.

Hammarskjöld utnämndes 1953 till generalsekreterare för FN, en post han innehade till sin död 1961. Han är en av de internationellt mest kända svenskarna i modern tid. Som generalsekreterare lyckades han utveckla FN och lösa ett stort antal kriser i världen, och han var pådrivande när det gäller att skydda och stärka de mindre staternas ställning.

Under 1960 utbröt inbördeskrig i Kongo. Hammarskjöld försökte personligen medla mellan de stridande. Det var under ett sådant uppdrag som han omkom när hans plan störtade i nuvarande Zambia den 18 september 1961. När detta skrivs 2021 är orsaken fortfarande inte klarlagd.

> Var orsaken ett misstag av piloten eller föll Hammarskjöld offer för ett attentat? FN-utredning pågår och har fått uppskov till 2022 […] Om gåtan får sin lösning då återstår att se.[183]

Hammarskjölds insatser för världsfreden gav honom postumt Nobels fredspris 1961.

Hammarskjölds arbetsrum, Backåkra. Gården Backåkra vid Löderup på Österlen köptes av Hammarskjöld 1957.

Utöver att vara naturmänniska och FN:s generalsekreterare var han mycket kulturintresserad. Han översatte flera kända författares verk till svenska och var även själv författare. Efter hans död publicerades hans bok *Vägmärken*, som är en mycket läst och älskad bok än idag.

Epilog

Här fanns en gång ett dagsverkskronotorp under Tollerup som kallades Tullskog. Av de ursprungliga byggnaderna finns bara en bit av gaveln till ”lolängan” kvar.

Tullskog 1914. Amanda och Nils, barnen Gustaf, Emil, Ester samt Nils far Magnus, och syster Rut.

Det är den 18 juli 1915. Torparen och muraren Nils Nilsson driver på hästen som drar vagnen. Han har varit och hämtat barnmorskan[A], och är nu på väg hem till det torp sex kilometer norr om Höör där han och hans familj bott de senaste tre åren.

Där hemma kämpar hustrun Amanda med födslovärkarna. Åttaårige Emil och femåriga Ester är oroliga för sin mor: ”Måtte far snart komma hem med barnmorskan!”. Ester tröstar sin tvåårige lillebror Gustaf.

Lite senare samma dag föder Amanda en son.[B]

När barnmorskan efter någon dag anmäler födseln till kyrkoherde Karl Jönsson i Höör noterar denne att pågen fötts den 19 juli, och att han ska heta Hugo Anders. Senare läggs till att han var ”icke döpt[C] på grund af föräldrarnas babtistiska[D] åsikter”[184].

[A] Höör förfogade vid den tiden över två tjänstgörande *barnmorskor*, så det var antingen den 1878 födda Maria Månsson eller hennes 21 år äldre kollega Johanna Jönsson som var med vid födseln på Tullskog. Maria Månsson uppbar för sina tjänster en årslön om 450 kronor samt ”extra för förrättningar” (Församlingsbok Höör (M) AIIa:4 (1908–1919).

[B] Som den gode läsaren säkert förstår finns inte faktaunderlag för *alla* detaljer i berättelsen om Hugos födelse, utan här har delvis fantasin tagits till hjälp.

[C] Fram till 1887 var det möjligt för Svenska kyrkan att med hjälp av lämplig ”executionsbetjänt” hämta barn för att döpa dem mot föräldrarnas vilja. Samma år meddelade Hugos farfar Magnus Nilsson kyrkoherden i Höör att hans nyfödde son Enok inte skulle döpas i kyrkan. Så blev det även för Enoks två yngre syskon.

[D] Det står ordagrant ”babtistiska” i födelseboken.

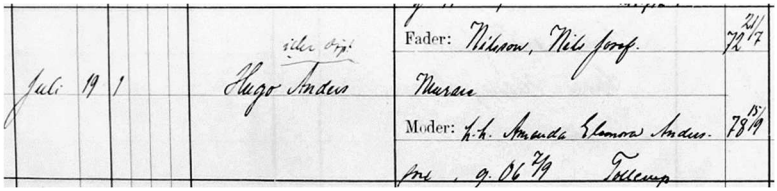
Juli 19 1 Hugo Anders
Fader: Nilsson, Nils Josef. 72 21/7
Moder: h.h. Amanda Eleonora Anders. 78 15/9
Tollemp

Födelsebok Höör (M) CI:6 (1895–1932) s. 168.

Att Hugos officiella födelsedatum blivit en dag fel påpekade han ibland senare i livet, men firade dock sin födelsedag den 19 juli.

Trettiotvå år senare var Hugos fru Ella på Helsingborgs BB och fick parets andre son. Liksom sin bror växte den pågen upp i ett bageri. Som 73-åring skrev han denna samling nedslag i historien. Han tyckte det var lämpligt att avslutningsvis skildra en händelse av omätbart stor betydelse för honom själv.

Vid återstoden av farföräldrarnas torp norr om Höör, 2000.

Tullskog 2017.

Innehåll

Att notera	4
Tider, platser och händelser	5
Den första olympiaden	7
Shi Huangdis terrakottaarmé	9
En diktators begravning	11
Vulkanen vaknar	13
Hadrianus lät bygga en mur	15
Karl den store i Aachen	17
Vilhelm Erövraren från Falaise	19
Rikard Lejonhjärtas borg	21
Sherwoodskogens berömde rövare	23
Klostergrundare och helgon	25
Den långa muren	29
Den förbjudna staden	31
Bonddottern som blev nationalhelgon	33
Ingen vila i frid för Columbus	35
Rafael och Skolan i Aten	37
Magnifik regent med magnifikt palats	39
Drottning Katarinas slott	42
En skånsk astronom och hans kollegor	45
Gustav I:s begravning	49
Michelangelo från Toscana	53
Shakespeare från Stratford	55
Julias berömda balkong	57
Polens svenske kung	59
Hertig Magnus av Östergötland	60
Välbefäst kuststad blev stillsamt fiskeläge	63
Ofta plundrad och härjad stad	65
Freden vid Brömsebro	67
Fred efter trettio år av krig	69
Snapphanar mot svenskar	73
Slaget vid Helsingborg	75
Solkungen dog i Versailles	78
När Sverige regerades från Lund	81
Händel blev Handel	83
Folkhjälten Rob Roy	85
Domprosten och Gulliver	87
Slaget vid Culloden	89
Benjamin med åskledaren	93
Tebjudningen i Boston	96

Självständighet och grundlag 99
Förnuftets apostel 101
Mozarts musik lever än 103
Marie Harels ost 105
En drottning i väntan på döden 107
Musikgeni med hörselproblem 109
Sjökrigshjälten Nelson 112
Då råkte Sveaborg bli nämnt 115
Kvidinge hed blev kronprinsens Waterloo 117
När Bernadotte kom till Sverige 119
Dickens på Doughty Street 123
Ryktbar livstidsfånge blev kock 125
Kaptenen på Bounty 127
Folkhjälten dog vid Alamo 130
von Platens kanal 133
Världens mäktigaste korsikan 135
Foucaults pendel 137
Den chockerande Oscar Wilde 139
Psykoanalysens fader 141
Kompositören från Lucca 143
John Brown slogs mot slaveriet 145
Geronimo och Fort Bowie 147
Inbördeskrigets blodigaste slag 149
Presidentmord på teatern 151
Romanhjälten Kit Carson 153
Kapten Nemos far 155
Blenheim Palace och Winston Churchill 157
Ökänd laglös på rymmen 159
Earp, Holliday och bröderna Clanton 162
Där öst möter väst 165
Lärarinnan Lagerlöf i Landskrona 169
Stevenson i Saranac Lake 173
Gabriel Jönsson och ollonborren 175
Maison Monet i Giverny 177
Zorn flyttar hem till Mora 179
Elisabeth av Bayern och kejsar Frans Josef 182
Steinbeck från Salinas 185
Renoir i Cagnes 187
Titanics sista hamn 189
Postkontor bas för uppror 191
Erövrade världen med rösten 193
Skalden Sjöberg i Ramlösa 195
Sam Cooke från Clarksdale 199

Västernstjärna dödad av resväska 202
Innanför Alcatraz murar 203
Ramblin' on my mind 205
Per Albin-linjen till Skånes försvar 207
Mississippi delta blues 209
Countrymusikens tempel 210
Operation Overlord 213
Nazismen och dess offer 215
Teaterchef Bergman i Helsingborg 217
Kapitulation i Reims 219
Picassos ateljé i Antibes 222
En dramatikers uppväxt i Genarp 223
Olympiska spelen i Helsingfors 225
Sun-studion i Memphis 227
Musikskaparen Matassa 231
Blivande stjärna gör skivdebut 233
Royal Recording Studio, Memphis 235
Muren som delade Berlin 239
Showtime at the Apollo 241
Förnäma besök på Sofiero 243
Den där källaren och bandet 246
Kennedy är skjuten 249
The summer of love 251
Soulmusik från Stax 253
Lorraine Motel, Memphis 256
Jimi Hendrix i London 259
Bättrades på sitt yttersta 261
Musik från Graceland 263
Deckardrottningens död 265
Walking to New Orleans 267
Rysande romaner från Rydebäck 269
Konstnär med knuten revolver 271
FN:s säkerhetsråd på Backåkra 273
Epilog 275
Innehåll 277
Bilder 280
Litteratur 281
Källor 284

Bilder

De illustrationer som markerats med upphöjd romersk siffra (VI) har hämtats från följande böcker eller andra sammanhang.

I Dixon-Kennedy, M: The Robin Hood Handbook (2006) [lånad av Pär Brenner].
II Lövgren, Nils: Gustaf II Adolf, hans person och betydelse (1894).
III Wikipedia (en.wikipedia.org).
IV Guidebok, National Trust for Scotland (2009).
V Ibid.
VI O.W. Ålund: Amerika (1892).
VII Boston Tea Party Ships & Museum (bostonteapartyship.com).
VIII Illustrerad världshistoria, band 5 (1927).
IX Eriksson, Torkel: Landstigning och hamninvigning (2001).
X Kunskapens bok, band IV (1938).
XI Kunskapens bok, band 2 (1938).
XII Fångrulla, Karlstens fästningsfängelse (O) D:1 (1816–1834), (arkivdigital.se).
XIII Harvey Dunn, 1950 (thealamo.org).
XIV Sigmund Freud Museum (freud-museum.at).
XV Svartvita bilder i detta kapitel från Robert M. Utley: A Clash of Cultures (1977).
XVI Irish in the American Civil War (irishamericancivilwar.com).
XVII Centre International Jules Verne (jules-verne.net).
XVIII Jules Verne: Från jorden till månen (1958).
XIX Find a Grave (findagrave.com).
XX James D. Horan, Paul Sann: Pictorial History of the West (1954).
XXI Foto på Elisabeth av Bayern från 1867, (europeana-newspapers.eu).
XXII Jay Parini: John Steinbeck – a Biography (1994).
XXIII Riksarkivet (riksarkivet.se).
XXIV Patrick Murphy (patrick murphy/blogspot.com).
XXV Helsingborgs stadslexikon (2006).
XXVI Musée de la Reddition, Reims.
XXVII Runner's World (runnersworld.com).
XXVIII Jerry Hopkins: Elvis (1971).
XXIX Stig H:son Ericson m.fl: Boken om Sofiero (1971).
XXX Handel & Hendrix in London (handelhendrix.org).
XXXI Födelsebok Vollsjö (M) CI 7 (1895–1935) s. 6 (arkivdigital.se).

Litteratur

Åtskilliga böcker hemma i bokhyllan[A] har kommit till god nytta under arbetet med att ta fram underlag till berättelserna i denna bok. Detta gäller framförallt följande:

Bra Böckers lexikon, band 1–25 (1987–1991).
Bra Böckers världshistoria, band 1–15 (1983–1987).
Den svenska historien, band 1–15, Bonniers (1992) .
Helsingborgs stadslexikon (2006).
Kunskapens bok, band 1–8. Natur och kultur (1937–1940).
Musiklexikon A–K, L–Ö. Kulturhistoriska förlagen, 1982).
Uno ”Myggan” Eriksson: Myggans nöjeslexikon, band 1–14, Bra Böcker (1989–1993).

Bahti, Tom: Southwestern Indian Tribes (1987).
Beard, Mary: SPQR – Historien om det antika Rom (2015).
Berggren, Henrik: Dag Hammarskjöld – Att bära världen (2016).
Birley, Andrew: Vindolanda Guide (2018).
Blom, K Arne och Jan Moen: Försvunna städer i Skåneland (1983).
Booth, Stanley: Rythm Oil (1991).
Borgan, Hugh: Longman History of the United States (1985).
Bowditch, Lindsay: Culloden (National Trust for Scotland, 2009).
Bowman, Rob: Soulsville U.S.A. – The Story of Stax Records (1997).
Breeze, David: Hadrian’s wall (2017).
Broven, John: Walking to New Orleans (1974).
Broven, John: Record Makers and Breakers (2010).
Broven, John: Rhythm and Blues in New Orleans (2016).
Brown, Peter & Steven Gaines: The Love You Make
– an Insider’s Story of the Beatles (1983).
Bruchfeld, Stéphane och Paul A. Levine: …om detta må ni berätta (1998).
Burke, John: An Illustrated History of England (1974).
Camusso, Lorenzo: Christoffer Columbus (1992).
Churchill, Winston: Min ungdom (1972).
Coleman, Rick: Blue Monday – Fats Domino and the Lost Dawn of Rock ’N’ Roll (2006).
Davies, Hunter: The Beatles (1968).
Delgado, James P: Alcatraz Island – the Story Behind the Scenery (1985).
Dixon-Kennedy, Mike: The Robin Hood handbook (2006) [lånat av Pär Brenner].
Dubin, Marc: Grekland – Aten och fastlandet (2005).

[A] I tre fall (där så anges) har jag lånat böcker av andra.

Eriksson, Torkel: Landstigning och hamninvigning (2001).
Evans, David: Charley Patton – the Conscience of the Delta.
(ur The Voice of the Delta, 1987)
Fox, Ted: Showtime at The Apollo (1983).
Furtado, Peter m.fl: 1001 dagar som förändrade världen (2010)
[Lånat av Johan Nilsson].
Goetz, Adrien: Monet at Giverny (2015).
Goldsworthy, Adrian: Caesar – en biografi {2006).
Goulding, Phil G: Klassisk musik (1992).
Guralnik, Peter: Sweet soul music (1986).
Guralnik, Peter: Last Train to Memphis (1994).
Guralnik, Peter: Searching for Robert Johnson (1998).
Guralnik, Peter: Careless Love (1999).
Guralnik, Peter: Dream Boogie – The Triumph of Sam Cooke (2005).
Guralnik, Peter: Sam Phillips – The Man Who Invented Rock 'n' Roll (2015).
Hannusch, Jeff: I Hear You Knockin' (1985).
Harrison, Dick: Trettioåriga kriget (2019).
Heaney, Gay Machado: Inside the Walls of Alcatraz (1987).
Heatley, Michael: The Ultimate Encyclopedia of Rock (1994).
Henriksson, Alf: Svensk historia, del I–II (1963).
Henriksson, Alf: Det västliga Hellas (1978).
Herlin, Tylle och Rune Moberg (red.): Helsingborg 900 år (1985).
Holmquist, Åke: Beethoven biografin (2011).
Horan, James D. och Paul Sann: Pictorial History of the West (1961).
Howatson, Catriona (red.): Hadrian's Wall (2017).
H:son Ericson, Stig m.fl: Boken om Sofiero (1971).
Hughes, Langston & Milton Meltzer: A Pictorial History of the Negro in America (1972).
Jägerstad, Hans: Sveriges historia i årtal (1964).
Langer, Herbert: Trettioåriga kriget (1989) [lånad av Lennart Persson].
Larsmo, Olle: Översten (2020).
Larsson, Olle och Andreas Marklund: Svensk historia (2012).
Lawrence, Sharon: Jimi Hendrix – the Man, the Myth, the Truth (2005).
Legout, Gérard: D Day and the Battle of Normandy (2015).
Linders, Tullia: Vem är vem i romarriket (1998).
Lindqvist, Herman: Revolution! (1989).
Lindqvist, Herman: Christoffer Columbus – var han riktigt klok? (1992).
Lindqvist, Herman: Historien om Sverige
– Gustav Vasa och hans söner och döttrar (1993).
Lindqvist, Herman: Napoleon (2004).
Lindqvist, Herman: Ludvig XIV – Solkungen (2011).
Lindqvist, Herman: De vilda Vasarna (2016).
Lomax, Alan: The Land Where the Blues Began (1993).

McClean, Fitzroy: A Concise History of Scotland (1970).
McDonald, Ian: Revolution in the Head (1994).
Moberg, Vilhelm: Min svenska historia, andra delen (1971)
Nevin, Davin: The old West/The Texans (1984).
Parini, Jay: John Steinbeck – a Biography (1994).
Pehrson, Lennart: Martin Luther King (2012).
Pique, Grégory: William the Conqueror (2016).
Richards, Mark: Hadrian's Wall Path (2015).
Rosenberg, Göran: Ett kort uppehåll på vägen från Auschwitz (2012).
Roslund, Bengt: Skam den som ger sig (2014).
Seafield, Lily: 150 Famous Scots (2009).
Shelton, Robert: The Country Music Story (1966).
Stokes, Philip: Filosofi – 100 stora tänkare (2007).
Utley, Robert M: A Clash of Cultures – Fort Bowie and the Chiricahua Apaches (1977).
White, Charles: The Life and Times of Little Richard (1984).
Woolf, Daniel: You Send Me – The Life and Times of Sam Cooke (1995).

Från webben

Encyclopedia Britannica (britannica.com).
Nordisk familjebok/Uggleupplagan 1911) (runeberg.org).
Svenskt biografiskt handlexikon (runeberg.org).
Svenskt biografiskt lexikon (sok.riksarkivet.se).
Sjöhistoriska museet Stockholm (sjohistoriska.se).

Källor

Hänvisningarna som i texten noterats med upphöjd siffra ([1]) återfinns nedan. Oftast har uppgifter och citat hämtats från böcker här hemma i bokhyllan, men i de fall webbkällor anlitats anges webbadress inom parentes.

[1] Marc Dubin: Grekland – Aten och fastlandet (2005).

[2] Evert Taube: Muren och böckerna (1958).

[3] Adrian Goldsworthy: Caesar – en biografi {2006).

[4] Kunskapens bok, del IV (1938).

[5] Bra böckers lexikon, band 19 (1988).

[6] Lotta Lotass: Heliga Birgitta (1303–1373), introduktion. (litteraturbanken.se).

[7] Morvah Church – the Church of St. Briget of Sweden. Broschyr från kyrkan.

[8] Evert Taube: Muren och böckerna (1958).

[9] Herman Lindquist: Christoffer Columbus – var han riktigt klok? (1992).

[10] Ibid.

[11] Ibid.

[12] Aarhus Universitet, pressmeddelande. (projekter.au.dk/tychobrahe/pressemeddelelser, 2012).

[13] Kunskapens bok, vol IV (1938).

[14] Herman Lindqvist: De vilda Vasarna (2016).

[15] Bra böckers lexikon, vol. 10 (1985).

[16] Vilhelm Moberg: Min svenska historia, andra delen (1971).

[17] Kunskapens bok, band V (1939).

[18] Bra böckers lexikon, vol. 16 (1987).

[19] Ibid.

[20] Kunskapens bok, band IV (1939).

[21] William Shakespeare: Hamlet, akt 3 scen 1. Översättning av Carl August Hagberg, 1861 (runeberg.org).

[22] W. Shakespare: Romeo och Julia, från den s.k. balkongscenen akt 2, scen 2. Översättn. Carl-August Hagberg, tredje utgåvan 1879. (runeberg.org).

[23] Litteraturhistorien (litteraturhistorien.se).

[24] National Portrait Gallery, London (npg.org.uk).

[25] Herman Lindqvist: De vilda Vasarna (2016).

[26] Birgitta Lager-Kromnow: Magnus. Svenskt biografisk lexikon (riksarkivet.se).

[27] Herman Lindqvist: Historien om Sverige – Gustav Vasa och hans söner och döttrar (1993).

[28] Ibid.

[29] Vilhelm Moberg: Min svenska historia, andra delen (1971).

[30] Länsstyrelsen i Blekinge, informationstavla.

[31] K Arne Blom och Jan Moen: Försvunna städer i Skåneland (1983).

[32] Kalmarkrigen 1611–1613 (Sydsverige.dk).

[33] Artikel om Vä (kristianstad.se).

[34] Nordisk familjebok, uggleupplagan vol.4 (1905). Projekt Runeberg (runeberg.org).

[35] Ibid.

[36] Illustrerad världshistoria, vol. IV (1926).

[37] Alf Henriksson: Svensk historia I (1963).

[38] Illustrerad världshistoria, vol. IV (1926).

[39] Nils Lövgren: Gustaf II Adolf, hans person och betydelse (1894).

[40] Johan Nilsson: Gustav II Adolf – nydanare inom krigsmakten. Specialarbete, Tycho Braheskolan, Helsingborg (1998).

[41] Dick Harrison: Trettioåriga kriget (2019).

[42] Nils Lövgren: Gustaf II Adolf, hans person och betydelse (1894).

[43] Martin Weibull: Den Nordiske Kriigs Krönike, text vid minnesstenen vid Anderstorp.

[44] Bakhållet vid Anderstorp, Svenska militära minnesmärken (smvu.se).

[45] Martin Weibull: Den Nordiske Kriigs Krönike, text vid minnesstenen vid Anderstorp.

[46] Alf Henriksson: Svensk historia II (1963).

[47] Per Iko: Slaget vid Helsingborg den 28 februari 1710, ur Miltitärhistorisk tidskrift (2009–2010). Försvarshögskolan (fhs.diva-portal.org).

[48] Carl Snoilsky: Stenbocks kurir ur Samlade dikter (1903–1904) (runeberg.org).

[49] Carl Grimberg: Sveriges historia för folkskolan (1930).

[50] Ibid.

[51] Alf Henriksson: Svensk historia II (1963).

[52] Herman Lindqvist: Ludvig XIV – Solkungen (2011).

[53] Kulturportal Lund (kulturportallund.se).

[54] Carl Grimberg: Svenska folkets underbara öden (1924), (runeberg.org).

[55] Ibid.

[56] Philip Stokes: Filosofi – 100 stora tänkare (2007).

[57] Texter i historia, (sites.google.com/site/texterihistoria).

[58] Phil G. Goulding: Klassisk musik (1992).

[59] Piero Melograni: Mozart – hans liv och tid (2014).

[60] Herman Lindquist: Ludvig XIV – Solkungen (2011).

[61] Åke Holmquist: Beethoven biografin (2011).

[62] Phil G. Goulding: Klassisk musik (1992).

[63] British Heritage (britishheritage.com).

[64] Kunskapens bok (1939).

[65] Sven Paddock och Rolf Degerman: Befälhavaren på bogserbåten (katalog.visarkiv.se).

[66] Herman Lindquist: När Finland var Sverige (2013).

[67] Ibid.

[68] Johan Ludvig Runeberg: Sveaborg (1846, här 1951 års version), Fänrik Ståls sägner.

[69] Protokoll från rådstugemöte i Helsingborg 23 oktober 1810, ur Torkel Eriksson: Landstigning och hamninvigning (2001).

[70] Ibid.

[71] Ibid.

[72] Ibid.

[73] Alf Henriksson: Svensk historia II (1963).

[74] Agneta Ulfsäter Troell: Desideria, drottning (2018). Svenskt kvinnobiografiskt lexikon, (www.skbl.se).

[75] Fångrulla, Karlstens fästningsfängelse (O) D:1 (1816–1834) (arkivdigital.se).

[76] Nordisk familjebok/Uggleupplagan (1911). (runeberg.org.)

[77] Lars Molin: Lasse-Majas besynnerliga öden (1916), (litteraturbanken.se).

[78] Födelseuppgiften från Sv. Biografiskt lexikon stämmer om han är identisk med den Lars Larsson som anges under det datumet i födelsebok Ramsberg (T) C:5 (1775–1805). I Åsakas dödbok anges hans födelsedatum till 24 september 1786.

[79] Dödbok Arboga stadsförsamling (U) F:4 (1832–1861) (arkivdigital.se).

[80] Lars Strömbäck: Baltzar B Platen, von. Svenskt biografiskt lexikon (riksarkivet.se).

[81] Tage Danielsson.

[82] Herman Lindqvist: Napoleon (2004).

[83] Encyclopedia Britannica (britannica.com) samt TT, 2018.

[84] Ibid

[85] Nordisk familjebok, uggleupplagan (1921) s. 448–449 (runeberg.org).

[86] Ibid.

[87] Natur & Kultur Läromedel (nok.se).

[88] Philip Stokes: Filosofi – 100 stora tänkare (2007).

[89] Musiklexikon L-Ö (Kulturhistoriska förlagen, 1982).

[90] Phil G. Goulding: Klassisk musik (1992).

[91] Birgit Nilsson: La Nilsson (1995).

[92] Langston Hughes & Milton Meltzer: A Pictorial History of the Negro in America (1972).

[93] Svartvita foton i detta kapitel hämtade från Utley: A clash of cultures (1977).

[94] Tom Bahti: Southwestern Indian Tribes (1987).

[95] Hugh Brogan: Longman History of the United States of America (1985).

[96] Ibid.

[97] Ola Larsmo: Översten (2020).

[98] "The Gettysburg Address", Abraham Lincolns tal i Gettysburg den 19 november 1863. Hugh Brogan: Longman history of the United States of America (1985).

[99] Hugh Brogan: Longman History of the United States of America (1985).

[100] Centre International Jules Verne (jules-verne.net).

[101] Baksidestext till 1958 års svenska utgåva av Från jorden till månen, Bonniers förlag.

[102] Centre International Jules Verne (jules-verne.net).

[103] Husförhörsl. Landskrona stadsförs. (M) AI:78 (1886–1891) s. 66 (arkivdigital.se).

[104] Selma Lagerlöf-sällskapet (selmalagerlof.org).

[105] Selma Lagerlöf: Gösta Berlings saga (1948, Bonniers).

[106] Församlingsbok Landskrona stadsförs. (M) AIIa:3 (1895–1899) s. 141 (arkivdigital.se).

[107] Selma Lagerlöf: Körkarlen (1949, Bonniers).

[108] Selma Lagerlöf: Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige (1906–1907), (runeberg.org).

[109] Dödbok Östra Ämtervik (S) F:4 (1895–1941) s. 194 (arkivdigital.se).

[110] Husförhörslängd Glumslöv (M) AI:18 (1885–1897) s. 134 (arkivdigital.se).

[111] Födelsebok Glumslöv (M) CI:4 (1882–1894) s. 40 (arkivdigital.se).

[112] Bra böckers lexikon, band 19.

[113] Ibid.

[114] Albert Engström: Anders Zorn, ur Skrifter (1944).

[115] Svenskt biografiskt handlexikon (runeberg.org).

[116] Zornmuséet (zorn.se).

[117] Helsingborgs Dagblad, 22 juni 2021.

[118] Tavlorna i detta kapitel fotograferade på Zornmuseet i Mora.

[119] Kunskapen bok, vol III (1938).

[120] Bra böckers lexikon, band 19 (1988).

[121] Cagnes-sur-Mere (cagnes-tourisme.com).

[122] Bra böckers lexikon, band 19 (1988).

[123] Birgit Nilsson: La Nilsson (1995).

[124] Ibid.

[125] Jan Berggren: Helsingborgs nyheter – Från lägerelden till Facebook (2017).

[126] Församlingsbok Raus (M) AIIa:36 (1919–1926) s. 2328 (arkivdigital.se).

[127] Ramlösa förr och nu, ABF-cirkel (1985).

[128] Biblioteksbladet/Elvte årgången, 1926 (runeberg.org).

[129] Birger Sjöbergsällskapet (birgersjoberg.se).

[130] Svenska Dagbladets Årsbok / Sjunde årgången, händelserna 1929 (runeberg.org).

[131] Dödbok Raus (M) FI:4 (1915–1930) s. 180 (arkivdigital.se).

[132] Uppgifter till grund för avsnittet om Cookes död har framförallt hämtats ur Peter Guralnik: Dream Boogie – The Triumph of Sam Cooke (2005).

[133] Daniel Woolf: You Send Me – The life and Times of Sam Cooke (1995).

[134] Uno ”Myggan” Eriksson: Myggans nöjeslexikon, band 11 (1992).

[135] E-post från Victor Di Valentino (2015).

[136] Historical Sites (historicalsites.se).

[137] Robert Shelton: The Country Music Story (1966).

[138] Stéphane Bruchfeld och Paul A. Levine: Om detta må vi berätta. (1998).

[139] Nazistledaren Robert Ley vid ett tal 22 juni 1941. Om detta må vi berätta (1998).

[140] Göran Rosenberg: Ett kort uppehåll på vägen från Auschwitz (2012).

[141] Auschwitz-Birkenau (auschwitz.org).

[142] Ingmar Bergman: Laterna magica (1987).

[143] Församlingsbok Helsingborgs stadsförsamling (Maria) AIIa:300 (1936–1945) s. 3585; samt AIIa:334 (1936–1946) s. 10336 (arkivdigital.se).

[144] Ingmar Bergman: Laterna magica (1987).

[145] Myggans nöjeslexikon, band 2 (1989)

[146] Ibid.
[147] Ingmar Bergman: Laterna magica (1987).
[148] Ingmar Bergman (ingmarbergman.se).
[149] Bra böckers lexikon, band 18 (1988).
[150] Bra böckers lexikon, band 17 (1988).
[151] Uno ”Myggan” Eriksson: Myggans nöjeslexikon, band 11 (1992).
[152] Kristian Petri: intervju med Norén i Dagens Nyheter, 2014 (dn.se).
[153] Statsrådets kommunikationsavdelning (valtioneuvosto.fi).
[154] Telefonintervju med Scotty Moore, 1996.
[155] Charles White: The Life and Times of Little Richard (1984).
[156] Musiktidningen Mojo, 2007.
[157] Jeff Hannusch: I Hear You Knockin' (1985).
[158] Intervju med Eddie Shuler i Lake Charles, 20 juni 1988.
[159] Dolly Parton: Dolly – My Life and Other Unfinished Business (1994).
[160] Telefonintervju med John Broven (29 augusti 2005).
[161] Intervju med Andrew Love och Wayne Jackson, Memphis 1996.
[162] Intervju med Ann Peebles, Memphis 1988.
[163] Intervju med Teenie Hodges, Memphis 1988.
[164] Intervju med Willie Mitchell, Memphis 1988.
[165] Ted Fox: Showtime at the Apollo (1983).
[166] Pelle Johansson, Kulturmagasinet (kulturmagasinet.Helsingborg.se). *Helsingborg 900 år* anger datumet till 1 augusti 1952, men då var Ike ännu inte vald till president.
[167] Göte Friberg: När polisen pendlade mellan kungaidyll och krigsdrama. Ur Helsingborg 900 år (1985).
[168] Annika Malmgren, verksamhetschef på Sofiero slott (svt.se, 2018).
[169] Bengt Roslund: Skam den som ger sig (2014).
[170] Charley Nilsson, konsertrecension i Jeffersson nr 181 (2014).
[171] Peter Brown & Steven Gaines: The Love You Make – an Insider's Story of the Beatles (1983).
[172] Stanley Booth: Rythm Oil [1991).
[173] Carson, Clayborn (red): Martin Luther King – En självbiografi (2000).
[174] Fritiof Nilsson Piraten: Bombi Bitt och jag (1932).
[175] Bra böckers lexikon, band 17 (1988).
[176] Per-Ola Ohlsson, Aftonbladet 2008-01-09.
[177] Bodil Mårtensson: Rebeccas blod (2008).
[178] Eskil Fagerström (2016), (hd.se).
[179] Moderna museet (modernamuseet.se).
[180] Carl Fredrik Reuterswärd: Visan Ö. Från Sven-Bertil Taubes cd Hommage (2014).
[181] Regeringskansliet (regeringen.se).
[182] United Nations (un.org).
[183] Daniel Rydén, Helsingborgs Dagblad, 18 september 2021.
[184] Födelsebok Höör (M) CI:6 (1895–1932) s. 168 (arkivdigital.se).